CZU: 94-05(498.3):930.1(=162.1) **DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.5802853**

APRECIEREA PERSONALITĂȚII DOMNULUI MOLDOVEI PETRU RAREȘ (1527-1538, 1541-1546) ÎN ISTORIOGRAFIA POLONEZĂ: TENDINȚE CONTEMPORANE

Ion CHEPTENE

Universitatea de Stat din Moldova

Relațiile dintre Țara Moldovei și Polonia în perioada domniilor lui Petru Rareș (1527-1538, 1541-1546) reprezintă un răstimp de tensionare politică, marcată profund de problemele teritoriale, precum și de evoluția „negativă" a cadrului politic internațional în Sud-Estul Europei. În articol sunt prezentate aprecierile istoricilor polonezi date personalității domnului Țării Moldovei Petru Rareș și tendințele contemporane în analiza activității sale politice. Petru Rareș a prezentat interes pentru istoricii polonezi începând cu secolul al XIX-lea și, în contextul apariției unor noi publicații în mediul istoriografic polonez, intenționăm să analizăm opiniile și aprecierile activității, personalității domnului Țării Moldovei în publicațiile recente. Reflectarea acestora va contribui la valorificarea realizărilor mediului istoric polonez ce se preocupă de relațiile dintre Țara Moldovei și Polonia în secolul al XVI-lea.

Cuvinte-cheie: *istoriografie poloneză, Țara Moldovei, Polonia, problema Pocuției, campanii militare, Imperiul Otoman, Habsburgii.*

THE APPRECIATION OF THE PERSONALITY OF PETRU RAREȘ (1527-1538, 1541-1546) IN THE POLISH HISTORIOGRAPHY: CONTEMPORARY TRENDS

The relations between Moldavia and Poland during the reigns of Petru Rareș (1527-1538, 1541-1546) represent a period of political tension, deeply marked by territorial issues, as well as by the "negative" evolution of the international political framework in the South-East Europe. The respective article comes to present the Polish historians' appreciations of the personality of Petru Rareș and the contemporary trends in the analysis of his political activity. Polish historians have been interested in Petru Rareș since the 19th century and in the context of the publication of new articles in the Polish historiographical environment, we intend to analyse the opinions and appreciations of the Moldovan voievod's activity and personality in recent publications. Their reflection will contribute to the valorification of the achievements of the Polish historical environment, which is concerned with the relations between Moldova and Poland in the 16th century.

Keywords: *Polish historiography, the Principality of Moldova, Poland, the problem of Pocutia, military campaigns, the Ottoman Empire, the Habsburgs.*

În prima jumătate a secolului al XVI-lea, Țara Moldovei, în plan politic, intervine activ în cadrul relațiilor internaționale din Sud-Estul Europei. Domnul Țării Moldovei Petru Rareș (1527-1538, 1541-1546) manevra eficient între interesele Imperiul Otoman, Imperiului Habsburgic și ale Poloniei urmărind propriile obiective politice, principalul fiind încadrarea statului într-un sistem de coaliție antiotomană pentru consolidarea pozițiilor proprii în fața pericolului otoman. În acest sens, relațiile cu Polonia devin foarte importante în reușita acestui demers al politicii externe a domnului. Semnarea la 13 decembrie 1527 a tratatului de pace cu Sigismund I (1506-1548) marchează această năzuință a politicii externe. Numit în textul documentului „sincerul nostru amic" [1, p.281] domnul, prin intermediul căpitanului de Hotin, nu doar a reînnoit pacea, părțile vădit au evidențiat că prevederile tratatului sunt funcționale în contextul „puterii crescânde mereu a inamicilor creștinilor" [*Ibidem*], deci a pericolului tot mai mare din partea Imperiului Otoman condus de Soliman I Magnificul (1520-1566). Reconfirmarea prevederilor păcii bilaterale a permis domnului să poziționeze politic Moldova în cadrul rivalității polono-otomane în regiune care se perpetua în ciuda semnării, mai târziu, a unui tratat de pace polono-otoman semnat la 19 ianuarie 1533 [*Ibidem,* p.286]. Evoluția relațiilor politice de la prietenie spre antagonism politic între domnul Moldovei și Polonia a atras atenția istoricilor polonezi care, deși au manifestat un interes limitat față de dezvoltarea relațiilor politice bilaterale în secolul al XVI-lea, au evidențiat în publicațiile lor personalitatea lui Petru Rareș datorită politicii sale externe, precum și datorită abilităților diplomatice care au fost demonstrate amănunțit în cadrul politicii internaționale. În ultima perioadă, istoriografia poloneză acordă o atenţie mult mai deosebită aspectelor ce țin de personalitatea politică a lui Petru Rareș. După ocuparea tronului Țării Moldovei pe 20 ianuarie 1527, Petru Rareș a urmărit întărirea domniei, acțiunile domnului se

încadrau perfect în această direcție politică stabilită. În acest sens domnul avea câteva probleme esențiale: clarificarea chestiunii privind Cetatea Ciceului și Cetatea de Baltă, problema Pocuției care crea o anumită tensiune cu Polonia și medierea relațiilor cu Imperiul Otoman, cea mai impunătoare forță politică din Sud-Estul Europei. Noul domn realizează dezideratul politic de a reglementa relațiile cu Polonia, chestiune soluționată prin semnarea la 27 mai 1527 a tratatului de pace și de alianță cu Sigismund I, regele Poloniei. Implicarea lui Petru Rareș în disputa pentru tronul Ungariei, la care pretindeau aliatul otomanilor Ioan I Zapolya (1526-1540), regele polonez Sigismund I (1506-1548) și Ferdinand I (1521-1564), a înrăutățit semnificativ relațiile bilaterale. Contextul politicii internaționale creat către anul 1529 foarte favorabil otomanilor, în ciuda tuturor interpretărilor din mediul istoriografic românesc, duce la semnarea unui tratat dintre domn și sultanul otoman prin care „ ... Moldova a dat de bunăvoie și fără împotrivire făgăduială de supunere Imperiului Otoman" [*Ibidem*, p.285]. În contextul campaniei otomane de succes în Ungaria, domnul întreprinde două campanii în Transilvania, în rezultatul cărora a devenit protectorul Brașovului și al minorității sașe. În respectivele circumstanțe politice Petru Rareș ajunge să ceară polonezilor Pocuția, antagonizând relațiile cu Polonia la maximum, dar poziția „pacificatoare" a Porții Otomane a dus la înfrângerea domnului în fața armatei poloneze conduse de hatmanul Tarnowski. Asigurându-se că activitatea domnului a fost pe cont propriu, polonezii răspund la repectivele acțiuni politice cu propria intervenție militară în Pocuția ce era stăpânită de curând de domnul Moldovei, învingând armatele acestuia la Gwozdziec (19 august 1531) și Obertyn (22 august 1531), bătălii care au intensificat substanțial interesul istoricilor polonezi pentru personalitatea domnului Moldovei Petru Rareș.

Istoricul Leszek Podhorodecki în monografia sa [2] a apelat la aprecierile date de Zdzislaw Spieralski [3, 4] care a numit bătălia de la Obertyn din 22 august 1531 drept una dintre cele mai mărețe victorii ale armatei poloneze în secolul al XVI-lea și, la rândul său, aprecia lupta aceasta drept începutul sfârșitului aspirațiilor politice ale domnului pe filiera externă. Istoricul Marek Plwczynski, apreciind în monografia „Obertyn 1531" politica lui Petru Rareș, accentua că domnul a încercat să-l imită pe Ștefan cel Mare, fără a dispune de o viziune obiectivă asupra situației și a raporturilor politice de pe arena internațională [5, p.82].

Cu toate că autorii menționați atrag atenție asupra unor aspecte ce vizează personalitatea domnului moldovean, de exemplu determinarea aspirațiilor politice ale acestuia, fixarea scopurilor urmărite în politica externă ș.a., totuși respectivele lucrări mizează, în mare măsură, pe analiza și interpretarea acțiunilor de pe filiera politică a activității acestuia, lucru pe care l-am abordat într-un material aparte [6, p.9-13].

O altă abordare a personalității lui Petru Rareș, în istoriografia polonă, a fost configurată prin intermediul unor publicații apărute între anii 2019 și 2020. Istoricul Kateryna Niemczyk [7] încearcă să stabilească cum a fost perceput domnul moldovean ca om politic de către contemporanii săi de la curțile regale din Sud-Estul Europei. Pentru a clarifica această problematică se utilizează analiza și interpretarea unei serii de corespondențe dintre monarhii timpului: Sigismund I cel Bătrân (1506-1548), Ferdinand I de Habsburg (rege al Ungariei 1526-1564; împărat al Sfântului Imperiu Roman 1556-1564), Jan I Zapolya (1526-1540), Petru Rareș (1526-1538, 1541-1546) și venețienii Gritti, Andronic Tranquilus și Marino Sanuto, corespondențe care în mare parte cuprind perioada de după anii 1530-1531. Autorul a reușit să includă în respectivul articol date importante obținute prin valorificarea izvoarelor documentare inedite identificate în Archiwum Glowne Akt Dawnych din Varșovia care au stat la baza studiului său.

Keteryna Niemczyk reiterează aprecierile anunțate anterior în istoriografia poloneză de către Aleksander Czolowski [8, p.44], aprecieri care au fost transformate în paradigmă istorică de către Zd.Spieralski. Astfel, s-a profilat considerația precum că Petru Rareș ar fi dorit să-l imită în politica sa externă pe Ștefan cel Mare (1457-1504) fără a percepe schimbarea contextului politic care s-a produs în anii 30' ai secolului al XVI-lea. Însă, K.Niemczyk adaugă la aceasta și aprecierile istoricului Ilona Czamanska [9, p.186-188], menționând că pretențiile lui Petru Rareș aveau și o conotație economică; or, stăpânirea teritoriilor din Transilvania, precum și a Pocuției, ar fi întărit controlul acestuia asupra exportului de bovine spre Silezia, fapt ce ar fi generat resurse economice suplimentare pentru consolidarea țării pe plan intern. De asemenea, acest control ar fi putut oferi noi perspective pentru politica externă unde domnul încerca să manevreze între statele din regiune pentru „...a-și menține poziția și a păstra rămășițele independenței..." [7, p.58]. În opinia istoricului, într-un context politic din ce în ce mai complicat, domnul Petru Rareș (1526-1538, 1541-1546) adesea schimba aliații, susținea o parte a conflictului, uneori cealaltă, încercând să obțină cele mai multe beneficii din conjuctura politică creată.

În urma analizei modului în care era perceput Petru Rareş la curtea poloneză, K.Niemczyk semnalează existenţa perpetuă a unor poziţii politice antagoniste a părţilor, în special în problema Pocuţiei ridicată de domn; istoricul indică şi existenţa unei neîncrederi a regelui în respectarea de către domn a înţelegerilor bilaterale. De o importanţă distinctă este reflectarea de către K.Niemczyk, prin intermediul valorificării corespondenţelor, a acelui „ping-pong" diplomatic dintre domn şi rege. Spre exemplu, în una dintre scrisorile regale către domn, Petru Rareş eronat este numit fiul lui Bogdan cel Orb, iar răspunsul domnului a purtat un caracter ironic, acesta subliniind că „.. la fel cum cancelaria regală îl numise în mod greşit fiul lui Bogdan, convingerea Poloniei că Pocuţia îi aparţine este la fel de eronată" [7, p.60-61], răspunsul regelui la acesta a fost dat prin scrisoarea din 31 martie 1531. Corespondenţa moldo-polonă scoate la iveală miza domnului pe suportul otoman, chestiune care nu s-a adeverit, Poarta Otomană alegând în cele din urmă o politică de pacificare. Corespondenţa dintre episcopul Transilvaniei, Jan Statilius, şi vicecancelarul Coroanei, Piotr Tomicki, pune în evidenţă, prin scrisoarea din 16 aprilie 1532, creşterea necontenită a dezaprobării politicii domnului moldovean din partea regelui Sigismund I cel Bătrân (1506-1548), precum şi din partea magnaţilor polonezi.

Istoricul marchează abilităţile domnului în jocuri diplomatice, evidenţiindu-l ca pe un iscusit maestru al intrigilor. Într-o scrisoare datată cu 16 octombrie 1532 voievodul Podoliei Stanislaw Lackoronski îl învinuia pe domn că răspândeşte zvonuri la curtea sultanului precum că polonezii luptă contra otomanilor de partea lui Ferdinand I (1526-1564), ca ulterior solul polonez Opalinski să depună o jalbă la regele polonez precum că domnul Ţării Moldovei a comandat punerea la cale a omorului său. Analiza corespondenţei permite Katerynei Niemczyk să formuleze ideea că domnul Ţării Moldovei nu se bucura de încredere la curţile europene. Prin urmare, Sigismund I cel Bătrân (1506-1548) „...nu a avut o părere pozitivă despre domn, el a subliniat în repetate rânduri neloialitatea şi nesiguranţa sa şi, mai presus de toate, se temea de acţiunile acestuia" [7, p.62]. Regele Poloniei, împăratul Ferdinand I, la fel ca şi Suleiman I Magnificul (1520-1566), avea în domn o „neîncredere totală".

Pentru K.Niemczyk, drept argument al respectivului fapt este scrisoarea din 19 august 1538 a lui Sigismund I adresată lui Ferdinand I, în care regele polonez marchează că e nevoit să ţină două armate în permanentă pregătire contra lui Petru Rareş (1526-1538, 1541-1546) şi contra tătarilor din Crimeea, precum şi corespondenţa dintre regele polonez şi Jan I Zapolya (1526-1540) din 1539, unde Sigismund I cel Bătrân atenţionează pe regele Ungariei şi Voievod al Transilvaniei că eliberarea lui Petru Rareş e un pericol pentru ambele părţi şi dacă otomanii vor insista, regele îl sfătuie pe cumnatul său să aleagă răul mai mic, deci să evite conflictul cu otomanii.

Interes deosebit se acordă relaţiilor dintre domnul moldovean şi veneţianul Gritti [10, p.333-336]. Autorul remarcă că interesele domnului în Transilvania au generat ciocnirea respectivelor personalităţi, conflict ce a nemulţumit personal sultanul care mai târziu presupunea implicarea domnului în fabricarea învinuirilor aduse lui Gritti privind omorul lui Emerik Cribak [7, p.64]. Istoricul polonez remarcă că Gritti făcea parte din cercul celor mai de încredere oameni ai lui Suleiman I Magnificul şi presupunerile acestuia faţă de domnul moldovean au tensionat relaţiile politice moldo-otomane, fiind un factor mai mult personal. K.Niemczyk arată rolul substanţial pe care l-a jucat Andronic Tranquilus, secretarul lui Gritti, în formarea unei opinii antagoniste faţă de domnul Ţării Moldovei la Curtea din Constantinopol, practic impunându-l pe acesta, în cele din urmă, să semneze la 4 aprilie 1535 un tratat de închinare şi credinţă cu regele Ungariei Ferdinand I, prin care în schimbul promisiunii de credinţă regelui şi Coroanei Ungariei „regele maghiar urma a-l sprijini şi ajuta pe domnitorul (domnul - *n.n*) moldovean împotriva duşmanilor săi, în special împotriva turcilor" [1, p.285].

Iscusinţa politică a lui Petru Rareş, deşi apreciabilă, în perspectivă a dus la crearea unei „aurore" negative în jurul personalităţii domnului la curţile europene şi la cea din Constantinopol. Manevrele sale politice l-au catalogat ca pe un partener politic fără încredere, partener de situaţie. După cum spunea în corespondenţă Marino Sanuto, „Rareş era omul care nu respecta înţelegerile".

Corespondenţele, deşi sunt un izvor profund subiectiv ce tind a preschimba realităţile în folosul scopului politic urmărit de contemporani, totuşi ne sugerează o anumită veridicitate, chestiune conştientizată şi de istoricul polonez. Momentul care bucură este evidenţierea de către istoricul K.Niemczyk a rolului Poloniei în iniţierea campaniei otomane din 1538; or, adesea în istoriografia poloneză se evită de a marca rolul polonez exercitat asupra evoluţiilor politice din Ţara Moldovei. Examinarea aprecierilor istoriografice poloneze date personalităţii domnului Ţării Moldovei Petru Rareş (1526-1538, 1541-546) permite să formulăm următoarele *concluzii*:

1. Istoriografia poloneză, prin intermediul istoricilor Aleksander Czolowski și Zdislaw Spieralski, a formulat percepția domnului moldovean drept o persoanalitate ce urmărea faima lui Ștefan cel Mare (1457-1504), dar nu dispunea de capacitățile și viziunea predecesorului său.
2. În persoana istoricului Ilona Czamanska, istoriografia poloneză a inițiat procesul de reconsiderare a paradigmei istorice cu privire la relațiile politice moldo-polone stabilite în secolul al XX-lea, evidențiind totodată noi tendințe istoriografice în cercetarea problematicii.
3. În mediul istoric polonez, începând cu anii 2008-2010 capătă teren tendința de a analiza trăsăturile de caracter, modul în care a fost perceput de contemporani domnul Țării Moldovei Petru Rareș, chestiune reflectată în articolele științifice recent elaborate de Kateryna Niemczyk.

Referințe:

1. *Relaţiile externe ale Ţării Moldovei în documente şi materiale (1360-1858) /* Editor, selectarea documentelor, studiul introductiv: EREMIA, I. Ediţia a III-a, rev. şi ad. Chişinău, 2020.
2. PODHORODECKI, L. *Slawne bitwy Polakow*. Varșovia: MADA, 1997.
3. SPIERALSKI, Zd. *Awantury moldawskie*. Wiedza Powszechna, 1967.
4. SPIERALSKI, Zd. *Kampania obertynska 1531* roku. Varșovia: Ed. Ministerstwa Obrony Narodowej, 1962.
5. PLEWCZYNSKI, M. *Obertyn* 1531. Varșovia: Bellona, 2008.
6. CHEPTENE, I. Relațiile moldo-polone în perioada primei domnii a lui Petru Rareș (1527-1538) în cercetările istorice poloneze contemporane. În: *Studia Universitatis Moldaviae.* Seria *Ştiinţe Umanistice*, 2021, nr.4, p.9-13. ISSN 1811-2668
7. NIEMCZYK, K. Postac hospodara moldawskiego Piotra Rareșa we wspolczesnej mu korespondencji dyplomatycznej. In: *Balcanica Posnaniensia*, 2020, nr.XXVII, p.57-68. ISSN 0239-4278
8. CZOLOWSKI, A. *Bitwa pod Oberynem*. Ed. 2. Lvov: Drukarna Polska, 1931.
9. CZAMANSKA, I. Between Poland and Ottoman Empire. The political and juridical status of Moldavia in the 15th–18th century. In: *Turkey and Romania*. *A history of partnership and collaboration in the Balkans*. Ed. TDBB, 2016, p.181-192.
10. NIEMCZYK, K. Petru Rareș i Ludovicius Gritti. Historia trudnych relacji miedzyhospodarem moldawskim, a tureckim szpiegiem na Wegrzech. In: *Silesia – Polonia – Europa. Studia historyczne dedykowane Profesorowi Idziemu Panicowi*, red. Jerzy Sperka, Katowice, 2019, p.331-348.

Notă: Articolul este realizat în cadrul Proiectului de cercetare *Evoluția istorică a Moldovei din antichitate până în epoca modernă în contextul civilizației europene. Basarabia în cadrul Imperiului Rus. Sinteză academică, studii, documente și materiale didactice. Partea I*, cifrul 20.80009.0807.36, Program de Stat (2020-2023).

Date despre autor:
Ion CHEPTENE, doctorand, Școala doctorală *Științe Umanistice;* asistent universitar, Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea de Stat din Moldova.
E-mail: ioncheptene85@gmail.com
ORCID: 0000-0001-9443-2522

Prezentat la 25.11.2021

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2021, nr.10(150)
Seria "Științe umanistice" *ISSN 1811-2668* *ISSN online 2345-1009* *p.7-22*

CZU: 904(498.3):336.74(=112.5)"1711/1859" **DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.5802868**

DUTCH COINS IN THE PRINCIPALITY OF MOLDOVA (1711-1859)

Elena ARCUȘ-JANTOVAN

National Museum of History of Moldova

The absence of a national coin in the Principality of Moldova led to the penetration of foreign coins into this area. The importance of Dutch coins in the Principality in the 18th and 19th centuries is essential and obvious, as evidenced by both written sources and monetary finds. The attestation of Dutch coins in the form of monetary discoveries, on a large area of the Principality of Moldova, but also their mention in various written sources proves the spreading and importance of Dutch currency in the monetary circulation on this territory. The presence of the lion thaler and ducat was so significant that they became the official currency, although they were not the national currency.
Keywords: *Principality of Moldova, currency, monetary circulation, hoard, thaler, ducat.*

MONEDELE OLANDEZE ÎN PRINCIPATUL MOLDOVEI (1711-1859)[1]

Absența unei monede naționale în Principatul Moldovei a permis pătrunderea diverselor tipuri de monede străine în acest spațiu. Importanța monedelor olandeze în Principatul Moldovei pe parcursul secolelor XVIII și XIX este una esențială, fapt confirmat atât de sursele scrise, cât și de descoperirile monetare. Atestarea monedelor olandeze sub formă de descoperiri monetare, pe o zonă extinsă a Principatului Moldovei, dar și menționarea lor în diferite surse scrise, confirmă răspândirea și importanța monedei olandeze în circulația monetară din acest teritoriu. Prezența talerului și a ducatului în circulația monetară a fost atât de semnificativă, încât se va produce situația în care aceste monede, deși internaționale, vor deține rolul de monede oficiale.
Cuvinte-cheie: *Principatul Moldovei, monedă, circulaţie monetară, tezaur, taler, ducat.*

Introduction

This study aims to elucidate and interpret the evolution of the monetary circulation of the Dutch currency on the territory of the Principality of Moldova during 1711-1859 by analysing the written and numismatic sources. The objectives will be achieved by updating and interpreting coin finds in the period under review, through their cataloguing and mapping; understanding the changes that took place and assessing their impact on the economy; determining the role of political actions; and identification of the main aspects of the circulation of the Dutch currency in the Principality of Moldova. This work is necessary and useful, since it is a comprehensive study on the issues of Dutch currency on the territory of the Principality of Moldova from 1711 to 1859, which until now have only been approached in general or in part.

To begin with, it is important to understand the specifics of this region and the essential changes that occurred during the studied period. During the period 1711-1859 the Principality underwent several territorial changes. In 1774, the Habsburg Empire annexed Bukovina, the territory between the Prut and the Dniester, the Hotin district and the Budjak. In 1812, Bessarabia came under Russian rule, whereas Cahul, Bolgrad and Ismail counties in southern Bessarabia were restituted in 1856.

The chronological period is between 1711 and 1859. The 1711 represents the year of the establishment of the Phanariot regime[2] in the Principality of Moldova, and 1859 is the year of the union of the Romanian Principalities.

With the establishment of the Phanariot regime in 1711, the monetary policy was under the direct control of the Ottoman Empire, then under that of the Habsburg/Austrian Empire (Bukovina) and that of the Russian Empire (Bessarabia). Over the entire period, the local rulers had no right to issue their own currency or to fix the foreign exchange rate. The exchange rates were applied only after the approval by the central governments. The devaluation and the fluctuation of monetary values caused by speculation during the Turkish period contributed to a turmoil in the monetary circulation. The monetary stock in circulation could not meet the needs of a developing economy until 1867, when the first Romanian monetary system was created.

---

[1] This article was elaborated within the project 20.80009.0807.43 "Museum heritage and historical memory: research, interpretation, presentation".

[2] The ethnic Greek rulers of this regime originated in the *Phanar* district in Constantinopol, which was the name-giver of the regime.

The absence of a national coin allowed the penetration of foreign coins. By fully analysing the presence of different types of coins throughout the Principality, it is only possible to understand international relations in all their complexity by identifying the importance and the role of each and the changes that have taken place in the course of time.

Unfortunately, the reconstruction of the circulation of Dutch coins in the Principality of Moldova is not a simple operation; on the contrary, a number of difficulties have to be overcome, in particular the absence of sometimes unprecedented synthesis of monetary discoveries, as well as the dispersion of studies and materials regarding the researched period.

This study develops a synthesis about the circulation of Dutch coins in the Principality of Moldova. This is not a simple operation. No overview exists, and the data are dispersed. The synthesis shows the key role of Dutch coins in the monetary circulation in the period of 1711-1859. They were highly appreciated among the population.

The leeuwendaalder (löwenthaler) was the first Dutch coin that enjoyed considerable success. The penetration of the löwenthalers culminated by reaching the maximum penetration quotas during the reign of Vasile Lupu (1634-1653) and Matei Basarab (1632-1654), remaining in circulation until the 18th century, with the role of money of account.

Dutch coins obtained a new status during the Organic Regulation (1831-1832), when new rules were implemented on the Russian-owned territories. They decided that the Dutch gold ducat and the silver zwanziger[3] should be established as reference standards. It is no coincidence that the Dutch currency was chosen from several dozen types of coins in circulation, because its value was generally recognised and served as a standard of guarantee and quality.

The presence of Dutch coins in the form of monetary discoveries on a large area of the Principality of Moldova, but also their mention in various written sources proves the spreading and importance of Dutch currency in monetary circulation in this territory.

The löwenthaler

The Dutch thaler, löwenthaler or leeuwendaalder, namely the "*taler-leu* (lion thaler)", or shortly called the "*leu* (lion)" because the coin had a rampant lion engraved on the reverse, is a silver coin minted by the Netherlands, which decided to issue a new coin on the basis of crowns in 1575. In the Principalities, the thaler already started circulating in the 16th century.

In the 17th century, large silver coins, especially thalers including the löwenthaler, widely circulated next to minor denominations for small transactions. In addition, gold coins, particularly zlotys and ducats, were in use, so a bimetallic system was in place. In the 18th century the thaler enjoyed the same situation. The zloty that had a considerable influence in Moldova was not part of the leu competition. The Dutch thaler was widely used throughout the Ottoman Empire, as it was preferred to other thalers [1, p.45-46]. Their dominating role emerged after the Ottoman Empire gradually opened its economy to Western Europe in the 16th and 17th centuries, and the volume of Ottoman-Dutch trade increased significantly [2, p.222-223]. As a reaction to monetary crises in the 17th and 18th centuries, the Ottoman government struck coin of poor quality. As a reaction, the public came to prefer alternatives, particularly the leeuwendaalder - Dutch thalers. Almost all transactions in Constantinople in the second half of the 18th century were in leeuwendaalders [3, p.88-90].

Respectively, the Dutch thaler, which already had a very intense movement in the Ottoman Empire, soon obtained an important role in the monetary circulation in the Romanian Principalities.

The values of the "*taler-leu*" during the first half of the eighteenth century were [4, p.48]:

1711- 140 "*bani*"; 1716 - 125 "*bani*"; 1732 - 132 "*bani*"; 1740 - 120 "*bani*".

In the second half of 18th century, the löwenthalers lost popularity and gradually ceased to circulate. The disappearance was caused by the competition with other coins, such as the Turkish kuruș and the Austrian thaler of Maria Theresia (first issued in1751).

The metal "*taler-leu* (lion thaler)" that had a decisive role and an intense circulation in this space would be followed by the "*leu*" as money of account.

---

[3] Zwanziger – an Austrian silver coin, with a value of 20 kreuzer; the Romanian term for it: *sfanț, sorocovăț*.

Löwenthaler (Coin from the Criuleni hoard[4]), 1639.

The "leu" as money of account

Even in the 18th century, it was clear that there were coins that, thanks to the warranty that they were offering, could hold not only a metallic value but could serve as a means of calculation as well. Thus, two types of coins were identified: the ideal and the real ones; both used to evaluate and buy things [5, p.69-70]. Any currency, when estimated with something, is considered ideal, usually this ideal coin serves as a computing currency, which means that it is valued by it, and the real currency is that piece of metal that is equivalent to what was offered to own it. Some and the same pieces could circulate in a country with their conventional value, and in another country with their metal value.

The lion thaler after circulating only as a metal coin will play a prominent role of money of account, because in the consciousness of the population it was a standard since the 17th century. Within the local exchange relations, following the termination of broadcasts, lion thalers will be used like standard "*leu*".

Another moment is that the term "*leu*" was equated with "*money*". This is due only to the fact that this currency had an important role in circulation and, compared to other currencies, occupies a leading position. Thus, we attest expressions in which the terms that already determine a currency are also attributed to the term "*leu*", meaning money: "*leu taler* (lion thaler)", "*leu turcesc* (Turkish lion)", "*leu zlot* (lion zloty)", etc. [6, p.133, 149].

Even though here were no löwenthalers in circulation in the second half of the 18th century, the term "*leu*" continued to be used in order to estimate some values. In these circumstances, in the second half of the 18th century, the "*leu*" appeared as money of account, which was actually a fictitious currency. This is a situation where an international currency plays the role of an official currency.

At the same time, in the Principality, the Turkish kuruș was taking on an increasingly important role. The Phanariot regime, the mild and intense penetration of the Turkish currency, the kuruș value of the "*leu*" led to the confusion of the "*leu*" with the kuruș. A "*leu*", although it was a fictitious currency that was not in circulation, equated to 40 para like the kuruș.

By adopting the calculation "*leu* (lion)", the prices were further expressed in calculation "*lei*", and the actual payment was made with the help of certain actual coins, existing in the local circulation but with various provisions, such as the Dutch, Hungarian, Austrian gold ducat or silver coins: thaler, kreuzer, ruble, etc. [7, p.113].

To distinguish between the physical leu and the money of account, the former came to be called "*lei vechi* (old lions)" [8, p.414-418]. For the "*leu*" that served as money of account, it was indicated that this "*leu vechi* (old leu)" was divided into 40 para or 120 akçe, and large sums were calculated for "*pungi* (bags)", a "*pungă* (bag)". A "*pungă* (bag)" being the equivalent of 500 "*lei*", and a fixed amount of 36000 "*pungi*" was called "***haznă*** (cesspool)" [9, p.74].

However, in the monetary and commercial circles until 1867 there were also the other foreign currencies.

Thus, two stages can be identified: the end of the 16th century until the adoption of the national currency in 1867 and from this year until the current period. Generally speaking, the "*leu* (lion)" in our space has gone

[4] The coin hoard consists of 50 silver pieces from the period 1581-1640 (The Kingdom of Poland – 39 pieces; the Dutch Republic - 10 pieces; the Republic of Ragusa – 1 piece).

through two stages - as an international currency in the form of a metal coin, and later as a currency of calculation and ultimately as a national currency, and to distinguish between "*lei* (lions)", the term "*lei vechi* (old lions)" is used. The "*taler-leu* (lion thaler)" was the basis of the notion implemented by the population to determine the idea of "*money*" = "*leu*". This idea will persist for a long time, and the notion of "leu" will be attributed to our national currency.

The ducat

The Dutch ducat also occupied an important place in the Principality's monetary circulation. It was also called the "*galben olandez* (Dutch gold)", "*olandezul* (The Dutch)" or "*olan*" [6, p.105, 123]. "*Galben* (gold)" was the term attributed to several highly valued gold coins[5]. Generally speaking, the "*golds*" were the equivalent of great wealth, and the "*talerul leu* (lion thaler)" was the preferred currency for smaller amounts.

The Dutch ducat had a lower value that the Austrian ducat in the 18th century. The circulation of "*Austrian golds*" became very active in the second half of the 18th century, thanks in particular to the intensification of trade relations with Austria. In the 19th century, their values are equal. In 1819 the Venetian, Dutch, Austrian and French "golds" had the value set at 14 "lei (lions)" [6, p.126-127]. "*Dutch golds*" and "*Austrian golds*" were often confused in the Principalities in the 19th century, which led to the emergence of the "*Austro-Dutch golds*" expression.

The 19th century is almost exclusively dominated by the Dutch ducat, which becomes the official currency through the Organic Regulations [6, p.108]. During this time, the Organic Regulations (1831-1832) attempted to resolve the problem of monetary circulation by deciding that the Dutch gold ducat and the silver zwanziger should be established as reference standards [10, p.193].

In the years that followed, however, there was unclearness among the inhabitants, and on 3 March 1848, the prince Gheorghe Bibescu indicated a list of coins the course of which was to be made depending on the price of the Dutch "*golds*" [11, p.113-115]:

14 "*lei* (lions)" and 2 para – the old yirmilik; 12 "*lei*" and 10 para – the new yirmilik, 10 "*lei*" 20 para – the silver ruble; 8 "*lei*" and 8 para – the yüzlük; 5 "*lei*" 30 para – the ruble. These prices were to be published throughout the Principality and they circulated at the indicated price, and for transactions previously made to pay with the currency set in the transactions.

Being under the Phanariot regime, the monetary situation was also a reflection of the Ottoman Empire's policy, so throughout the 17th and the 18th centuries, the monetary crisis worsened. The government mint coins of poor quality that the population had to accept; Foreigners took advantage of this situation. The Ottoman Empire turned into a crossing between silver and gold to the West and the Orient [12, p.126-127]. In the 18th century Ottoman Empire, the main foreign coins of the 18th century were the Dutch, Venetian, Austrian, and Spanish.

Occupying the principalities, the Russians were given a course of currencies and assigned, so they fixed the golds Dutch at 11 assignation rubles and 75 kopecks, and all other coins were calculated in the assigned, according to the course of golds, and a certain metal coin could express the value by four means: through "*lei* (lions)", other coins, by assignments and by goods [6, p.286].

Ducat (Coin from the Horești hoard**)**, 1761

Lobančik[6] (Coin from the Gârbova hoard), 1788

[5] The "*Venetian gold*" was called "*Galben venetic*" and the "*Austrian gold*" was called "*Galben împărătesc*".
[6] Lobančik [Лобанчик] – From 1735 to 1867, the Russian Empire produced gold ducats imitating the ducats minted by the United Provinces in 1583. The coins are officially called "*červonec*" [черво́нец], and popularly "*lobančik*", "*pučkovyj*" [пучковый] or "*arapčik*" [арапчик].

Written and numismatic sources

I. The written sources

➢ ***Foreign travellers***

Written documents on currency and currency circulation in the 18th century are very important in elucidating many aspects of Dutch currency circulation in the Principality. A category of narrative sources is represented by the works of foreign travellers. In the 18th and 19th centuries travellers visiting the Principality of Moldova offered important information about the currency and currency circulation in the Principality in their travel letters and journals. They mentioned various types of coins, and noticed some aspects regarding currency circulation.

The travellers mentioned various types of coins in their journals, and some aspects related to the currency circulation in the Principality that they noticed were: a large number of coins circulate in the Principality (often mentioning the important role of the Dutch currency), and the same coins circulate in both Principalities, as coins are the subject of variation in trade-related dependence, etc.

Charles de Peyssonnel mentioned that the currency of Turkey had the highest course in Walachia, but the Venetian sequin, *Dutch ducat*, imperial and polish écus, Russian rubles, Spanish reales were prominent in the Principalities, and they were the subject to variation [13, p.189]. Germaine Lebel pointed out that in the 18th century the same coins were in the two Provinces, and although the country's currency is the kuruș of Turkey, *Dutch ducats* are circulating in large quantities, as they make up almost all the capital, and the Venetian sequins, imperial and polish écus, rubles, Spanish reales, écus from Ragusia [14, p.339].

Michel Anagnosti also referred to the importance and quality of Dutch currency, indicating that in order to sell and earn more, honorary titles have been created, respectively everything is payable in *Dutch ducat*, which only have increasing prices because of deteriorating Turkish currency [15, p.19-20].

Tourists provided less details about the markets within the principality, yet some of them, when describing the markets, recall the term "bazaar", about which they write that it is an absolute necessity of all the cities of the Orient, which consist of a long and wide street where there are wooden boutiques with merchandise [16, p.622]. In this public fair in Chisinau were Russians, Moldovans, Turks and Armenians, and in the middle of this crowd were Jews seated in perfect immobility in front of a small table covered by *Dutch ducats*, Venetian sequins and Turkish gold coins mixed with Russian copper coins [17, p.9-10]. Walerian Dzieduszyscki, along with several merchants in 1785, arrived at Akkerman, and although their wheat was good, they were dissatisfied that they were not given a good price in "*lei* (lions)", indicating that the "*leu* (lion)" had forty para and five good "*lei* (lion)" made a Dutch ducat [18, p.240-243]. The consul Charles Lagau, in a note on Moldova in 1829, indicates that the gold and silver pieces slowly flowed towards Constantinople, and especially for a few years, they are no longer seen, except Austrian zwanzigers, rubles and ducats, and the devaluation of kuruș is one of the calamities of this country, the one that landed your land in 1828 for 12,000 kuruș, then representing 800 *Dutch ducats* and who is happy if the market deducts the same amount, today is no more than 400 ducats [19, p.351]. Boué Ami indicated in the first half of the 19th century that the para, which are so small coins that are easy to lose and have many defects, being in large numbers in Wallachia, the currency of Russia is everywhere in Moldova and Wallachia, the zwanziger worth 3 kuruș and half, Austrian thaler worth 20 kuruș and the florin 10 kuruș, and the Hungarian and *Dutch ducats* is worth 40 to 43 kuruș.

In 1827, in a letter dated September 23, Ivan Petrovici Liprandi (a Russian agent), indicates that there is too little money in the Principality of Moldova, and that the "*galbeni olandezi* (Dutch golds)" cost 30 "*lei (lions)*", mahmudiye = 36 "*lei (lions)*" and the ruble = 5 "*lei (lions)*" 20 para.

➢ ***Chronicles***

A special category of course is also the chronicles, where there is no place reserved for the coin, but from the general presentation of things in the Principality during certain times of the year, it is easy to identify data on money circulation.

The "*Cronicul"* of Neculai Chiparissa stipulates the events from the Principality of Moldova during the time of Ioan Mihail Racovita, in 1716 the following terms are mentioned: "*bani*[7]" and "*lei*" [20, p.69].

[7]During this period, the term "*ban*" was used with the meaning of money [23, p.212, 214; 24, p.155, 156], but also with a submultiple of the "*leu*" [25, p.55].

Another chronicle is that of Ion Neculce: "*Letopisetul Tarii Moldovei"*. From the time of Dimitrie Cantemir (1710-1711) it indicates the following coins: "*galbeni*", "*lei*", "*bani*" "*pungi bani* (bags of money)" [21, p.193, 208-209]. In Dimitrie Cantemir's own work *"Descrierea Moldovei"* are mentioned the terms of *thaler* and "*leu*" [22, p.166]. From the time of Nicolae Mavrocordat, Mihai Racoviță, Grigore II Ghica and Constantin Mavrocordat are stipulated the following coins: "*galben"*, "*lei*", "*bani galbini de auru*" and "*pungi de bani*", being also indicated: "1 galben = 4 lei (1 gold = 4 lions)" [21, p.275, 292, 298, 304, 336-337, 345-346, 355-356].

D. Russo in "*Cronica Ghiculeştilor. Un nou letopiseț al Moldovei (1695-1754)"*, in the chapter: The third move of Constantin Mavrocordat in Moldova indicates the term "*leu*" [26, p.75].

In the chronicle: "*A doua domnie a lui Niculai Alecsandru Mavrocordat V.V. în Moldova"* by Acsinti Uricarul (1711-1716), the terms of "*lei*" and "*bani*" are indicated [27, p.130, 136].

In "*Letopisețul Țerei Moldovei"* by Enaki Kogălniceanu in the chapter on Ion Vodă Mavrocordat's reign, the terms of "*lei*" and "*bani*" are indicated [27, p.35]. In chapter Reign of Constantin Voda are the terms of "*bani*", "*pol*[8] *leu*", "*lei bani* vechi (lions old money)", "*para bani vechi* (para old money)", "*bani vechi* (old money)" [28, p.75].

➢ ***Document collections***

By analysing various documents about estates, income and expenses of the Principality, the inhabitants themselves, various acts of sale and purchase, not least the laws and orders concerning the introduction into circulation of a certain currency, or, on the contrary, withdrawing from circulation of other currencies, and exchange rates, the role of the Dutch coin becomes apparent.

Purchases and sales data, as well as income and expense documents, inheritances, loans, debts, rent, being analysed will show the use of several types of coins. The "*Lei - lions*" and the "*Galbeni - golds*"[9] are also mentioned:

– In the first half of the 18th century: "*lei*" [29, p.96; 30, p.214], "*lei bătuți* (beaten lions)" [31, p.175; 25, p.105; 30, p.77], "*leu pol* (a lion and a half)" [32, p.154, 218], "*lei bani vechi* (lion old money)" [32, p.201], "*lei bani di argint* (lion silver money)" [29, p.168], "*lei moldovenești* (Moldovan lion)" [25, p.105], "*lei nemțeșci* (German lions)" [25, p.53], "*galbeni*" [33, p.70] etc.;

– In the second half of the 18th century: "*lei bani* (lions money)" [34, p.166], "*lei*" [30, p.225; 35, p.202; 36, p.104, 192-194; 37, p.126, 137, 145; 25, p.178; 24, p.30, 35], "*lei pol* (a lion and a half)" [33, p.121; 24, p.30], "*pol leu*" [34, p.166], "*lei bani de argint* (lion silver money)" [24, p.27], "*lei turcești* (Turkish lions)" [25, p.153], "*galbeni* (golds)" [25, p.100], "*galbeni strălucitori* (bright golds)" [23, p.276-277], "*galbeni aur* (golds gold)" [25, p.100], "*ducats*" [32, p.151] etc.;

– In the first half of the 19th century: "*lei*" [30, p.277, 279; 38, p.9; 37, p. 326; 24, p.206, 234], "*galbeni*" [39, p.323], "*galbeni blancu* (white golds)" [24, p.210], "*galbeni olandezi* (Dutch golds)[10]" [31, p.196; 32, p.87], "*galbeni olandezi de/în aur* (Dutch golds of/in gold)" [25, p.88] etc.

Some documents contain monetary exchange rates: in 1717, it is indicated that: "*190 lei = 62 ughi*[11] *8 potronici* (190 lions = 62 zlotys 8 póltoracznys)" [31, p.188]; in a document from 1757 it is indicated that: *5000 lei = 10 pungi de bani* (5000 lions = 10 bags of money) [40, p.92]; in a document dating from 1799, it is the equivalent of the values of golds: „*…1450 galbeni olandezi sau nemțești…* (…1450 Dutch or German golds…)" [25, p.87]; in another document from 1845, the values the equivalent of golds is again stipulated: "*…48 000 galbeni olandezi sau împărătești*. (…48 000 Dutch or imperial golds.)" [33, p.89].

➢ ***Archival funds***

The National Archives of the Republic of Moldova comprises acts from the 19th century which reflect the situation of the currency and the monetary circulation during the first half of the 19th century. For the most part, these files contain data on the exchange rate and types of coins in circulation. After analysing all these sources, it can be seen from the price lists, incomes and expenses, the presence of a large variety of coins in the monetary circuit in this Principality. One of the main types of coins in the circulation will be the Dutch ducat.

---

[8] *Pol* – half of a unit; *pol* = ½.

[9] The term "*golds*" was used for many highly valued gold coins, and it is not possible to say with certainty which type of golds is used, but in the 19th century the only ducats that are still mentioned are almost only the Dutch and the Austrians ducats [6, p.125].

[10] 1818 – Act of selling a part of the Bukovina estate with 8000 Dutch golds; 1823 – Act of selling a part of the Lucovita [Луковиця] estate for 200 Dutch golds; 1830 – Act of selling the village of Vitiliuca [Витилівка] with 2800 Dutch golds.

[11] *Ughi, ug* – Hungarian currency of gold.

In some of the files we attest the presence of different types of coins that had or have been traced in Bessarabia, for example in the file (14.09.1813-15.07.1814) regarding the use in Bessarabia of foreign coins it is indicated that in Bessarabia is the Turkish gold ducat, silver beşlik, silver yüzlük, but the "*lei* (lions)" that circulated in Moldova, Wallachia and Bessarabia disappeared altogether [41, p.12]. In this file not only the "*talerul leu* (lion thaler)" is mentioned, but also the *ducats* that were in circulation at the beginning of the 19th century.

In another file (24.12.1824-28.01.1825) it is stipulated that from now on all the taxes from Bessarabia will be received in Russian coins, instead of Turkish coins, counting those donations in the denominations and amounting to 150 "*lei* (lions)" as 100 ruble, but not the most recent one, that is, 140 "*lei* (lions)" for 100 ruble, and from the people who are not married in the royal villages that so far paid half of the "*galbeni olandezi* (Dutch golds)" to take 5 ruble and 70 kopecks every year [42, p.4-5].

The issue of the monetary exchange was equally current, so the list of Russian and foreign currencies certified on January 14, 1828 was mentioned in the file (10.01.1828-07.05.1828) regarding the establishment of a permanent monetary exchange rate [43, p.9]. In this file we identify the expression: "*leu turcesc* (Turkish lion)", which probably resulted from the confusion of piastre with calculating leu, which had identical values of 40 para, and in this case a "*leu turcesc* (Turkish lion)" is equivalent to 1 "*leu* (lion)"- calculation currency. The *Dutch ducats* had a value of 28 "*lei* (lions)" / 1120 kopecks.

Another file (05.01.1820-07.12.1820) shows the reports of the police about the existing course of Russian and foreign coins with courses in Khotyn and Chişinău:

– Monetary course in Chişinău [44, p.61, 108]:

The *Dutch ducat* has a value of 15,5 – 6 "*lei (lions)*" / 15,8 – 10 "*lei (lions)*" (11.01.1820 / 02.10.1820).

– Monetary course in Khotyn [44, p.21, 45]:

The *Dutch ducat* had a value of 2/3 of a silver ruble (03.03.1820 / 01.09.1820).

II. The numismatic sources

1. Bilhorod-Dnestrovskyi [Білгород-Дністровський / Cetatea Albă / Akkerman] (Odessa region, Ukraine), 1630 - the second half of the 18th century, 39 AV?+82 AG?. The Ottoman Empire: 31 pieces, 18th century; The Republic of Venice: Francesco Lauredano (1685-1762), 1 piece, zecchino; The Kingdom of Poland: Sigismund III Vasa (1587-1632), 1 piece, 1630; The Holy Roman Empire of the German Nation - Köln, 1 piece, ducat since 1727; Austria: Transylvania, 1 piece, ducat, 1739. However, another 86 coins are attributed to this hoard, but they do not know exactly if they are part of this hoard. Gold coins: The Dutch Republic - Holland: 4 pieces, ducat. Silver coins: The Republic of Ragusa: 6 pieces, thaler; The Ottoman Empire: Mustafa III (1757-1774) - 76 pieces, altmişlik, kuruş, yirmilik [45, p.206; 46, p.319-320; 47, p.248].

2. Chernivtsi [Чернівці] (Chernivtsi region, Ukraine), 1755, 1 AV. The Dutch Republic - Holland: 1 piece, ducat, 1755 [48, p.132].

3. Chetrosu (Drochia district, Republic of Moldova), 1757-1812, 7 AV+5 AG. Gold coins: The Holy Roman Empire of the German Nation - Austria: Joseph II (1780-1790), 1 piece, ducat, 1786. The Dutch Republic - Utrecht: 2 pieces, ducat, 1757, 1789; Holland: Louis Napoléon Bonaparte (1778-1846), 4 pieces, ducat, 1808 (1), 1809 (3). Silver coins: The Ottoman Empire: Mahmud II (1808-1839), 5 pieces, kuruş (3), para (2) [49, p.141; 50, p.256-257; 47, p.215].

4. Galați (Galaţi county, Romania), 1734-1827, 273 AV. The First French Empire - Kingdom of Holland: Louis Napoléon Bonaparte (1806-1810), 26 pieces, ducat, 1807 (1), 1808 (2), 1809 (13), 1810 (5), 1814 (5). The Kingdom of the Netherlands: Wilhelm I de Luxemburg, 5 pieces, ducat, 1815 (2), 1817 (1), 1818 (2). The Batavian Republic - Utrecht: 13 pieces, ducat 1800 (1), 1802 (3), 1803 (1), 1805 (6), 1806 (2); Holland: 3 pieces, ducat, 1796 (1), 1800 (2). The Dutch Republic - Utrecht: 1 piece, ducat, 1760 (1); Holland: 9 pieces, ducat, 1768 (1), 1769 (1), 1776 (2), 1778 (1), 1782 (1), 1786 (1), 1788 (1), 1795 (1). Republic of Venice: Ludovic Manin (1789-1797), 1 piece, zecchino 1789/97 (1). The Ottoman Empire: Mahmud I (1730-1754), 1 piece, yarım zer-i mahbub, 1763 (1); Mustafa III (1757-1774), 1 piece, yarım zer-i mahbub, 1763 (1); Abdülhamid I (1774-1789), 4 pieces, çeyrek fındık, 1788 (1); yarım zer-i mahbub, 1783 (1), 1784 (1); zer-i mahbub, 1775 (1); Selim III (1789-1808), 17 pieces, çeyrek fındık, 1805 (1), 1806 (2),? (1); fındık, 1806 (1); yarım zer-i mahbub, 1793 (1), 1797 (1), 1798 (1); zer-i mahbub, 1794 (1), 1795 (1), 1796 (2), 1797 (1), 1799 (1), 1801 (1), 1805 (1), 1806; Mustafa IV (1807-1808), 7 pieces, çeyrek fındık, 1808 (1); fındık 1807 (3), 1808 (1);

yarım zer-i mahbub 1807 (1); zer-i mahbub 1807 (1); Mahmud II (1808-1839), 12 pieces, çeyrek fındık 1808 (4), 1809 (5), 1810 (2), 1811 (5), 1812 (38), 1814 (3), 1815 (12), 1816 (16), 1817 (10), 1818 (15), 1819 (2), 1820 (3), 1821 (2), ? (6); istanbol 1808 (1); cedid rumie, 1816 (1), 1823 (1); rumie, 1816 (1). Austrian Empire: Francisc I (1806-1835), 32 pieces, ducat, 1808 (1), 1810 (2), 1811 (3), 1815 (5), 1819 (2), 1820 (1), 1821 (1), 1823 (2), 1824 (4), 1825 (2), 1826 (5), 1827 (4). The Holy Roman Empire: Karl VI (1711-1740), 1 piece, ducat, 1734; Maria Theresia (1740-1780), 1 piece, ducat, 1780; Joseph II (1765-1790), 7 pieces, 2 dukaten, 1775 (1); ducat, 1786 (1), 1787 (4), 1789 (1); Leopold II (1790-1792), 1 piece, ducat, 1792; Franz II (1792-1806), 1 piece, ducat, 1797; Deventer, Kampen & Zwolle - 1 piece, ducat, 1801 [51, p.334-356; 52, p.185-196; 47, p.213-215].

5. Gârbova (Ocnița district, Republic of Moldova), 1750-1789, 25 AV+221 AG. Gold Coins: The Dutch Republic - Holland: 17 pieces, ducat, 1750, 1753 (3), 1758, 1761, 1767, 1770 (4), 1771, 1772, 1776, 1781, 1782, 1788; Utrecht: 6 pieces, ducat, 1758, 1761, 1768, 1788 (2), 1789; West Frisia: 1 piece, ducat, 1778; The Russian Empire: lobančik (an imitation of the ducat (Holland)), 1788 (1); The Holy Roman Empire of the German Nation - Austria: Joseph II (1756-1790), 1 piece, dukaten, 1787. Silver Coins: The Russian Empire: Catherine II (1762-1796), 9 pieces, ruble, 1765, 1766, 1771, 1773, 1776, 1782, 1786, 1787, 1789; The Holy Roman Empire of the German Nation - Austria: Maria Theresia (1740-1780), 4 pieces, thaler, 1757, 1764, 1776 (2); The Ottoman Empire: Mustafa III (1757-1774), 11 pieces, kuruş (9), zolta (2); Abdülhamid I (1774-1789), 197 pieces, yirmilik (4), kuruş (59), altmışlık (131), ikilik [50, p.235-236; 46, p.315-316; 47, p.203-204].

6. Horești (Ialoveni district, Republic of Moldova), 1703-1756, 7 AV+63 AG. Gold coins: The Dutch Republic - West Frisia: 1 piece, ducat, 1761. The Ottoman Empire: Ahmed III (1703-1730), 2 pieces, zer-i Istanbul; Mahmud I (1730-1754), 4 pieces, zer-i mahbub. Silver coins: Ottoman Empire: Mahmud I (1730-1754), 59 pieces, kuruș (57), yirmilik (2); Osman III (1754-1757), 3 pieces, kuruș. The Holy Roman Empire of the German Nation - Austria: Maria Theresia (1740-1780), 1 piece, thaler, 1756 [50, p.234; 46, p.303; 47, p.184-185].

7. Horodişte (Rezina district, Republic of Moldova), 1728-1787, 3 AV+16 AG. Gold coins: The Dutch Republic - Holland: 1 piece, ducat 1777; Utrecht: 2 pieces, gold ducat, 1787. Silver coins - The Russian Empire: Peter II (1727-1730), 1 piece, ruble, 1728; Anna Ioannovna (1730-1740), 2 pieces, ruble, 1733, 1740; Ottoman Empire: Mustafa III (1757-1774), 1 piece, kuruş; Abdülhamid I (1774-1789), 12 pieces, kuruş (1), altmışlık (11). From the total of 19 coins, 14 coins will be returned, but for the golden ducat (1777) and 4 silver coins was offered a reward of 12 ruble from the Imperial Archaeological Commission [49, p.70; 53, p.82, 101; 50, p.234-235; 47, p.199].

8. Iași (Iași county, Romania), 1789-1839, 21 AV. The Dutch Republic - Holland: 13 pieces, ducat, 1789, 1805, 1814, 1818, 1828, 1830, 1831, 1839. The Empire of Austria: 9 pieces, ducat from 1811-1838 [54, p.17; 47, p.239-240].

9. Kelmentsi [Кельменці] (Kelmentsi district, Ukraine), 1789, 1 AV. The Dutch Republic - Holland: 1 piece, ducat, 1789 [48, p.125].

10. Khotyn [Хотин] (Khotyn district, Ukraine), 1757, 1760, 2 AV. The Dutch Republic - Holland: 1 piece, ducat, 1757; Utrecht: 1 piece, ducat, 1760 [48, p.131].

11. Mitoc (Orhei district, Republic of Moldova), 1757-1818, 15 AV+608 AG. Gold coins: The Dutch Republic - Holland: 2 pieces, ducat, 1757, 1770; Utrecht: 1 piece, ducat from 1758; West Frisia: 1 piece ducat, 1777. The Ottoman Empire: Selim III (1789-1807) ¼ sequin; Mahmud II (1801-1839), 8 pieces, ¼ sequin (7), 1 sequin (1). Silver Coins: The Ottoman Empire: Mustafa IV (1807-1808), 1 piece, kuruş; Mahmud II (1808-1839), 604 pieces, kuruş (1), altmışlık (1), yüzlük (1), 2 akçe (2), akçe and para unscientific (599). The Russian Empire: Catherine II (1762-1796), 1 piece, 50 kopecks of 1765. The Holy Roman Empire of the German Nation - Austria: Maria Theresia (1740-1780), 1 piece of 10 kreuzer, 1775; Iosif II (1780-1790) 1 piece, 20 kreuzer, 1785. The Empire of Austria: Francis I (1792-1835), 5 pieces, 20 kreuzer, 1804 (1), 1806 (1), 1815 (2), 1818 (1) [55, p.72; 50, p.258-259; 47, p.239].

12. Novodnistrovsk [Новодністровськ], (Chernivtsi region, Ukraine), 1770, 1 AV. The Dutch Republic - Utrecht: 1 piece, ducat, 1770 [48, p.126].

13. Novodnistrovsk [Новодністровськ], (Chernivtsi region, Ukraine), 1809, 1 AV. The Kingdom of Holland: 1 piece, ducat, 1809 [48, p.139].

14. Peresecina (Orhei district, Republic of Moldova), 1723-1768/1769, 50 AV+265 AG. Gold coins - The Dutch Republic - Utrecht: 7 pieces, ducat, 1709, 1743, 1752, 1753, 1761 (3); Geldern: 2 pieces, ducat, 1740, 1746; West Frisia: 7 pieces, ducat, 1749, 1750, 1752 (2), 1753, 1760, 1761. The Holy Roman Empire of the German Nation: Carol VI (1685-1740), 1 piece, ducat since 1740. Austria: Maria Theresia (1740-1780), 1 piece, ducat since 1762. The Republic of Venice: Giovanni II Cornaro (1709–1722), 2 pieces, zecchino; Pietro Grimani (1741-1752), 2 pieces, zecchino. The Ottoman Empire: Ahmed III (1703-1730), 21 pieces, altân; Mahmud I (1730-1754), 5 pieces, altân; Mustafa III (1757-1774), 187 pieces, altân (2), kuruș (185). Silver coin - The Russian Empire: Peter I (1682-1725), 3 pieces, ruble, 1723; Peter II (1727-1730), 3 pieces, ruble, 1727, 1728, 1729; Anna Ioannovna (1730-1740), 1 piece, ruble din 1734. The Holy Roman Empire of the German Nation - Austria: Maria Theresia (1740-1780), 14 pieces, thaler, 1759, 1760, 1761, 1762, 1765 (7), 1767 (3); Iosif II (1780-1790), 59 pieces, thaler, 1748, 1751, 1753, 1754, 1755, 1756 (2), 1757 (3), 1758, 1759 (2), 1760 (3), 1761 (5), 1762 (4), 1763 (6), 1764 (3), 1765 (10), 1766 (12), 1767 (3) [50, p.245; 46, p.308; 47, p.193].

15. Sineşti (Ungheni district, Republic of Moldova), 1762-1777, 4 AV+82 AG: Gold coins: The Dutch Republic - Holland: 2 pieces, ducat, 1761, 1763; Utrecht, 2 pieces, ducat, 1766. Silver coins: The Holy Roman Empire of the German Nation - Austria: Maria Theresia (1740-1780), 7 pieces, thaler, 1765 (2), 1766 (2), 1768 (3). The Republic of Ragusa: 2 pieces, thaler, 1766, 1772. The Ottoman Empire: Mustafa III (1757-1774), 42 pieces, altmişlik (22); kuruş (10); yirmilik (10); Abdülhamid I (1774-1789), 26 piece, altmışlık (4), kuruş (16), yirmilik (6) [45, p.248; 50, p.248-49; 46, p.311; 47, p.195].

16. Shyrivtsi [Шиpiвцi] (Chernivtsi region, Ukraine), 1666-1774/1779, 8/12 AV+136 AR+15 AE (only 148 pieces are identified). The Dutch Republic - Geldern: 1 piece, ducat, 1771. The Holy Roman Empire of the German Nation - Austria- Hungary: Maria Theresia (1740-1780), 1 piece, aranyforint, 1755. The Ottoman Empire: Ahmed III (1703-1730), 16 pieces, akçe (2), para (11); Mahmud I (1730-1754), 33 pieces, para (18), onluk (1), yirmilik (2), kuruș (14); Mustafa III (1757-1774), 36 pieces, para (16), onluk (2), kuruș (9), zolota (2); Abdul-Hamid I (1774-1789), 1 piece, para (1); Unspecified: 41 pieces. The Republic of Ragusa: 7 pieces, tallero rettorale nuovo, 1755, 1760, 1761, 1762 (2), 1763, 1766. The Kingdom of Poland: Jan II Kazimierz Waza (1649-1668), 2 pieces, szeląg, 1666 (2); August III (1733-1763), 6 pieces, szeląg, 1753,1754, 1755; grosz, 1734, 1754, 1755 [56, p.212; 48, p.134-136; 47, p.205-206].

17. Șercani (Orhei district, Republic of Moldova), 1719-1788, 21 AV+14 AG. Gold coins: The Dutch Republic - Holland: 14 pieces, ducat, 1750 (2), 1752, 1753, 1757, 1761, 1769, 1770, 1771, 1772, 1776, 1777, 1781, 1783; Utrecht: 3 pieces, ducat, 1768, 1786, 1788; Geldern: 1 piece, ducat 1762; Zeeland: 1 piece, ducat, 1762. The Holy Roman Empire of German Nation- Austria: Maria Theresia (1740-1780), 1 piece, ducat, 1742. Hungary: Joseph II (1780-1790), double florin, 1784. Silver coins: The Russian Empire: Peter I (1682-1725), 2 pieces, ruble, 1719, 1720; Peter II (1727-1730), 1 piece, ruble, 1728; Anna Ioannovna (1730-1740), 5 pieces, ruble, 1732, 1733, 1736, 1737, 1740; Elisabeth Petrovna (1744-1761), 6 pieces, ruble, 1746, 1747, 1750, 1751, 1752 (2) [57, p.231; 45, p.205; 50, p.254; 47, p.202].

18. Șofrâncani (Edineț district, Republic of Moldova), 1758/1759-1789, 3 AV+8 AG. Gold coins: The Dutch Republic - Utrecht: 1 piece, ducat since 1761; Geldern: 1 piece, ducat since 1762; Holland: 1 piece, ducat since 1783. Silver coins: The Russian Empire: Catherine II (1762-1796), 2 pieces, ruble, 1787, 1789. The Holy Roman Empire of the German Nation - Austria: Maria Theresia (1740-1780), 2 pieces, thaler, 1762, 1776. The Ottoman Empire: Mustafa III (1757-1774), 4 pieces, kuruş [50, p.254; 47, p.204-205].

19. Ștefan Vodă (Ștefan Vodă district, Republic of Moldova), 1784, 1 AV. The Dutch Republic - Holland: 1 piece, ducat, 1784 [58, p.357].

20. Ţigăneşti (Munteni commune, Galaţi county, Romania), 1738-1775, 58 AV+34 AG. Gold coins: The Dutch Republic - Holland: 42 pieces, ducat; Utrecht: 13 pieces, ducat; Geldern: 1 piece, ducat; West Frisia: 1 piece, ducat. Silver coins: The Republic of Ragusa: 1 piece, thaler [59, p.290-294; 60, p.127-161; 47, p.195].

21. Zastavna [Заставна] (Zastavna district, Ucraina), 1757, 1 AV. The Dutch Republic - Holland: 1 piece, ducat, 1757 [48, p.124].

Conclusions

In conclusion, it can be said that the circulation of the coin in the Principality of Moldova in the period 1711-1859 is evident from written sources, represented by travel journals, chronicles of that period, documents

from archives, as well as coin hoards. The coins identified by these sources are both gold and silver coins. These coins were appreciated both in wealthy strata and in the lower layers. The löwenthaler played an extremely important role since its penetration in the Principality, a situation that continued into the first half of the 18th century, when it ceased to be issued. From this time, due to the habit of frequently using the term "*leu*" and the attribution of this notion to the meaning of money, it will become a fictitious currency that was not in circulation but served in valuing goods. In the 19th century, the Dutch ducats, also called the "*golds*" dominated the Principality's monetary circulation, and by the Organic Regulations it is said to be the only golden currency to circulate in this space, although other types of coins continued to circulate until the establishment of the national monetary system.

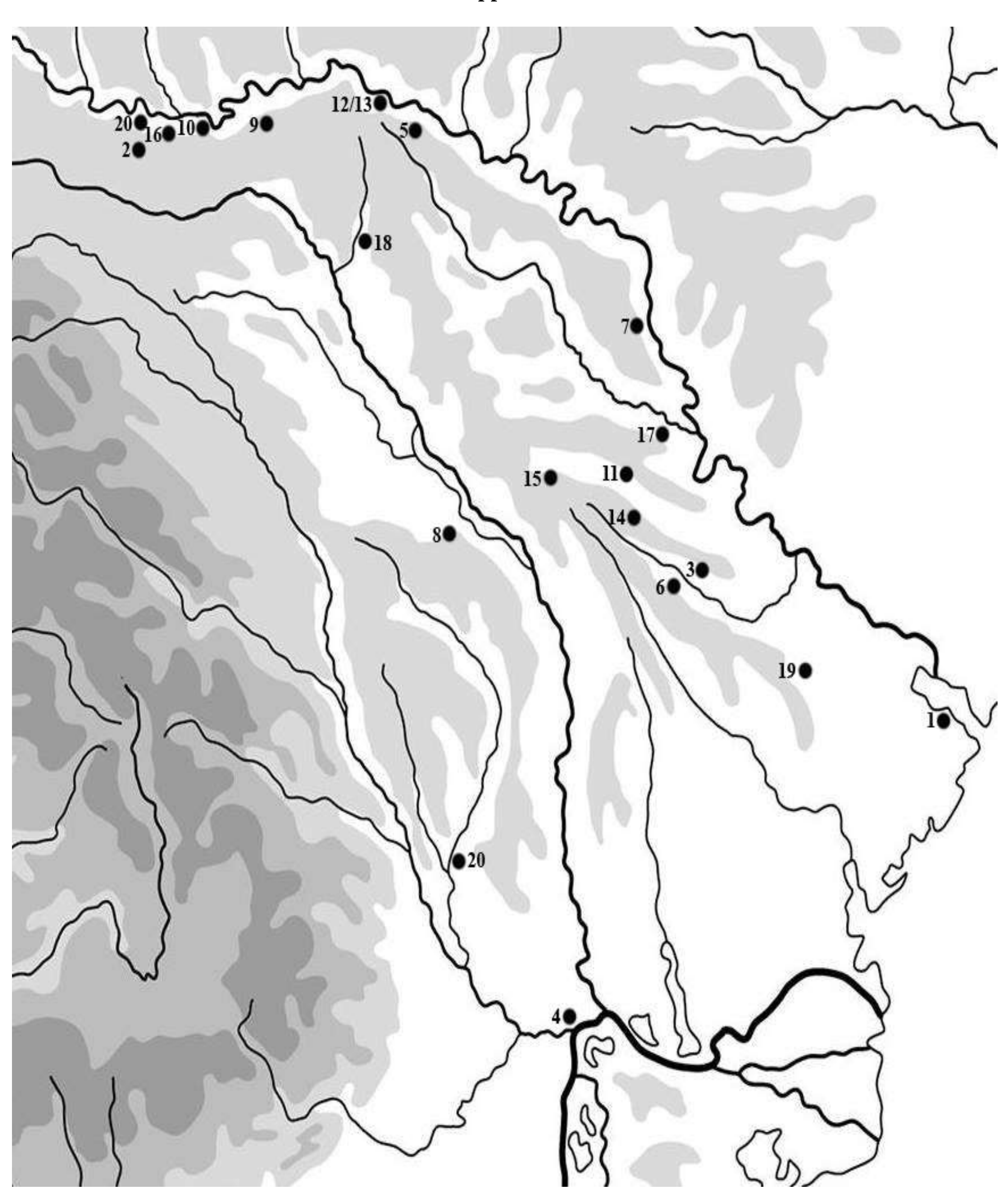
The Dutch currency is attested not only by written sources, but also by coin finds. The presence of hoards containing Dutch coins throughout the territory of the Principality of Moldova demonstrates their wide use and spread. The hoards are certified on the current territories of the Republic of Moldova, Romania and Ukraine. Therefore, hoards of the 18th century (Bilhorod-Dnestrovskyi, Gârbova, Horești, Horodiște, Mitoc, Peresecina, Sinești, Șercani, Șirăuți, Sofrâncani, Țigănești) and of the 19th century (Chetrosu, Galați) were identified. In some hoards, the Dutch coins are the primary currency type (Chetrosu, Iași, Şercani, Ţigănești). Also, isolated finds of the Dutch currency are attested, dated from the 18th century and the 19th century: Cernăuți, Kelmentsi, Khotyn, Novodnistrovsk (2), Ștefan Vodă, Zastavna.

Therefore, we deduce that the Dutch coins, although not national currencies, played the role of the official currency. An indisputable proof of the enormous role of the Dutch currency is still felt through the notion of "*leu*" attributed to our national currency.

10 lei (Commemorative coin), Republic of Moldova, 2018.

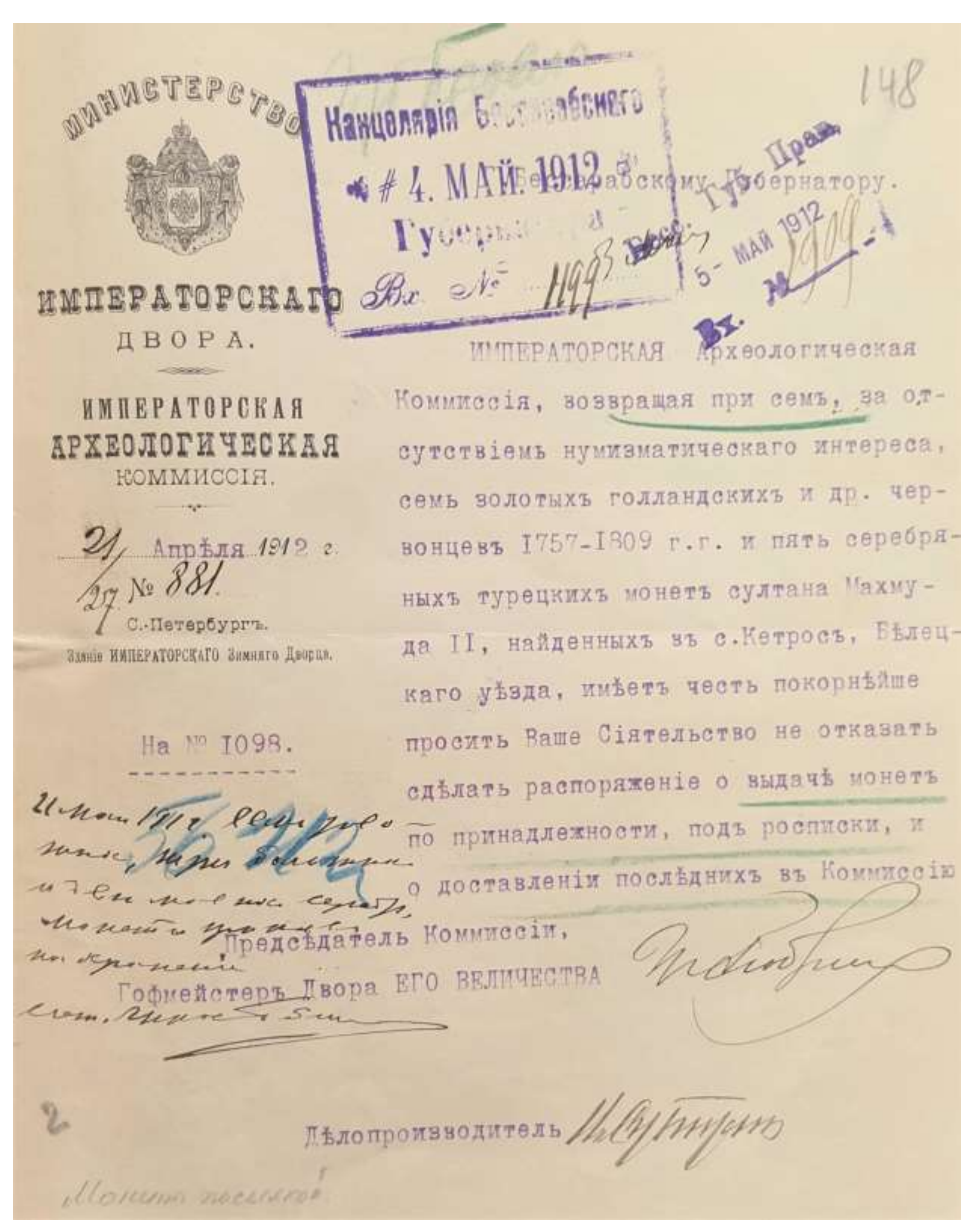
Appendix

The cartography of monetary discoveries

1– Bilhorod-Dnestrovskyi; **2**– Chernivtsi; **3**– Chetrosu; **4**– Galați; **5**– Gârbova; **6**– Horești; **7**– Horodiște; **8**– Iași; **9**– Kelmentsi; **10**– Khotyn; **11**– Mitoc; **12**/**13**– Novodnistrovsk; **14**– Peresecina; **15**– Sinești; **16**– Shyrivtsi; **17**– Șercani; **18**– Șorâncani; 1**9**– Ștefan Vodă; **20**– Țigănești; **21**– Zastavna.

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2021, nr.10(150)
Seria "Științe umanistice" *ISSN 1811-2668* *ISSN online 2345-1009* *p.7-22*

Министерство
ИМПЕРАТОРСКАГО ДВОРА.

ИМПЕРАТОРСКАЯ
АРХЕОЛОГИЧЕСКАЯ
КОММИССІЯ.

21 Апрѣля 1912 г.
№ 881.
С.-Петербургъ.
Зданіе ИМПЕРАТОРСКАГО Зимняго Дворца.

На № 1098.

Канцелярія Бессарабскаго Губернатора
4. МАЙ 1912
Вх. № 1199

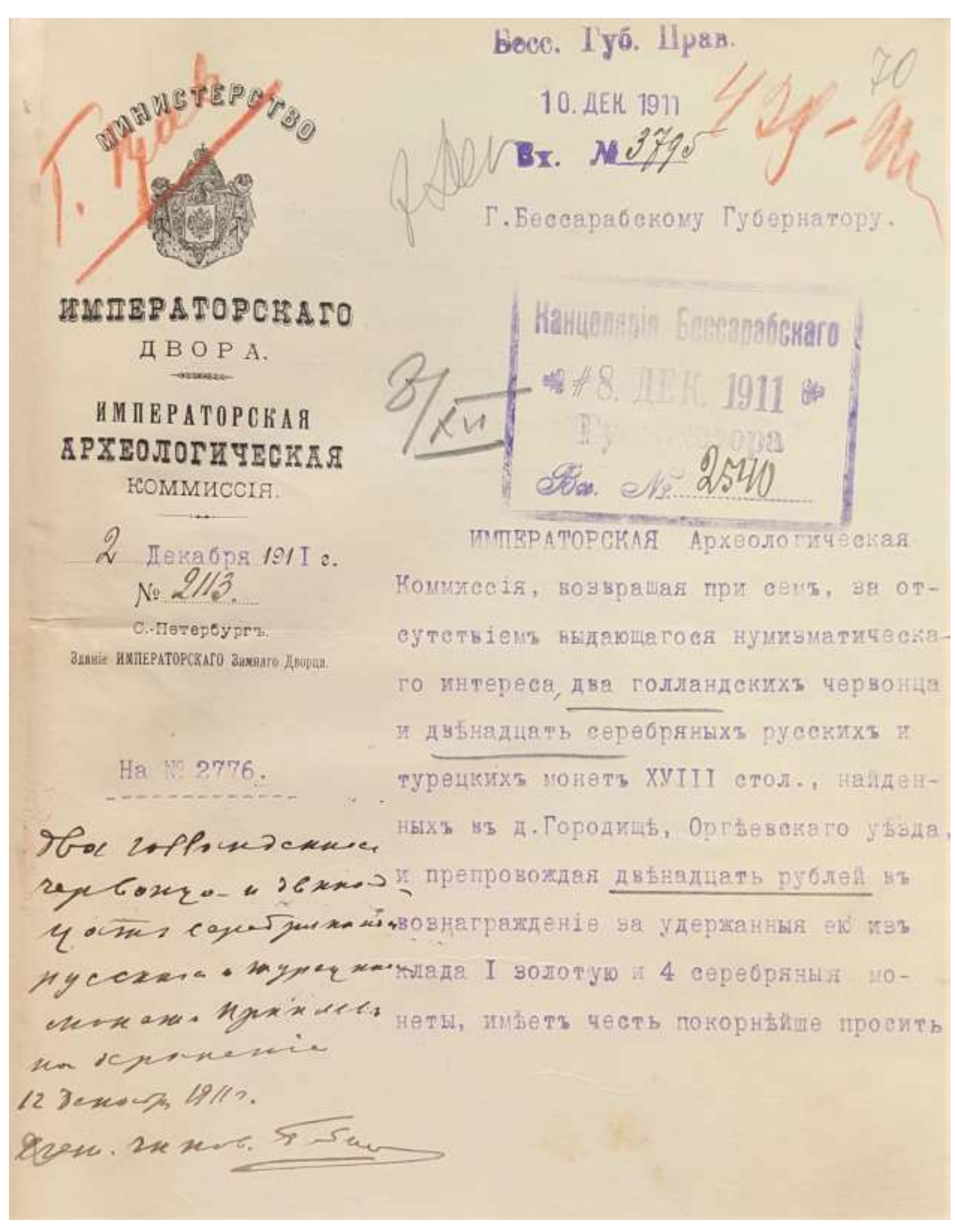
Бессарабскому Губернатору.

ИМПЕРАТОРСКАЯ Археологическая Коммиссія, возвращая при семъ, за отсутствіемъ нумизматическаго интереса, семь золотыхъ голландскихъ и др. червонцевъ 1757-1809 г.г. и пять серебряныхъ турецкихъ монетъ султана Махмуда II, найденныхъ въ с.Кетросъ, Бѣлецкаго уѣзда, имѣетъ честь покорнѣйше просить Ваше Сіятельство не отказать сдѣлать распоряженіе о выдачѣ монетъ по принадлежности, подъ росписки, и о доставленіи послѣднихъ въ Коммиссію.

Предсѣдатель Коммиссіи,
Гофмейстеръ Двора ЕГО ВЕЛИЧЕСТВА

Дѣлопроизводитель

Fig.1. ANRM, fund 6, inventory 1, folder 1158, part I.
The mention of the hoard from Chetrosu.

Бесс. Губ. Прав.
10. ДЕК 1911
Вх. № 3795

МИНИСТЕРСТВО
ИМПЕРАТОРСКАГО
ДВОРА.

ИМПЕРАТОРСКАЯ
АРХЕОЛОГИЧЕСКАЯ
КОММИССІЯ.

2 Декабря 1911 г.
№ 2113.
С.-Петербургъ.
Зданіе ИМПЕРАТОРСКАГО Зимняго Дворца.

На № 2776.

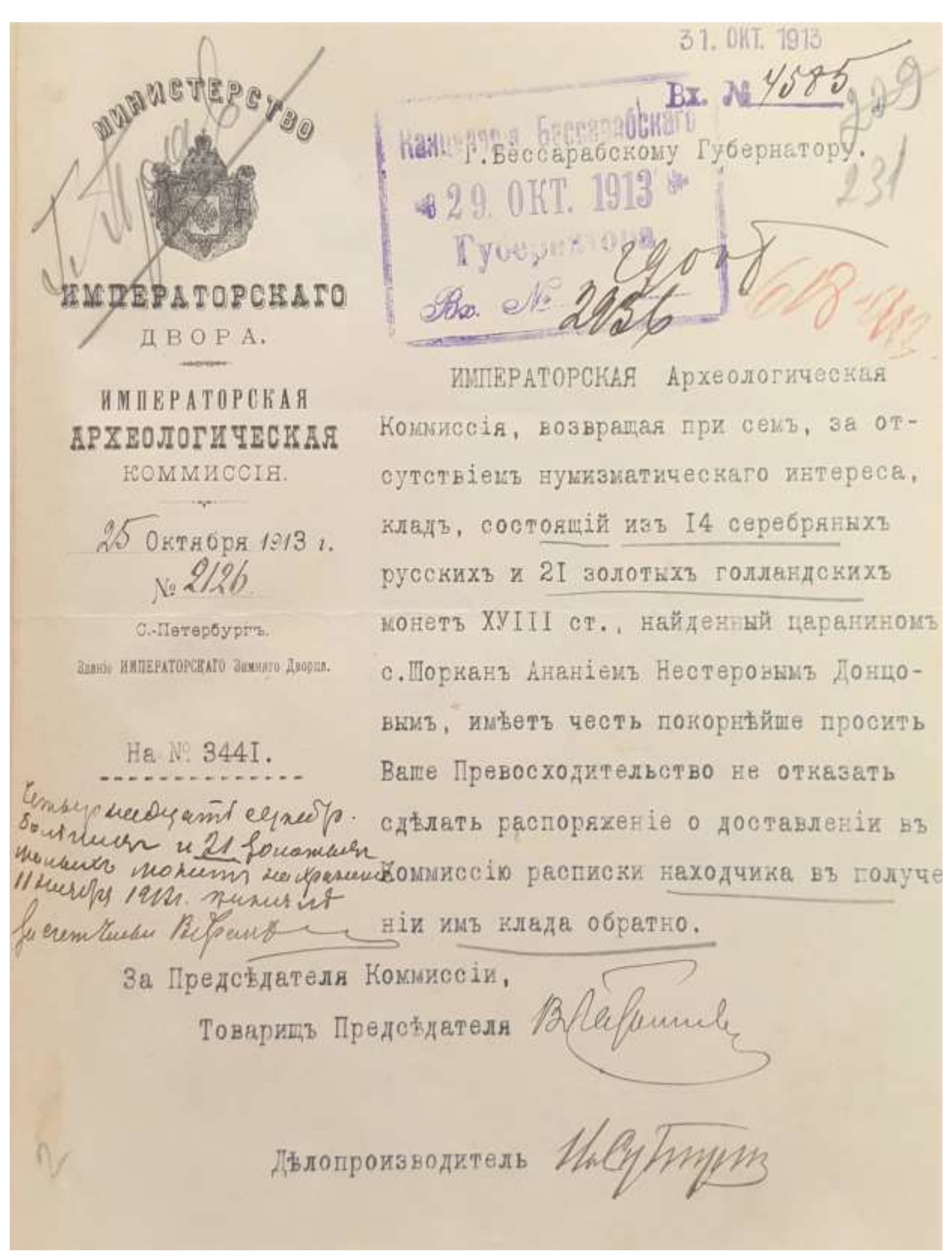
Г. Бессарабскому Губернатору.

Канцелярія Бессарабскаго Губернатора
8 ДЕК. 1911
Вх. № 2540

ИМПЕРАТОРСКАЯ Археологическая Коммиссія, возвращая при семъ, за отсутствіемъ выдающагося нумизматическаго интереса, два голландскихъ червонца и двѣнадцать серебряныхъ русскихъ и турецкихъ монетъ XVIII стол., найденныхъ въ д. Городищѣ, Оргѣевскаго уѣзда, и препровождая двѣнадцать рублей въ вознагражденіе за удержанныя ею изъ клада I золотую и 4 серебряныя монеты, имѣетъ честь покорнѣйше просить

Два голландских червонца и двенадцать серебряных русских и турецких монет приняло на хранение
12 Декабря 1911 г.

Fig.2. ANRM, fund 6, inventory 1, folder 1158, part I.
The mention of the hoard from Horodiște.

31. ОКТ. 1913

Вх. № 4585

Канцелярія Бессарабскаго Губернатора
29 ОКТ. 1913
Вх. № 2056

МИНИСТЕРСТВО ИМПЕРАТОРСКАГО ДВОРА.

ИМПЕРАТОРСКАЯ АРХЕОЛОГИЧЕСКАЯ КОММИССІЯ.

25 Октября 1913 г.
№ 2126

С.-Петербургъ.
Зданіе ИМПЕРАТОРСКАГО Зимняго Дворца.

На № 3441.

Г. Бессарабскому Губернатору.

ИМПЕРАТОРСКАЯ Археологическая Коммиссія, возвращая при семъ, за отсутствіемъ нумизматическаго интереса, кладъ, состоящій изъ 14 серебряныхъ русскихъ и 21 золотыхъ голландскихъ монетъ XVIII ст., найденный цараниномъ с.Шорканъ Ананіемъ Нестеровымъ Донцовымъ, имѣетъ честь покорнѣйше просить Ваше Превосходительство не отказать сдѣлать распоряженіе о доставленіи въ Коммиссію расписки находчика въ полученіи имъ клада обратно.

За Предсѣдателя Коммиссіи,
Товарищъ Предсѣдателя

Дѣлопроизводитель

Fig.3. ANRM, fund 6, inventory 1, folder 1158, part II.
The mention of the hoard from Șercani (Șorcani).

References:

1. BĂICOIANU, C.I. *Istoria politicii noastre monetare și a Băncii Naționale*, vol.I, part 1. București: Cartea Românească, 1932. 378 p.
2. BULUT, M. The Role of the Ottomans and Dutch in the Commercial Integration between the Levant and Atlantic in the Seventeenth Century. In: *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, vol.45, no.2, 2002, p.197-230.
3. ȚABREA, I. Descoperirea și păstrarea tezaurelor arheologice în România. In: *Cronica numismatică și arheologică*, XIV, nr.115-116. București: Tipografia Curții Regale, 1939, p.161-192.
4. BĂICOIANU, C.I. *Istoria politicii noastre monetare și a Băncii Naționale*, vol.I, part.1. București: Cartea Românească, 1932. 378 p.
5. GALIANI, F. *De la Monnaie, 1751*. Paris: M. Rivière, 1955. 147 p.
6. ZANE, G. *Economia de schimb în principatele române*. București: Editura Casei Școalelor, 1930. 460 p.
7. KIRIȚESCU, C.C. *Sistemul bănesc al leului și precursorii lui*, vol.I. București: Editura Enciclopedică, 1997. 406+20 p.
8. ADMAE, *Correspondance commerciale. Galatz.* 1878-1882, vol.5.
9. SIRUNI, H.Dj. *Domnii români la poarta otomană*. București, 1941. 124+21 p.
10. Regulamentele Organice ale Valahiei și Moldovei, vol.I. București: Întreprinderile Eminescu S.A., 1944. 368 p.
11. BULAT, T.G. O încercare de stabilizare a monedei în 1848. În: *Buletinul Societății Numismatice Române*, XVIII, nr.48. București: Tipografia Curții Regale, 1924, p.113-114.
12. HITZEL, F. *L'Empire Ottoman XVe-XVIIIe siècles*. Paris: Les Belles Lettres, 2001. 319 p.
13. PEYSSONNEL, Ch. *Traite sur le commerce de la mer Noire*, vol.2. Paris: Cuchet, 1787. 377 p.
14. LEBEL, G. *La France et les Principautes Danubienes (du XVIe siècle à la chute de Napoléon I)*. Paris: Presses universitaires de France, 1955. 464 p.
15. ANAGNOSTI, M. *La Valachie et la Moldavie*. Paris: Impr. de H. Fournier et Comp., 1837. 48 p.
16. CARLOZITZ, A. Voyage dans les principautés danubiennes et aux embouchures du Danube. In: *Revue de Paris*, vol.XXXIV. Paris: Aux bureaux de la Revue de Paris, 1856, p.559-635.
17. *Voyage dans la Moldavie, la Valachie et a Constantinople*. Paris: Masson, 1828.
18. PANAITESCU, P.P. *Călători poloni în Țările Române*. București: Cultura Națională, 1930. 273 p.
19. *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, serie nouă, vol.II (1822-1830). București: Editura Academiei Române, 2005. 618 p.
20. CHIPARISSA, N. Cronicul. În: *Cronicarii greci carii au scris despre români în epoca fanariotă*. București: Tipografia Cărților Bisericești, 1888. 361 p.
21. NECULCE, I. *Letopisețul Țării Moldovei*. București-Chișinau: Litera Internațional, 2001. 410 p.
22. CANTEMIR, D. *Descrierea Moldovei*. Chișinău: Litera, 1998. 250 p.
23. MUSTAFA, A.M. *Documente turcești privind istoria României*, vol.I, 1455-1774. București: Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1976. 412 p.
24. SAVA, A. *Documente putnene*, vol.II. Focșani: Tipografia Băncii Centrale Cooperative, 1931. 256 p.
25. BĂLAN, T. *Documente bucovinene*, vol.V, 1745-1760. Cernăuți: Editura Mitropoliei Bucovinei, 1939. 264 p.
26. RUSSO, D. *Cronica Ghiculeștilor. Un nou letopiseț al Moldovei (1695-1754)*. București: Atelierele grafice Socec & Co., 1915. 85 p.
27. KOGĂLNICEANU, M. *Cronicele Românіei sau letopisețele Moldaviei și Valahiei*, tome II. București: Imprimeria Naționala, 1872. 425 p.
28. KOGĂLNICEANU, E. *Letopisețul Țerei Moldovei*. București: Editura Librăriei Socecu & Comp., 1895. 128 p.
29. *Moldova în epoca feudalismului*, vol.VIII. Documente moldovenești din secolul al XVIII-lea (1711-1750). Chișinău, 1998. 320 p.
30. GHIBĂNESCU, Gh. *Surete și izvoade*, vol.VII. Iași: Tipografia „Dacia" P.&D. Iliescu, 1912. 342 p.
31. BĂLAN, T. *Documente bucovinene*, vol.III, 1573-1720. Cernăuți: Editura Consiliului eparhial al Mitropoliei Bucovinei, 1937. 257 p.
32. BĂLAN, T. *Documente bucovinene*, vol.IV, 1720-1745. Cernăuți: Editura Mitropoliei Bucovinei, 1938. 299 p.
33. SAVA, A. *Documente putnene*, vol.I. Focșani: Cartea Putnei, 1929. 223 p.
34. *Documente privitoare la istoria Țării Moldovei în secolul al VIII-lea (1787-1800)*, vol.XI. Chișinău, 2008.
35. GHIBĂNESCU, Gh. *Surete și izvoade*, vol.VIII. Iași: Tipografia „Dacia" P.&D. Iliescu, 1913. 416 p.
36. *Documente privitoare la istoria Țării Moldovei în secolul al VIII-lea (1751-1774)*, vol.IX. Chișinău: Civitas, 2004.
37. *Documente privitoare la istoria Țării Moldovei în secolul al VIII-lea (1775-1786)*, vol.X. Chișinău: Civitas, 2005.
38. GHIBĂNESCU, Gh. *Surete și izvoade*, vol.XI. Iași: Tipografia „Lumina Moldovei" 1922. 170 p.
39. MUSTAFA, A.M. *Documente turcești privind istoria României*, vol.III, 1791-1812. București: Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1986. 396 p.
40. GHIBĂNESCU, Gh. *Surete și izvoade*, vol.XXIV. Iași: Viața Românească S.A., 1930. 238 p.
41. ANRM, *fund 5, inventory 2, folder 51.*

42. ANRM, *fund 205, inventory 1, folder 4414.*
43. ANRM, *fund 75, inventory 1, folder 389.*
44. ANRM, *fund 5, inventory 2, folder 515.*
45. *Отчетъ Императорской Археологической Коммиссiи за 1913-1915 годы*. Петроградъ, 1918. 295 с.
46. VÎLCU, A. *Moneda otomană în Țările Române în perioada 1687-1807*. Brăila: Editura Istros, 2009. 381+XI p.
47. ARCUȘ-JANTOVAN, E., BUTNARIU, V.M., TABUICA, R., TĂTARU, C. *Moneta Terrae Moldaviae II*. Iași: Editura Stef, 2019. 356 p.
48. ОГУЙ, О. *Монетні знахідки на Буковині*. Черневці: Рута, 2008. 256 с.
49. ANRM, *fund 6, inventory 1, folder 1158*, part I.
50. НУДЕЛЬМАН, А.А. Монетные клады XVIII начала XIX в. в днестровско-прутском регионе. В: *Нумизматические исследования по истории юго-восточной Европы*. Кишинев: Штиинца, 1990, с.227-263.
51. ILIESCU, O., ISĂCESCU, E., GRAMATAPOL, M., POPESCU, C. Cabinetul numismatic. Achiziții din anii 1959-1960. În: *Caiet selectiv de informare asupra creșterii colecțiilor Bibliotecii Academiei Republicii Populare Române*, 1962, nr.6, p.334-356.
52. ISĂCESCU, E. Contribuții la studiul circulației monetare în orașul Galați în secolul al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea (Tezaurul din Str. Republicii). În: *Danubius*, IV, 1970, p.185-196.
53. *Отчетъ Императорской Археологической Коммиссiи за 1911 годъ*. Петроградъ, 1914. 123 с.
54. MOISIL, C. Noi descoperiri monetare în România. În: *Buletinul Societății Numismatice Române*, anul XXI, nr.57-58. București: Tipografia Curții Regale, 1926, p.17-18.
55. ANRM, *fund 6, inventory 7, folder 14.*
56. ПИВОВАРОВ, С. *Нумизматичні пам'етки Буковини*. Черневці: Зелена Буковина, 2002. 248 с.
57. ANRM, *fund 6, inventory 1, folder 1158*, part II.
58. BOLDUREANU, A. Cronica descoperirilor numismatice (I). În: *Tyragetia* (Arheologie, Istorie Antică), vol.I [XVI], Chişinău, 2007, nr.1, p.351-360.
59. MIHĂILESCU-BÎRLIBA, V., BUTNARIU, V.M. Descopeiri monetare, II. În: *Arheologia Moldovei*, XVI. București: Editura Academiei Române, 1993, p.289-294.
60. ILIE, C., NICU, M. Tezaurul monetar de la Țigănești, comuna Munteni, județul Galați. În: *Danubius*, XXIII, 2005, p.127-162.

Data about author:
Elena ARCUȘ-JANTOVAN, doctor, coordinating scientific researcher at the National Museum of History of Moldova.
E-mail: elena.arcus_jantovan@yahoo.com
ORCID: 0000-0002-9741-6963

Prezentat la 22.11.2021

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2021, nr.10(150)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.23-31

CZU: 94(478)"1924/1925" DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.5802878

ACTIVITATEA SECȚIEI PĂMÂNTEȘTI DIN RASSM (1924 – 1925)

Alexandru MOLCOSEAN

Universitatea de Stat din Moldova

În acest demers este reflectat modul prin care autoritățile sovietice din RASS Moldovenească au contribuit (inițial) la susținerea economică a gospodăriilor țărănești din stânga Nistrului. Aceste acțiuni aveau ca scop familiarizarea țăranilor cu avantajele lucrului în comun. Propagarea doctrinei comuniste în domeniul agrar a fost realizată prin intermediul Secției Pământești – instituție care avea menirea să realizeze liantul dintre politica agrară promovată de autorități și mediul rural. Baza studiului o constituie înregistrarea stenografică a primului Congres al Sfaturilor, care s-a desfășurat între 19 și 23 aprilie 1925. Articolul prezintă faza inițială a procesului de transformare a gospodăriilor țărănești în gospodării obștești. Limita cronologică inferioară a prezentului studiu este 1924, deoarece, începând cu acest an, deciziile luate în RASSM vor fi luate independent față de Ucraina.
Cuvinte-cheie: *RASS Moldovenească, gospodărie țărănească, Secție Pământească, Congresul Sfaturilor, colectivizare.*

ACTIVITY OF THE LAND SECTION FROM MSSAR (1924 – 1925)
This approach reflects the way in which the Soviet authorities from the Moldovan SSAR contributed (initially) to the economic support of the peasant households on the left bank of the Dniester. The purpose of those actions was to familiarise the peasants with the advantages of working together. The propagation of the communist doctrine in the agrarian field was achieved through the Land Section – an institution that was meant to make the link between the agrarian policy promoted by the authorities and the rural environment. The basis of the study is the shorthand recording of the first Congress of Councils which took place between 19th–23rd of April, 1925. The whole article presents the initial phase of the process of transforming peasant households into public households. The lower chronological limit of the present study is the year 1924 because, from that year, the decisions taken in the MASSR would be taken independently of Ukraine.
Keywords: *Moldovan SSAR, peasant households, Land Section, Congress of Councils, collectivisation.*

Introducere

După formarea Republicii Autonome Sovietice Socialiste Moldovenești în stânga Nistrului (12 octombrie 1924) la graniță cu România, autoritățile sovietice au demarat o serie de experimente de transformare a teritoriului respectiv într-un laborator socialist.

Subiectul abordat privește destinul gospodăriilor țărănești din RASSM, care au trecut treptat printr-un proces de transformare, ajungând în final să devină un domeniu colectiv de stat. Prin această fantă, ne propunem să analizăm raportul cu privire la gospodăria țărănească (starea și perspectivele acesteia), prezentat în cadrul *Congresului întâi al Sfaturilor din RASS Moldovenească de Deputați, Muncitori, Țărani și Ostași Roșii*, care a avut loc între 19 și 23 aprilie 1925. Drept bază documentară servește darea de seamă stenografică a acestui Congres. Metodele de cercetare aplicate în cadrul acestui studiu sunt: studierea literaturii de specialitate, analiza documentului și comparația. În calitate de obiective ne propunem să prezentăm care era situația materială a gospodăriilor țărănești până în anul 1924; să ilustrăm contribuția Secției Pământești din RASSM în vederea sprijinirii dezvoltării gospodăriilor țărănești și, nu în ultimul rând, să prezentăm direcțiile de perspectivă ale agriculturii din RASSM preconizate pentru anul 1925.

Incursiune în istoriografie

Suportul autorităților sovietice (inițial) în vederea dezvoltării agriculturii din RASSM a fost abordat într-o serie de studii care au reflectat modalitatea de transformare a gospodăriilor țărănești (individuale) în gospodării colective.

În lucrarea *Istoria RSS Moldovenești (vol. II)*, destinată în special studenților de la facultățile de istorie, acțiunea de ajutorare a țăranilor din stânga Nistrului este descrisă astfel: „Mulțumită ajutorului, dat de Guvernul Sovietic și de noroadele frățești ale Uniunii RSS, se îmbunătățea și bunăstarea materială a maselor truditoare ale țărănimii moldovenești" [1, p.134]. Fiind evidențiat rolul important (în vederea expansiunii teritoriale și ideologice) pe care îl avea teritoriul din stânga Nistrului pentru Uniunea Sovietică. Totuși, analiza comparativă a datelor prezentate la *Congresul întâi al Sfaturilor din RASS Moldovenească* (1925) referitor la

suprafaţa livezilor (6 825 desetine[1]) şi viilor (5 794 desetine) [2, p.35], scoate la iveală faptul că acestea nu coincid cu cele prezentate în lucrarea amintită *supra*. Prin urmare, autorii cărţii *Istoria RSS Moldoveneşti* menţionează: „La începutul anului 1925 livezile ocupau deamu o suprafaţă de 5 000 desetini, iar viile – aproape 10 000 desetini" [1, p.134]. Este semnificativ că datele prezentate în materialul didactic sunt aproape duble în ce priveşte suprafaţa ocupată de elementul viticol din RASSM în anul 1925, fiind creată impresia precum că implicarea statului în sectorul agrar a condus la extinderea rapidă a suprafeţelor plantate cu viţă-de-vie.

Istoricii Elena Muraru şi Ion Moiseev semnalează că „după 1921 are loc încurajarea producţiei agricole în raioanele de pe malul stâng al Nistrului prin susţinerea gospodăriilor individuale ţărăneşti, numărul acestora a crescut până la 110 570 în 1921, 112 650 în 1925, 114 920 în 1926, 118 067 în 1928" [3, p.243]. Abordând tematica sectorului funciar, autorii oferă următoarele date: „S-a majorat suprafaţa pământului însămânţat cu 102% în 1926 faţă de 1914. Către 1926 în RASSM suprafaţa însămânţată era de 505 788 ha, dintre care 96,1% aparţineau ţăranilor individuali" [*Ibidem*]. Se distinge în acest caz procentajul minor care înglobează gospodăriile colective, şi anume 3,9%. Pentru ca ţăranii să nu simtă o presiune fiscală puternică, „substituirea sistemului predării obligatorii către stat a produselor agricole cu impozitul în natură a avut un rol benefic asupra dezvoltării agriculturii şi remedierii situaţiei ţăranilor" [4, p.270]. Autorii lucrării *Din istoria Transnistriei (în contextul istoriei naţionale): Materiale didactice pentru şcoala de cultură generală din Transnistria* consemnează că „noul sistem îi avantaja pe ţărani prin faptul că le dădea posibilitatea să-şi vândă surplusurile agricole după ce se achitau cu statul" [5, p.167], ideea înfrângerii elementului capitalist fiind amânată temporar de sovietici. Aceştia şi-au dat seama în scurt timp că stimularea acumulării de capital îl va face pe ţăran să producă mai mult, fiind asigurat echilibrul alimentar într-o perioadă când foametea făcea ravagii în rândul populaţiei din Rusia Sovietică.

Istoricul Anton Moraru menţionează că, iniţial, „caracterul predominant agrar al economiei raioanelor din stânga Nistrului, în prima perioadă a implantării noii politici economice, a creat unele condiţii avantajoase pentru ameliorarea vieţii ţăranilor. Erau avantajaţi, însă, doar ţăranii întruniţi în „comnezamurile" (*komitet nezamojnîh selean* în *trad. n.* – comitetul ţăranilor nevoiaşi, aceste organizaţii au existat în Ucraina între anii 1920 şi 1933) create de organizaţiile bolşevice drept suport social propriu" [6, p.298-299]. Totodată, aceste comitete aveau menirea să implementeze „politicile bolşevice de aprindere a duşmăniei de clasă în mediul rural şi de rechiziţionare a produselor" [7, p.49]. Profesorul de istorie Alexei Memei subliniază că aceste comitete ale săracilor au fost „formate de bolşevici din elementele cele mai înapoiate ale satului (în temei din beţivi şi leneşi)" [8, p.59]. Ţăranul sărac, lipsit de capital, a constituit baza organizării societăţii comuniste. În viziunea bolşevică, ţăranii înstăriţi sunt etichetaţi ca asupritori ai săracilor, folosindu-i ca să tragă foloase de pe urma muncii lor.

În vederea punerii în aplicare a organizării socialiste, „către 1925 în RASSM funcţionau 4 comune" [3, p.244]. Totuşi, în *Enciclopedia Sovietică Moldovenească* editată în anul 1979 este menţionat faptul că „începând cu 1925 în republică erau 5 comune" care dispuneau de o suprafaţă de pământ egală cu 1 445 desetine [9, p.118], demonstrându-se că numărul crescând al comunelor agricole a fost generat de ţăranii care doreau să adere la această nouă formă de organizare agricolă. Pentru a atrage ţăranii să facă parte din sistemul colectiv, comunele agricole au fost înzestrate cu tehnică agricolă şi animale de tracţiune. De exemplu, „comuna *De la întuneric spre lumină* din raionul Ananiev, organizată în 1925, a întrunit 56 de gospodării. În comună erau 81 de lucrători şi 121 de guri (suflete), aici lucrau 52 de femei. Comunarii aveau un tractor, 14 cai, 10 boi, o maşină de treierat, 4 semănători, o vânturătoare, oloinţă, vite de producere, păsări" [3, p.244]. Datele menţionate indică un proces treptat de transformare a vieţii rurale din stânga Nistrului, ţăranilor fiindu-le oferită posibilitatea de a adera benevol la gospodăria colectivă. În anul 1927 „în RASSM existau atât colhozuri, cât şi gospodării ţărăneşti individuale, acestea din urmă se clasificau în gospodării sărace, mijlocaşe şi înstărite, care constituiau 43 şi, respectiv, 53 şi 2,7%" [10, p.166]. De fapt, pentru anul 1927, utilizarea termenului „colhoz" este impropriu, astfel de colective fiind create mai târziu. În cele din urmă, gospodăriile înstărite vor constitui obiectivul central al autorităţilor sovietice atunci când vor demara campaniile de colectivizare forţată. În vederea lucrării pământurilor a fost pusă la dispoziţie tehnică agricolă, însă insuficienţa acesteia crea probleme autorităţilor. Pentru a soluţiona această problemă au fost înfiinţate întovărăşirile „pentru lucrarea în comun a pământului", denumite TOZ-uri (*tovarişcestvo po sovmestnoi obrabotke zemli*) [3, p.244]. Totuşi, deşi întovărăşirile agri-

[1] Desetină – măsură agrară pentru suprafeţe egală cu 1,09 ha.

cole nu au fost eficiente în totalitate, ele „au fost folosite însă de puterea sovietică ca o formă de tranziție la organizarea colhozurilor, fiind cele mai simple forme de cooperare" [*Ibidem*], urmărindu-se în felul acesta popularizarea acțiunilor de prelucrare în comun a pământului, în detrimentul cultivării individuale.

Pe marginea datelor prezentate mai sus, conchidem că, inițial, s-a mimat mai mult o cale „democratică" și „benevolă" de organizare a gospodăriilor colective, țăranilor fiindu-le oferită posibilitatea de a „selecta" forma de organizare a gospodăriei. Nu în ultimul rând, au apărut primele nuclee ale socialismului – comunele. Elemente primitive dar eficiente din punct de vedere propagandistic care au pregătit terenul pentru viitoarele gospodării colective de stat.

Situația gospodăriilor țărănești din stânga Nistrului până în anul 1924

Între 19 și 25 aprilie 1925 a avut loc *Congresul întâi al Sfaturilor din RASS Moldovenească de Deputați, Muncitori, Țărani și Ostași Roșii,* prezidat de Grigore Starîi (președintele Congresului). Subiectele abordate în cadrul acestei întruniri au fost de ordin organizatoric. Raportul despre gospodăriile țărănești din RASSM s-a aflat pe locul trei al ordinii de zi (*Рефератул де даре де самэ ши перспективе але Секцией Пэмынтешть а Комитетулуй Революционар* – Referatul de dare de samă și perspective ale Secției Pământești a Comitetului Revoluționar) [2, p.35], fiind prezentat de Ivan Nikolai Krivorukov (1884 – Chișinău, 1937) [11, p.308]. Acesta era membrul *Comitetului Împlinitor Central Moldovenesc,* fiind desemnat *capul Secției Pământești a Comitetului Revoluționar.* Conform informațiilor prezentate în lucrarea colectivă *Instituțiile și nomenclatura sovietică de partid din RASSM și RSSM (1924-1956),* „Ivan Nikolai Krivorukov a deținut funcția de comisar norodnic pentru agricultură în anii 1925 – 1926" [7, p.109], căzând ulterior victimă a epurărilor staliniste (aceeași soartă a avut-o inclusiv Grigore Starîi [12]). Krivorukov a prezentat o serie de cifre care aveau menirea să ofere o privire retrospectivă asupra realizărilor economiei socialiste. Din capul locului, el a menționat că „Republica noastră îi Republică săteano – gospodărească" [2, p.5], ceea ce însemna că baza economică a RASSM trebuia să fie asigurată de sectorul agrar. Faptul că RASS Moldovenească se baza pe agricultură a servit la elaborarea proiectului stemei și drapelului tinerei republici. Astfel, la 21 septembrie 1925 „în ședința Prezidiului mic al C.E.C. al RASSM s-a discutat din nou problema stemei și steagului, luându-se următoarea hotărâre:

„I. A introduce în proiectul prezentat al stemei și steagului RASSM următoarele amendamente: În proiectul stemei:

a) în locul, unde se încrucișează snopii, să se scrie literele „U.S.S.R.",

b) inscripția „Proletari din toate țările, uniți-vă!" să fie aranjată în felul următor: la capătul de sus al panglicii, în partea dreaptă și stângă – în limba moldovenească, la mijloc, în partea dreaptă și stângă – în limba ucraineană, iar jos – în limba rusă,

v) steaua să fie situată în sus, unde se unesc spicele, diametrul intern al stelei să fie mai mic, iar colțurile mai ascuțite,

g) să se lungească razele până la capătul câmpului albastru,

d) să se precizeze raportul dintre păpușoi și spice, iar frunzele să fie pictate așa, încât să semene mai mult cu vița-de-vie [13, p.117].

Elementele distinctive care ies în evidență sunt *păpușoii* (porumbii) și *vița-de-vie,* acestea relevând caracterul agrar al teritoriului din stânga Nistrului. În fine, acest proiect de stemă nu a fost aprobat la 21 septembrie 1925, cu toate că în numerele 5 – 6 ale revistei *Cugetul* din anul 1991 este prezentată o stemă a RASSM cu mențiunea „stema RASS Moldovenești, aprobată de Comitetul Executiv Central al RASSM la 19 octombrie 1925" [14, p.18]. Specialiștii din domeniu opinează totuși că această stemă ar fi fost aprobată și afișată în perioada anilor 1927 – 1929.

La 6 luni de la formarea Republicii Autonome Sovietice Socialiste Moldovenești în stânga Nistrului, *capul Secției Pământești a Comitetului Revoluționar* puncta: „Începând de la anul 1923 suprafața semănăturilor începe să se mărească. În anul 1916 suprafața semănăturilor era de 374 000 de desetine, în anul 1920 – 235 615 de desetine, în anul 1923 – 407 417 de desetine, în anul 1924 – 427 889 de desetine..." [2, p.35]. În baza datelor statistice publicate în anul 1984, se poate deduce că de pe cele 427 889 desetine însămânțate în 1924 au fost recoltate: „porumb – 90 000 tone; sfeclă-de-zahăr – 6 000 tone; struguri – 112 000 tone" [15, p.78-79], ceea ce demonstrează interesul țărănimii manifestat față de sectorul agricol. Obținând libertatea de prelucrare individuală a suprafețelor de pământ și stabilirea unui impozit fix pe care țăranii urmau să-l achite statului, agricultura din stânga Nistrului a început să se revigoreze. Datele prezentate de Krivorukov la Congres nu sunt

întâmplătoare. În 1920 se încheia războiul civil din Rusia și Ucraina, înregistrându-se o prăbușire social-economică catastrofală. Deci, se atestă o scădere vertiginoasă a suprafețelor însămânțate – de la 374 000 desetine (1916) la 235 615 desetine în 1920. Totodată, mențiunea autorului precum că „începând de la anul 1923 suprafața semănăturilor începe să se mărească" este în concordanță cu 1921, când V.I. Lenin a decis trecerea la NEP (Noua Politică Economică) care va facilita dezvoltarea economiei. Respectiv, „țăranii puteau să-și vândă surplusurile" [16, p.113] de producție agricolă (încurajându-se tacit dezvoltarea unei mici forme a capitalismului). NEP-ul era necesar pentru că, în viziunea lui Lenin, rușii nu erau „suficient de civilizați pentru a trece direct la socialism" [17, p.199]. În consecință, perioada NEP-ului a reprezentat etapa tranzitară de la capitalism la socialism. Eric Hobsbawm atrage atenția asupra faptului că „în anii `20 NEP-ul a fost recunoscut drept o înfrângere a comunismului" [18, p.395]. Pentru moment, sistemul capitalist era unica modalitate prin intermediul căreia putea fi redresată economia Uniunii Sovietice. Comunismul, teoretizat de Karl Marx (reprezentând în același timp o doctrină social-economică nouă) și implementat în practică de către Lenin pentru o perioadă relativ scurtă, și-a dovedit ineficiența practică.

Încercând să redreseze economia afectată de Primul Război Mondial și de Războiul Civil, Lenin a ignorat principiile luptei revoluționare care prevedea eliberarea celor asupriți de sub opresiunea marilor proprietari funciari. Istoricul rus Oleg Hlevniuk menționează: „Capitalismul disprețuit a venit în ajutorul bolșevicilor, salvându-le țara și controlul asupra puterii" [19, p.132]. Considerăm că deviza „scopul scuză mijloacele" oglindește acțiunile NEP-ului. Micilor agricultori li s-a permis să-și arendeze pământurile secătuite „fermierilor mai bogați și să se angajeze ei înșiși ca salariați în agricultură sau industrie" [17, p.199]. În acest context poate apărea obiecția precum că țăranii nu mai erau datori să presteze munci în favoarea moșierului, fiind remunerați cu bani. Într-un final se ajunge la același rezultat – încurajarea formei de capital, element disprețuit de curentul socialist. Istoriografia sovietică accentuează faptul că „naționalizarea pământului și măsurile socio-economice ulterioare ale guvernului sovietic au contribuit la reducerea accentuată a numărului de țărani săraci" [20, p.24], cărora le va reveni sarcina să construiască socialismul. În schimb, țăranii înstăriți, etichetați ca elemente dușmănoase ale societății, au fost supuși represiunilor venite din partea regimului sovietic.

O cauză a renunțării la economia de război și trecerii la Noua Politică Economică rezidă în faptul că rechiziționarea forțată de cereale crea tensiuni continue între autoritățile bolșevice și țărani. După cum menționează și profesorul Igor Cașu în lucrarea *Represiuni politice, violență și rezistență în R(A)SS Moldovenească, 1924-1956,* „în 1921, la începutul lui octombrie, era înregistrată încă o revoltă țărănească în județul Balta, iar în județul Tiraspol autoritățile bolșevice reușiseră lichidarea unui grup înarmat de țărani revoltați împotriva regimului..." [21, p.26]. Vestea că s-a anulat impozitul în natură și s-a stabilit o sumă fixă în bani a fost întâmpinată cu o „anumită satisfacție" de către țăranii din județul Balta [21, p.27] și din alte zone.

În viziunea socialistă, odată cu instituirea NEP-ului „țăranul căpăta putința să desfășoare pe larg inițiativa personală și i se mărea interesul pentru dezvoltarea gospodăriei lui, i se dădea dreptul să dispună slobod de prisosurile sale de marfă". Totodată, conform teoriei lui Lenin, „o oarecare slobodă a circulației de mărfuri a trezi la țăran un interes economic, a mări productivitatea muncii lui și a duce la ridicarea grabnică a gospodăriei sătești, că pe baza aceasta se va restabili industria de stat și va fi strâmtorat capitalul privat, că, strângând puteri și mijloace, se poate crea o industrie puternică – temelia economică a socialismului" [1, p.114]. Conform economistului român Matei Boila, „libertatea de întreprindere, care presupune proprietatea personală asupra mijloacelor de producție și posibilitatea de a folosi productiv averea pe care o ai, deschide calea spre valorificarea economică a unor serii întregi de împrejurări concrete, prin mobilizarea energiilor personale, într-un proces productiv, eficient economic" [22, p.60]. Astfel poate fi explicat fenomenul creșterii economice în perioada aplicării Noii Politici Economice – individului i s-a oferit libertatea de a produce și comercializa individual marfa, banii obținuți completând bugetul personal.

Aportul Secției Pământești la dezvoltarea agriculturii în RASSM

Creată în august 1906 la Chișinău „Secția Țărănească lansa lozinci de luptă pentru țărani, organiza în sate cercuri și grupuri social-democrate, propaga *Programul agrar al bolșevicilor,* difuza opiniile lui K.Marx și F.Engels" [23, p.549]. Pe marginea acestui termen găsim de cuviință să menționăm că, începând cu anul 1925, în RASSM *Secția Țărănească* va fi denumită *Secție Pământească.* Acțiunile Secției Țărănești de la Chișinău erau în strânsă legătură cu „comitetul gubernial Herson al organizațiilor sătești" [24, p.601-602] ale Partidului Muncitoresc Social Democrat din Rusia. Scopul principal al acestor organizații era să amplifice aversiunea țăranilor față de moșieri. Acțiunile constau în difuzarea publicațiilor care urmăreau să atragă țăranii de partea

Partidului Social Democrat din Rusia. De exemplu, „în Basarabia și județul Tiraspol au fost difuzate 3668 exemplare ale gazetei *Письма k крестьянам* (trad. n. – *Scrisori către țărani*) și 4545 proclamații și broșuri" [24, p.602]. Ulterior, după venirea la conducere a bolșevicilor, această instituție și-a diversificat activitatea în teritoriul din stânga Nistrului.

Secția Pământească din RASSM (pe lângă lansarea lozincilor de luptă pentru țărani și destabilizarea relațiilor sociale în mediul rural) oferea gospodăriilor țărănești material semincer, utilaje agricole și specialiști în domeniul fitotehniei și zootehniei. Ajutorul oferit de bolșevici țăranilor prin intermediul Secției Pământești era în strânsă concordanță cu scenariul propagandistic în vederea pregătirii terenului pentru trecerea de la proprietatea individuală la sistemul colectiv. Astfel, această instituție reprezenta liantul dintre ideologia socialistă promovată de stat și țăranul simplu. De exemplu, pentru anul 1925, Secția Pământească a cerut un „împrumut de semințe – 210 000 puduri[2]" [2, p.35], pentru ca acestea să fie repartizate țăranilor în vederea însămânțării terenurilor agricole. Identificăm în acest context și progresul tehnologic de tratare a semințelor care urmau a fi semănate – în anul 1925 au fost împărțite 50 de puduri de formalină. Lipsa cerealelor a fost cauzată de foametea din RASSM din anii 1924 – 1926. Penuria de alimente din această perioadă „a fost provocată de seceta din vara anilor 1924 și 1925, de ploile abundente din toamna anului 1924 și acutizată de politica fiscală rigidă a statului sovietic" [21, p.34]. Aceste „împrumuturi" solicitate de Secția Pământească urmăreau să ajute țăranii să procure materialul semincer de care nu dispuneau. Rezerva de cereale destinate însămânțării, fiind utilizată în contextul foametei în scopuri alimentare, au silit autoritățile sovietice să le ofere țăranilor acest „ajutor", pentru a-i scoate din impas, contribuind la însămânțarea terenurilor agricole. Ulterior, o parte din recoltă fiind supusă rechiziționării. Pentru a facilita plantarea soiurilor calitative, se menționează în raportul din 1925, Secția Pământească intenționa să ofere 12 000 de cârlige pentru vii și 150 000 de copăcei. Autoritățile sovietice urmăreau să demonstreze țăranilor că lucrul în colectiv era mult mai eficient decât în gospodăria individuală. Colectivele de muncă beneficiind totodată de asistență venită din partea specialiștilor în domeniul agronomic. În acest scop, în 1925 Secția Pământească a primit de peste graniță 200 000 „de cârlije altoite" (butași de viță-de-vie proveniți, probabil, din Europa de Vest). Referitor la cultura plantelor tehnice, după cum se arăta, „Secția Pământească caută ca, prin cooperația săteano-gospodărească, norodul să poată primi semințe de tutun de bune soiuri" [2, p.36]. Totuși, de aceste facilități beneficiau doar țăranii care făceau parte din cooperativele agricole. În viziunea lui V.I. Lenin, cooperativa reprezenta șurubul necesar pentru a constrânge interesul (economic) particular și supunerea acestuia interesului de obște [25, p.370]. Țăranii care nu erau înscriși în astfel de cooperative nu aveau posibilitatea să achiziționeze semințe de calitate superioară, nu beneficiau de credite și întâmpinau dificultăți în procesul de realizare a produselor agricole. Menționăm că în RASSM cooperativele de consum reprezentau elementul intermediar între țăranul producător și cumpărător. Achiziționând cu ridicata produse agricole, cooperativa le comercializa ulterior cu amănuntul. Beneficiarii acestui lanț economic puteau fi doar țăranii care erau membri de cooperativă.

În vederea testării noilor soiuri de plante, Secția Pământească organiza cultivarea plantelor pe terenuri experimentale, denumite în limbajul „moldovenesc", *câmpii arătătoare*. Pe aceste suprafețe a fost semănată sfeclă (furajeră) pentru hrana vitelor, lucernă, vică[3] și Iarbă de Sudan (culturi furajere destinate alimentației animalelor). Pentru a atrage atenția țăranilor asupra randamentului sporit al gospodăriei colective, în raport se relevă că „a fost organizat concurs cu premii" și că „în anul 1924 s-a slobozit mulți bani colectivelor și satelor pentru îmbunătățirea gospodăriei țărănești". Considerăm că finanțarea de către stat a sectorului agricol într-o perioadă cuprinsă de criza alimentară, urmărea să aibă un impact puternic în rândul țăranilor din stânga Nistrului, demonstrând în felul acesta văditul interes al autorităților vizavi de sectorul agricol.

O problemă pe care o abordează Krivorukov în raportul său la Congres se referă la insuficiența veterinarilor. Gravitatea acestei situații din domeniul zootehnic transpare din afirmația sa precum că „au fost primite 12 500 de vite bolnave și 1 639 de vite infecționate", dar nu erau destui specialiști care să se ocupe de sănătatea bovinelor. Insuficiența personalului calificat poate fi pusă pe seama procentajului mare de șomeri înregistrați în RASSM. De exemplu, istoricul Ion Moiseev menționează că „la 1 ianuarie 1925 numărul total de șomeri constituia 4 885 de persoane" [26, p.271], fenomen care a fost generat de lipsa instituțiilor de învățământ profesional-tehnic care ar fi putut să pregătească cadre calificate.

---

[2] Pud – unitate de măsură pentru greutăți egală cu 16,38 kg.
[3] Vica (lat. *Vicia cracca*) – plantă cunoscută sub denumirea populară de *măzăriche.*

Autoritățile sovietice manifestau o grijă maximă față de pământ și vite, deoarece acestea puteau fi considerate proprietate colectivă (era vorba doar de o chestiune de timp până când această formalitate avea să se materializeze). Prezentăm și o statistică oferită de autorul raportului cu referire la numărul de gospodării și vite deținute de acestea. Astfel, „în anul 1924 au fost 57 773 gospodării fără nici o vită de muncă, 21 940 de gospodării numai cu o vită, 27 819 gospodării cu 2 vite, și mai multe vite – 546 gospodării". Ulterior, șeptelul se va diminua radical, deoarece țăranii își vor vinde vitele pentru a face față presiunilor fiscale impuse de autorități într-o perioadă când foametea făcea ravagii în satele din stânga Nistrului (1924-1926).

Propagarea cunoștințelor agricole a constituit încă un obiectiv central al Secției Pământești. În raport se specifica că în scopul fundamentării practicilor agricole, în raioanele din RASSM au fost organizate conferințe. În cadrul acestor adunări, țăranilor li se explica ce măsuri să înterprindă pentru ca sectorul agricol să înregistreze progrese. De exemplu, în raioanele Ananiev, Tiraspol, Ocna, Râbnița, Crutî și Bârzula au fost organizate cursuri la care au participat 244 de ascultători. Preponderent cu adunările din raioane, autoritățile sovietice mergeau în sate pentru a face cunoscute țăranilor noile tehnologii de prelucrare a pământului. Precum a fost menționat anterior, Secția Pământească din stânga Nistrului a utilizat o serie de strategii menite să ghideze mintea țăranului spre gospodăriile colective, acolo unde știința și progresul tehnologic reprezintă o nouă eră a sectorului agricol.

Perspectivele agriculturii în RASSM

În raportul lui Krivorukov se atestă și preocuparea autorităților sovietice privind a*meliorația* (din l. rusă, мелиора́ция), care are sensul de *ameliorare* (îmbunătățire) a suprafețelor de pământ în vederea introducerii lor în circuitul agricol. Aici putem enumera acțiuni ca: desțelenire, defrișare, desecare etc. Se menționează că „în anul de pe urmă s-a organizat 18 tovărășii meliorative, în vremea de pe urmă s-a ținut 67 de convorbiri despre meliorație" [2, p.38]. Scopul urmărit de autoritățile din RASSM viza „uscarea bălților" [27, p.10]. Conform unui raport prezentat în cadrul celui de-al II-lea Congres al Sfaturilor din RASSM, terenurile care nu puteau fi utilizate în calitate de suprafețe arabile constituiau aproximativ „43 586 desetini sau aproape 6% din toată suprafața pământului Republicii" [28, p.146]. Pentru ca să atragă atenția cercurilor largi ai oamenilor muncii din Basarabia, autoritățile sovietice propuneau „reglementarea integrală a regimului proprietății funciare și organizarea unor lucrări la scară mare de ameliorare și irigație, cu atragerea populației țărănești, extinderea rețelei de colective agricole și îmbunătățirea calitativă a unora dintre acestea" [29, p.460]. Dat fiind faptul că RASSM nu era altceva decât „o altă Carelie sovietică în planurile cominterniste ale Rusiei" [30, p.78], politica promovată de sovietici în stânga Nistrului trebuia să fie văzută de țăranii din Basarabia, inclusiv utilizarea celor mai noi și inovative metode de prelucrare a pământului. Servind drept „breșă strategică a Uniunii Sovietice în Balcani" [31, p.23], scopul acțiunilor demarate în RASSM era de a întoarce Basarabia cu fața spre răsărit.

Pentru rezolvarea problemei privind asigurarea gospodăriei sătești cu pământ se propunea strămutarea aproximativ a „7.149 de ogrăzi pe 100.086 de desetini de pămînt". Se invoca faptul că Republica Sovietică Socialistă Ucraineană ar fi dus lipsă de fonduri colective arabile și, în consecință, RASSM i-au fost distribuite doar 46 000 de desetine. Pe această suprafață (conform estimărilor autorităților) se puteau stabili doar 3.255 de ogrăzi. Acțiunea de strămutare a populației urma să aibă loc în 1926 [2, p.38], iar un factor juridic care avea misiunea de a soluționa litigiile de natură funciară era Comisia Centrală Pământească de judecată. Scopul acestor strămutări viza colonizarea teritoriilor nelocuite din „okrugul (districtul) Odessa și *Pervomaisk* (trad. n. – 1 Mai)" [1, p.145]. Totuși, cei care urmau să colonizeze districtele Odesa și Pervomaisk trebuiau să corespundă unor anumite cerințe, și anume: „mutații trebuie să aibă aproape tot inventarul gospodăresc – cai, unelte și 500 ruble" [28, p.145]. Acțiuni de strămutare a populației moldovenești din stânga Nistrului au fost practicate și în perioada anilor 1922 – 1924. Astfel, „mii de familii de țărani fără pământ ori cu puțin pământ din raioanele Camenca, Bârzula, Dubăsari și din alte raioane au fost mutate pe pământurile slobode. S-au format zeci de sate noi (*Novaia Mihailovka, Leontievka, Novo-Pogrebî, Novo-Malovatoe, Semionovka* și altele)" [1, p.116]. Odată cu înființarea noilor localități, se extindea suprafața terenurilor agricole în urma înfăptuirii lucrărilor meliorative.

O parte din țărani au primit în folosință teren agricol și teren de pădure (în total au fost alocate 333 de desetine de pădure). Dintre acestea, 80 de desetine reprezentau teren arabil „pe cari (țăranii) pot să samene ce vor dori" [2, p.38]. Totodată, se preconiza pentru anul 1925 „împroprietărirea" țăranilor cu încă 2.200 de desetine de pământ. Viziunea lui I.V. Stalin față de țăranii care au primit în folosință terenuri agricole era

următoarea: „Noi am dat mujicului rus pământ în folosință veșnică, așa că ne este dator pe veci" [32, p.99]. Primind pământ, țăranii deveneau dependenți de „senior" care, în cazul de față, nu era nimeni altul decât statul sovietic. Asistăm, așadar, la o „reînviere" a sistemului feudal adaptat specificului contemporan.

În încheierea rapotului său I.N. Krivorukov menționează: „Cu ajutorul norodului și sub conducerea organelor noastre și agronomilor noi tragem nădejde ca să purtăm gospodăria sătească pe linia dreaptă, spre a o întări pentru binele muncitorimei" [2, p.38]. Formularea în sine este destul de interesantă pentru cititorul actual. Probabil, în urmă cu 96 de ani acest enunț de încheiere a fost tratat ca atare. Depistăm, totuși, o serie de subtilități în mesajul transmis. În primul rând, este evidențiat *ajutorul* care va fi oferit de „norod", avându-se în vedere țărănimea (pe umerii acesteia clădindu-se fundamentul colectiv). Conducerea, în schimb, va fi asigurată de *organe* și *agronomi,* ultimii reprezentând elementul științific indispensabil în momentul demarării amplului proiect al economiei planificate. Într-un final, observăm că a fost utilizat termenul *muncitorime* și nu *țărănime,* planul sovietic urmărind transformarea țăranului și plasarea acestuia într-o altă categorie socială. Într-un cuvânt, se planifica smulgerea din rădăcină a țăranului din „biotopul" rural, unde acesta era nevoit să fie propriul său lucrător și administrator, mai ales că „bolșevicilor nu le plăceau țăranii – îi considerau o clasă pe cale de dispariție" [19, p.213]. În procesul planurilor de inginerie socială, statutul țăranului trebuia să ia o altă înfățișare – cea a muncitorului în domeniul agricol.

Conchidem pe marginea acestui subiect că încă de la 1925 *țăranii* apăreau în viziunea expusă de la tribuna oficială a Congresului întâi al Sfaturilor din RASSM ca *muncitori agricoli.* Însuși Lenin menționa: „Pentru a șterge diferențele dintre țărani și muncitori trebuie să-i transformăm pe toți în muncitori" [17, p.328]. Văzută ca un progres științific, agricultura nu putea să rămână închistată în celula arhaică, era necesară combinarea acesteia cu factorul industrial. Conform lui Geoffrey Hosking, „programul bolșevicilor avusese inițial în vedere reorganizarea agriculturii pe baza unui model industrial, naționalizând tot pământul și înființând ferme colective" [33, p.332]. Antrenați, la rândul lor, în acest mecanism industrial, țăranii trebuiau omogenizați sub conducerea de partid și de stat. Urmând firul logic, într-o lume industrializată, țăranii nu mai puteau să existe. În lucrarea *Apropierea nivelului de trai al muncitorilor și colhoznicilor,* editată în 1981, F.D. Doroganici motivează: „Constituirea societății comuniste înseamnă apropierea și contopirea formei de proprietate cooperatist-colhoznică cu cea de stat socialistă în proprietate comunistă unică. Pe baza aceasta se șterg treptat deosebirile dintre clasa muncitoare și țărănimea colhoznică, dintre oraș și sat, munca fizică și intelectuală" [34, p.14]. Sistemul comunist urmărind să omogenizeze clasele sociale și să le adune sub un singur acoperiș pentru ca împreună să devină „vasali" ai statului socialist.

Concluzii

După constituirea Republicii Autonome Sovietice Socialiste Moldovenești în stânga Nistrului, autoritățile sovietice au implementat o serie de strategii menite să-i convingă pe țărani că munca în gospodăriile colective era mai rentabilă decât activitatea desfășurată în gospodăria individuală. Obiectivul central al transformării proprietății individuale în cea colectivă a fost impulsionat de bazele economiei planificate, care promitea o dezvoltare rapidă a sectorului social-economic.

Consecințele imediate ale politicii agrare promovate de sovietici în RASSM au reliefat o serie de avantaje de care au beneficiat țăranii din stânga Nistrului: primirea (spre folosire) a loturilor de pământ, posibilități de realizare a surplusului de produse agricole, disponibilitatea de întovărășire în vederea acordării ajutorului reciproc privind lucrarea pământului, înzestrarea gospodăriilor cu tehnică și mașini agricole, sponsorizarea țăranilor cu material semincer, familiarizarea satelor cu cele mai noi realizări din domeniul agriculturii prin intermediul organizării adunărilor etc. Totuși, de facilitățile enumerate anterior s-au bucurat doar țăranii care făceau parte din colectivele de muncă și erau membri ai cooperativelor agricole. Gospodăriile individuale s-au confruntat cu impedimente în vederea achiziționării materialului semincer și a inventarului agricol. În acelaşi timp, posibilitățile de realizare a surplusului erau limitate pentru țăranii individuali, deoarece cooperativele de consum achiziționau cu ridicata produse agricole de la țăranii care erau membri ai acestora.

Secția Pământească, instituție responsabilă de organizarea activităților cu caracter propagandistic în RASSM, a jucat un rol-cheie în procesul de familiarizare a țăranilor cu doctrina socialistă de organizare a muncii. Acest „minister al agriculturii" din stânga Nistrului a fost un instrument eficient al Uniunii Sovietice în vederea reorganizării spațiului rural din noua republică. Totodată, activitățile desfășurate în vederea modernizării sectorului agricol urmăreau să trezească simpatia țăranilor din Basarabia față de Uniunea Sovietică.

Referințe:

1. *Istoria RSS Moldovenești*. Vol.2. Chișinău: Editura Pedagogică de Stat a RSS Moldovenești „Școala sovietică", 1956. 473 p.
2. *Darea de seamă a Congresului întâi al Sfaturilor din R.A.S.S. Moldovenească de Deputați, Muncitori, Țărani și Ostași Roși*, 15-23 aprilie 1925. Ediția CIC al RASSM. 82 p.
3. MURARU, E., MOISEEV, I. Aportul și rolul femeilor în reorganizarea și dezvoltarea agriculturii în RASSM (1924–1940). În: *Analele științifice ale Universității de Stat din Moldova. Seria „Științe socioumanistice".* Chișinău, 2006, vol.III, p.243-250. ISBN 978-9975-70-671-1
4. CHIRTOAGĂ, I., JARCUȚCHI, I., NEGRU, E. *O istorie a regiunii Transnistrene din cele mai vechi timpuri până în prezent.* Chișinău: Bons Officces, 2007. 520 p. ISBN 978-9975-80-101-0
5. DRAGNEV, D. et. al. *Din istoria Transnistriei (în contextul istoriei naționale): Materiale didactice pentru școala de cultură generală din Transnistria.* Chișinău: Civitas, 2001, 192 p. ISBN 9975-936-87-3
6. MORARU, A. *Istoria românilor: Basarabia și Transnistria (1812-1993).* Chișinău, 1995. 558 p. ISBN 5-86892-024-4
7. BULANCEA, D. et al. *Instituțiile și nomenclatura sovietică de partid din RASSM și RSSM (1924-1956).* Chișinău: Cartdidact, 2017. 400 p. ISBN 978-9975-58-123-3
8. MEMEI, A. *Teroarea comunistă în R.A.S.S.M. (1924-1940) și R.S.S.M. (1944-1947). Mărturii documentare.* Chișinău: Serebia, 2012. 748 p. ISBN 978-9975-4233-6-6
9. *Молдавская Советская Социалистическая Республика*. Кишинев: Главная редакция Молдавской Советской Энциклопедии, 1979. 496 с.
10. NEGRU, E. Formarea Republicii Autonome Sovietice Socialiste Moldovenești și evoluția ei social-economică. În: *Revista de istorie a Moldovei*, 2010, nr.1, p.161-169. ISSN 1857-2020
11. *Советская Молдавия. Краткая энциклопедия.* Кишинев: Главная редакция Молдавской Советской Энциклопедии, 1982. 712 с.
12. NEGRU, E. Decimarea elitelor politice din RASSM: cazul Grigore Starîi. În: *Destin românesc: Revistă de istorie și cultură*. (București-Chișinău), 2010, nr.2 (66), p.32-39. ISSN 1857-1964
13. TABAC, S. *Heraldica teritorială a Basarabiei și Transnistriei.* Chișinău: Museum, 1998. 168 p. ISBN 9975-906-20-6
14. *Stema RASS Moldovenești.* În: *Cugetul: Revistă de Istorie și Cultură,* 1991, nr.5-6, p.18. ISSN 0868-7730
15. *Молдавская ССР в цифрах. 1924-1984*. Кишинев: Картя Молдовенеаскэ, 1984. 207 с.
16. BURLACU, V., COJOCARU, Gh. RASSM: formare și evoluție. În: *Panorama comunismului în Moldova sovietică: context, surse, interpretări* / ed. Liliana Corobca. Iași: Polirom, 2019, p.99-136. ISBN 978-973-46-7846-4
17. BERSTEIN, S., MILZA, P. *Istoria secolului XX: Sfârșitul lumii europene (1900-1945).* Vol.1. București: Bic All, 1998. 492 p. ISBN 973-571-063-3
18. HOBSBAWM, E. *Era extremelor. O istorie a secolului XX.* Chișinău: Cartier Istoric, 1999. 624 p. ISBN 9975-949-75-4
19. HLEVNIUK, O. *Stalin. O nouă biografie a unui dictator.* București: Litera, 2019. 735 p. ISBN 978-606-33-3712-3
20. РОГАЛИНА, Н.Л. *Коллективизация: уроки пройденного пути.* Москва: МГУ, 1989. 224 с. ISBN 5-211-00283-0
21. CAȘU, Ig. *Dușmanul de clasă: Represiuni politice, violență și rezistență în R(A)SS Moldovenească. 1924-1956.* Ed. a II-a. Chișinău: Cartier, 2015. 388 p. ISBN 978-9975-79-902-7
22. BOILA, M. *Socialism sau libertate economică?* București: Albatros, 1991. 191 p. ISBN 973-24-0219-9
23. *Dicționar Enciclopedic Moldovenesc*. Chișinău: Redacția principală a Enciclopediei sovietice moldovenești, 1989. 720 p. ISBN 5-88550-001-0
24. *Istoria RSS Moldovenești.* Vol.1. Chișinău: Cartea Moldovenească, 1967. 698 p.
25. ЛЕНИН, В.И. *Полное собрание сочинений*. *Том 45*. Москва: Политическая литература, 1975. 729 с.
26. MOISEEV, I. Problema șomajului în RASSM și căile ei de rezolvare. În: *Analele științifice ale Universității de Stat din Moldova. Seria Științe socioumane,* 1999, p.271-273. ISBN 9975-917-21-6
27. *Materiale către darea de seamă a cârmii pe anii 1927 și 1928. S`ezdul al IV-lea a Sfaturilor.* Balta: Ediția CÎȚ-ului și SCN RASSM, 1929. 223 p.
28. *Darea de seamă stenografică a s`ezdului al doilea al sfaturilor de deputați, muncitori, țărani și ostași roși din RASSM.* Balta: Editura CÎȚ a Moldovei, 1926. 256 p.
29. COJOCARU, Gh. *Cominternul și originile „moldovenismului": Studiu și documente.* Chișinău: Civitas, 2009. 500 p. ISBN 978-9975-80-293-2
30. ȘIȘCANU, I. RASS Moldovenească – o altă Carelie sovietică în planurile cominterniste ale Rusiei (1924). În: *Akademos: Revistă de știință, inovare, cultură și artă*. (Chișinău), 2014, nr.4(35), p.78-88. ISSN 1857-0461
31. ENCIU, N. Transnistria, breșa strategică a Uniunii Sovietice/Rusiei în Balcani. În: *Caiete de istorie,* 2004, nr.1(12), p.23-27.

32. GORBACIOV, M. *Amintiri. Viața mea înainte și după perestroikă*. București: Litera, 2019. 798 p. ISBN 978-606-33-3519-8
33. HOSKING, G. *Rusia: popor și imperiu, 1552-1917*. Iași: Polirom, 2001, 408 p. ISBN 973-683-651-7
34. DOROGANICI, F.A. *Apropierea nivelului de trai al muncitorilor și colhoznicilor.* Chişinău: Cartea Moldovenească, 1981. 146 p.

Date despre autor:
Alexandru MOLCOSEAN, doctorand, Școala doctorală *Științe Umanistice,* Universitatea de Stat din Moldova; profesor de istorie la Liceul Teoretic „B.P. Hasdeu" din mun. Bălți.
E-mail: molcoseanalexandru@gmail.com
ORCID: 0000-0001-7480-2602

Prezentat la 02.09.2021

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2021, nr.10(150)
Seria "Științe umanistice" *ISSN 1811-2668* *ISSN online 2345-1009* *p.32-42*

CZU: 94(478)"1944" **DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.5803010**

TRECEREA PRUTULUI ÎN URMA CEDĂRII BASARABIEI DIN IUNIE 1940: ROMÂNIA SAU U.R.S.S.?

Philippe Henri BLASEN
Institutul de Istorie „A.D. Xenopol", Iași, România

Începând cu 28 iunie 1940, când România a cedat U.R.S.S.-ului Basarabia și Bucovina de Nord, locuitorii acestor teritorii, precum și o parte dintre cei din teritoriul rămas României, au fost nevoiți să aleagă între România și U.R.S.S. Pe baza unor surse din arhivele române, în acest articol se arată cum au restricționat România și U.R.S.S. trecerea Prutului, se examinează distribuirea pe etnii și profesii a celor care plecau dintr-o țară în alta și se formulează ipoteze cu privire la motivele pentru care au ales aceștia o destinație sau alta. Autorul evidențiază că, în perioada pentru care sunt disponibile date amănunțite, etnicii români alcătuiau majoritatea covârșitoare atât a celor care treceau în România, cât și a celor care plecau în U.R.S.S. și că zeci de evrei încercau să treacă în România. Ajunge la concluzia că alegerea între România și U.R.S.S. nu se făcea în primul rând din motive naționale sau ideologice, ci că prevalau considerații practice legate de familie, de siguranța personală, de oportunitățile de muncă sau de studii.
Cuvinte-cheie: *Basarabia, Bucovina, România, U.R.S.S., migrații, minorități, antisemitism.*

CROSSING THE PRUT AFTER THE CESSION OF BESSARABIA IN JUNE 1940: ROMANIA VERSUS U.S.S.R.

From June 28, 1940, when Romania ceded Basarabia and Northern Bukovina to the U.S.S.R., the inhabitants of these teritories and part of those of the remaining Romanian territory had to choose between Romania and the U.S.S.R. Using sources from Romanian archives, the article shows how Romania and U.S.S.R. restricted the crossing of the Prut. It examines the ethnic and the professional composition of the people who left for Romania or the U.S.S.R. and formulates hypotheses regarding the motives of their choice. The article emphasises that, during the period for which detailed data is available, ethnic Romanians formed the vast majority both of those who crossed to Romania as well as of those who left for the U.S.S.R. It highlights that tens of Jews attempted to enter Romania. It concludes that the choice between Romania and the U.S.S.R. was not principally due to national or ideological reasons, but that it chiefly was determined by pratical considerations regarding family, personal security, as well as job and studies opportunities.
Keywords: *Bessarabia, Bukovina, Romania, U.S.S.R., migrations, minorities, antisemitism*

Introducere

Istoriografia mai recentă a Moldovei și a României a început să se intereseze mai îndeaproape de chestiunea succesului unirii Basarabiei cu România din 1918, precum și de cea a loialității populației basarabene față de statul român în perioada interbelică. Calea a fost deschisă de cartea fundamentală a istoricului Alberto Basciani, *Dificila Unire. Basarabia și România Mare 1918-1940*, publicată în original în italiană în 2005 și tradusă cu o anumită întârziere în română. În 2016, istoricul Svetlana Suveică a continuat cercetările în această direcție cu un articol important despre loialitatea funcționarilor din Basarabia în 1940. O problemă de care se lovește această cercetare este cum se poate reconstitui starea de spirit a populației basarabene. Sursele pe care istoricii le au la dispoziție sunt în primul rând rapoartele autorităților române și aprecierile autorităților sovietice, ambele marcate de subiectivitatea agenților statului. Vocile locuitorilor Basarabiei se aud mai clar abia în urma cedării provinciei pe 28 iunie 1940, când diferite instituții ale statului român culeg mărturiile miilor de oameni care sosesc pe teritoriul rămas României. Aceste voci sunt însă fără excepție favorabile României. Nu vorbesc cei care preferă U.R.S.S., ci doar se vorbește despre ei, la fel de subiectiv ca înainte.

În articolul de față examinăm un alt aspect care poate ajuta la lămurirea chestiunilor de mai sus, anume – alegerea între România și U.R.S.S. În urma cedării Basarabiei și Bucovinei de Nord, locuitorii acestor teritorii, precum și o parte dintre cei din teritoriul rămas sub stăpânirea românească au fost nevoiți să decidă dacă vor să rămână pe loc sau să plece în România, respectiv în U.R.S.S. Nici în acest caz nu există suficiente informații pentru a da un răspuns complet. În plus, după cum vom arăta, alegerea între cele două țări a fost puternic limitată atât de U.R.S.S., cât și de România. Însă, pe baza unor surse românești din Arhivele Naționale Istorice Centrale (ANIC), Serviciul Județean Iași al Arhivelor Naționale (SJAN Iași) și Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității (CNSAS), vom încerca să răspundem măcar parțial la următoarele întrebări: Cine a plecat? Din ce etnii făceau parte? Ce profesii aveau? Pornind de la aceste informații, vom formula unele ipoteze cu privire la motivele trecerii Prutului spre apus sau răsărit.

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2021, nr.10(150)
Seria "Științe umanistice" *ISSN 1811-2668* *ISSN online 2345-1009* *p.32-42*

Trecerea Prutului

Datele cu privire la refugiații din diferite centre de încartiruire din județele Baia și Neamț, adunate într-un buletin informativ din 12 iulie al Comisariatului General pentru înfrânarea și reprimarea speculei, sunt o primă dovadă că au plecat etnici atât români, cât și minoritari în România.

Tabelul 1

Refugiații din diferite centre de încartiruire din județele Baia și Neamț

Orașul	Total refugiați	Români	Germani	Evrei	Ruși	Ucraineni, ruteni	Poloni	Alții
Fălticeni	165	135	0	7	2	15	4	2
Pașcani	159	130	0	3	4	0	22	
Buhuși	393	352	9	7	0	4	19	2
Piatra-Neamț	1.409	1.192	53	3	13	42	89	17
Târgu-Neamț	302	294	1	0	3	2	0	2
Total	2.428	2.103	63	20	22	63	157	

Sursa: 1

Potrivit acestor date, în centrele respective de încartiruire se aflau în jurul datei de 12 iulie 86,6% refugiați etnici români și 13,4% refugiați minoritari. Trebuie însă notat că, în multe cazuri, opțiunea pentru România sau U.R.S.S. nu a fost respectată de țările de destinație.

Începând cu 28 iunie, U.R.S.S. a împiedicat evacuarea Basarabiei și Bucovinei de Nord. Nu doar că a sabordat planul de evacuare românesc, Armata Roșie ajungând deja pe linia de demarcație pe 30 iunie [2, p.285: procesul-verbal al ședinței comisiei mixte din Odessa, 30 iunie 1940; 1, f.91-92: declarația unei impiegate a judecătoriei mixte din Fălești, 6 iulie 1940], dar Armata Roșie le-a și interzis locuitorilor să plece [3, f. 276-277: declarația preotului din Molovata, 9 septembrie 1940; 4, f.15: raportul comandantului gărzii naționale din județul Storojineț, 6 iulie 1940] și a blocat trenurile în gările din Bălți și Cetatea-Albă [1, f.134-135: declarația șefului gării din Stolniceni, 6 iulie 1940; 2, p.280-282: procesul-verbal al ședinței comisiei mixte din Odessa, 29 iunie 1940]. O campanie de propagandă viza să descurajeze plecările [3, f.485-489: declarația secretarului Camerei Muncii din Soroca, 13 septembrie 1940; 5, f.120: declarația unui concentrat din Mediaș, 2 iulie 1940]. Pe 1 iulie poliția „punctului de frontieră" Ungheni-Prut a raportat că, „în urma ocupării Târgului Ungheni de către trupele Sovietice, Podurile de peste Prut, a<l> Căilor ferate și cel al Șosele<lor> Naționale Chișinău-Iași, au fost închise" și că „pe ambele maluri s'au înființat santinele de pază române și sovietice" [6, f.25: raportul Poliției din Ungheni-Prut, 1 iulie 1940]. Așadar, la 22 de ani după integrarea Basarabiei în România, aglomerația Ungheni era din nou tăiată de o frontieră de stat. Poliția a mai transmis că „nu se permite trecerea nimănui din și în Basarabia de cât numai în urma trierei lor de către Comisiunea Româno-Rusă care este fixată [sic] la capul podului șoselei naționale de pe teritoriul român" [*Ibidem*], aceasta fiind compusă din doi ofițeri, un român și un sovietic, precum și câțiva asistenți. O comisie centrală cu sediul la școala primară din Ungheni-Prut, compusă din doi ofițeri superiori, un român și un sovietic, tria unitățile și materialele militare române sosind din Basarabia [*Ibidem*].

Închiderea podurilor, faptul că au fost postați grăniceri și că au fost stabilite comisii mixte, pe lângă încarcerării de militari, funcționari, politicieni etc. [7, f.1: nota informativă a postului de jandarmi din Golăești, 13 august 1940; 8, p.54-55], i-au dat U.R.S.S.-ului posibilitatea să restricționeze după bunul plac trecerea graniței spre România. Începând cu 20 iulie, nimeni nu a mai avut voie să părăsească teritoriile ocupate [9, f.46: referatul Poliției, 6 august 1940]. Paza frontierei a fost întărită, reducându-se drastic numărul trecerilor clandestine a Prutului înot sau cu barca [6, f.207: raportul Poliției din Ungheni-Prut, 24 iulie 1940; 9, f.46: referatul Poliției, 6 august 1940]. Grănicerii sovietici împușcau pe cei care încercau să treacă spre malul românesc [6, f.372: raportul Poliției din Ungheni-Prut, 4 august 1940; 7, f.1: nota informativă a postului de jandarmi din Golăești, 13 august 1940]. Cei care soseau în Ungheni erau trimiși înapoi în Chișinău pentru formalități birocratice [6, f.158: Chestura de Poliție din Iași către Inspectoratul de Poliție al Ținutului Prut, 21 iulie 1940].

Scopul nu era doar de a-i împiedica pe locuitorii teritoriilor ocupate să plece, ci și de a forța România să cedeze material rulant U.R.S.S.-ului [8, p.133-136: procesul-verbal al ședinței comisiei mixte din Odessa,

4 iulie 1940; p.157-158: *idem*, 26 iulie 1940]. După ce s-a semnat, pe 13 iulie și 1 august, „convenția pentru restituirea de către România față de U.R.S.S. a parcului de vagoane și locomotive", precum și anexele acesteia [8, p.162-163: procesul-verbal al ședinței comisiei mixte din Odessa, 31 iulie 1940; p.164-165: *idem*, 1 august 1940], pe 3 august, Dmitri Timofeievici Kozlov, delegat sovietic în comisia mixtă din Odessa, a declarat că „evacuarea ofițerilor, funcționarilor și familiilor lor va fi realizată în cel mai scurt timp", că „s-a permis evacuarea tuturor bolnavilor și a personalului din sanatoriul Bugaz" și evacuarea a „450 persoane, membrii ai familiilor de ofițeri și funcționari din Bucovina de Nord", pe măsură ce România va „restitui" materialul rulant și va repara sau va reclădi podurile stricate în timpul evacuării [8, p.166-168: procesul-verbal al ședinței comisiei mixte din Odessa, 3 august 1940].

Cel târziu pe 12 august, trecerea Prutului spre România a fost reluată. Pe 16 august, 25 de pacienți și membri ai personalului sanatoriului din Bugaz au sosit la Ungheni-Prut [10, f.147: „tabel de refugiații români repatriați din sănătoriul Bugaz-Basarabia"]. Însă, pe 17 și 26 august Kozlov a acuzat România că nu a predat decât parțial și în proastă stare materialul rulant [8, p.169-171: procesul-verbal al ședinței comisiei mixte din Odessa, 17 august 1940; p.175-178: *idem*, 26 august 1940]. Pe 26 august, Kozlov a mai declarat că a „studiat proiectul de convenție pentru evacuarea din U.R.S.S. în România a ofițerilor, funcționarilor și a celorlalte persoane, primit din partea delegației române cu nr.456 din 23 august 1940", concluzând că încheierea unei asemenea convenții era necesară. A informat delegația română că „s-a început de către Guvernul U.R.S.S. evacuarea ofițerilor, funcționarilor de stat, familiilor lor și a persoanelor particulare care doresc de bună voie să se întoarcă în România", că „vor fi evacuați toți supușii români care doresc de bună voie să se întoarcă din U.R.S.S. în România", că „evacuarea se va face prin punctele Bahrinești [județul Rădăuți] și Ungheni" și că cei care se vor evacua vor fi predați în cinci loturi pe 27 august și 3, 10, 17 și 30 septembrie [8, p.175-178: procesul-verbal al ședinței comisiei mixte din Odessa, 26 august 1940]. (După cum se va vedea, aveau să fie însă mai multe loturi.) Pe 28 august, delegatul român Aurel Aldea a promis că materialul rulant va fi predat integral până pe 5 septembrie [8, p.179-181: procesul-verbal al ședinței comisiei mixte din Odessa, 28 august 1940]. Pe 2 septembrie, același delegat a ridicat tonul, acuzând că, de când există comisia mixtă din Odessa, U.R.S.S. „a făcut prea puțin", că evacuarea din U.R.S.S. decurge prea lent și că unii ofițeri și funcționari sunt reținuți în teritoriile cedate. Kozlov a respins acuzațiile, afirmând că se respectă planul stabilit [8, f.186-188: procesul-verbal al ședinței comisiei mixte din Odessa, 2 septembrie 1940]. Pe 6 septembrie, răspunzând unui memoriu transmis de delegația română, a repetat că evacuarea din U.R.S.S. nu se face după bunul plac al autorităților sovietice și că Armata Roșie nu a împiedicat nicidecum retragerea trupelor române [8, p.193-195: procesul-verbal al ședinței comisiei mixte din Odessa, 6 septembrie 1940]. Afirmațiile sunt în contradicție cu un lung șir de mărturii. Cei care voiau să treacă în România erau reținuți în Ungheni, partea sovietică, și trimiși înapoi în interiorul Basarabiei [3, f.577-579: declarația unui controlor de urmărire din Soroca, 13 septembrie 1940].

De asemenea, U.R.S.S. nu respecta alegerea tuturor celor care voiau să treacă în Basarabia sau în Bucovina de Nord. Delegatul sovietic din comisia mixtă instalată la capul podului din Ungheni-Prut nu a permis trecerea, pe de o parte, a evreilor și cetățenilor români fără domiciliu în Basarabia sau fără un alt fel de legătură cu provincia [6, f.25: raportul Poliției din Ungheni-Prut, 1 iulie 1940] și, pe de altă parte, a celor originari din Vechiul Regat, pe 10 iulie 2.000 de evrei regățeni fiind trimiși înapoi în Iași [11, f.499: raportul biroului statistic militar, 11 iulie 1940]. Drept consecință, Ministerul Internelor a stabilit pe 13 iulie că se pot înscrie pe listele de plecare spre Basarabia și Bucovina doar cei originari de acolo [12; 13, f.647: telegrama nr.9536/13 iulie 1940 a Ministerului Internelor]. În zilele următoare a ordonat „severe măsuri pentru oprirea evreilor regățeni de a se deplasa către punctele de trecere în acea provincie, iar cei plecați să fie trimiși la urma lor" [6, f.88: copia ordinului nr.171/1940 al ministrului Internelor].

Pe 24 iulie, Poliția din Ungheni-Prut a mai raportat că delegații sovietici refuză persoane creștine născute în Basarabia, „în majoritatea lor mici funcționari și meseriași", care au locuit cinci ani sau mai mult în Vechiul Regat, trimițându-i la legația sovietică din București [6, f.211: raportul Poliției din Ungheni-Prut, 24 iulie 1940]. Pe 30 iulie a anunțat că delegații sovietici îi resping pe cei mai mulți care vor să treacă în Basarabia pentru că nu au documente care să le dovedească originea basarabeană sau au doar documente eliberate de autoritățile regățene, în care delegații nu au încredere [6, f.319: raportul Poliției din Ungheni-Prut, 30 iulie 1940]. Pe 6 august, poliția a raportat că, de acum, demobilizații trebuie să spună din ce județ sunt și să prezinte un act militar, iar civilii „trebue să facă dovada că sunt originari din Basarabia și au fost stabiliți în timpul din urmă în această provincie". Delegații sovietici îi refuzau pe cei căsătoriți cu regățence, pe cei născuți pe teritoriul românesc

rămas, pe cei originari din Basarabia și stabiliți pe acest teritoriu de mai mult de un an, pe cei cu rude în acest teritoriu etc., trimițându-i la legația sovietică din București [9, f.46: referatul Poliției, 6 august 1940]. Totuși, nu toți cei fără documente erau respinși definitiv, delegații sovietici făcând în unele cazuri verificări [3, f.232: referatul Poliției, 4 septembrie 1940; 7, f.372: *idem*, 11 septembrie 1940; f.370: *idem*, 12 septembrie 1940].

Și România refuza intrarea unor persoane în țară. Categoriile respective erau redefinite de mai multe ori și criteriile erau de obicei ambigue, însă de fiecare dată erau respinși evreii și alți minoritari. În noaptea din 27 spre 28 iunie, ministrul Internelor a ordonat că „pentru populația civilă nu pot pleca decât cetățenii de origină română cu prioritate asupra celor minoritari" [10, f.273: telegrama nr.137/28 iunie 1940 al ministrului Internelor]. Așadar, minoritarii erau tratați drept cetățeni de mâna a doua, nedoriți în România. Pe 1 iulie, Poliția din Ungheni-Prut a raportat că delegatul român din comisia mixtă instalată la capul podului i-a primit pe militarii și civilii care își dovedeau cetățenia și originea etnică românești, dar nu și pe evrei și etnicii ruși. A menționat însă că s-a făcut o excepție pentru „8 evrei cetățeni români comercianți din Regat, cari, venind în Basarabia cu diferite afaceri comerciale sau altele, nu au mai avut timp disponibil de a se reîntoarce înapoi" [6, f.25: raportul Poliției din Ungheni-Prut, 1 iulie 1940]. Așadar, evreii au fost împărțiți în două categorii.

În jur de 20 iulie, rezidentul regal (guvernatorul) al Ținutului Prut a decis că „orice individ ce pare suspect fie pe baza actelor prezentate, fie după înfățișare, sau cel care nu prezintă siguranță că este de pe teritoriul vechiului Regat, va fi respins până se va verifica situația lui", cu scopul de a împiedica intrarea în țară a agenților sovietici [10, f.199; 6, f.177: divizia a 13-a infanterie către Chestura de Poliție din Iași, 20 iulie 1940]. Așadar, toată populația Basarabiei era de acum suspectă, iar respingerea provizorie se putea face în mod arbitrar. Pe 21 iulie, brigada a 13-a infanterie a stabilit norme provizorii, împărțindu-se refugiații în mai multe loturi: 1) funcționarii români și ofițerii cu familiile lor; 2) românii basarabeni și germani; 3) evreii și „străinii de alte naționalități" (însemnând, probabil, „alți minoritari") pentru care s-a primit aprobarea de la divizie, refuzându-li-se până la aprobare trecerea pe malul românesc [14, f.53: notă de serviciu a brigăzii a 13-a infanterie, 21 iulie 1940].

Pe 24 august, „Comisiunea Mixtă De Repatrieri Ungheni" a primit noile norme stabilite de ministrul Internelor, care prevedeau împărțirea repatriaților și expatriaților în trei categorii: „a) Funcționarii publici, militarii și familiile lor, indiferent de originea acestora din urmă; b) Locuitorii originali din cuprinsul regatului de orice altă profesiune, soldații, germanii, italienii și francezii minoritari; c) Locuitorii basarabeni de origină etnică română" [7, f.140-141: Direcția Generală a Poliției către Comisiunea Mixtă de Repatrieri Ungheni, 24 august 1940]. Rezultă, așadar, că minoritarii din Basarabia trebuiau respinși. Acest lucru era menționat explicit în ceea ce îi privea pe „evreii originari din teritoriile ocupate" [*Ibidem*]. Normele reflectau și suspiciunea față de basarabeni în general, bănuiți că ar fi putut fi agenți sovietici, cu familii ținute ostatice în Basarabia [*Ibidem*; 7, f.255: raportul Chesturii de Poliție din Bacău, 2 septembrie 1940]. Suspiciunea față de evrei avea trăsăturile unei paranoia antisemite [6, f.179: comandamentul „Avântul" către Chestura de Poliție din Iași, 21 iulie 1940; f.181: Chestura de Poliție din Iași către comandamentul „Avântul", 26 iulie 1940; f.180: „tablou de refugiații din Basarabia, reținuți la Chestura Poliției Iași pentru cercetări"].

În plus, autoritățile române au profitat de permeabilitatea frontierei ca să scape de evrei și de alte persoane din Basarabia și Bucovina care locuiau în teritoriul rămas. Pe de o parte, ministrul Internelor a dat ordine pentru a înlesni plecarea evreilor, ucrainenilor și „basarabenilor" [10, f.257: telegrama nr.145/30 iunie 1940 a ministrului Internelor; 12: telegrama nr.8942/2 iulie 1940 a ministrului Internelor; 13, f.646: prefectul județului Cluj către pretori și notari, 3 iulie 1940], iar o campanie de presă s-a adresat muncitorilor basarabeni [15, p.3], tuturor celor dornici de a pleca în Basarabia [16, p.3], respectiv, în urma restricțiilor sovietice, „persoanelor născute sau cari au avut domiciliul în Basarabia și în regiunea de Nord a Bucovinei, aflate astăzi sub dominațiunea U.R.S.S., și cari doresc să se înapoieze la locurile lor" [17, p.3]. Pe de altă parte, autoritățile române au recurs la metode mai drastice. Așadar, după ce delegații sovietici au respins pe 28 iulie 61 dintre cei 72 de oameni care voiau să treacă în Basarabia, Poliția din Ungheni-Prut, care îi socotea „indezirabili și periculoși ordinei și siguranței statului", fiind aproape în întregime evrei sau ruși, a trecut 43 dintre ei clandestin peste Prut. Aceeași Poliție a sugerat chiar și eliberarea de documente false în asemenea cazuri [6, f.319: raportul Poliției din Ungheni-Prut, 30 iulie 1940]. Dacă aici era vorba de persoane ce voiau să plece în teritoriile cedate, autoritățile române au forțat de asemenea evrei originari din teritoriile cedate să se întoarcă acolo [18, p.2; 19, p.232; 20, p.452-454: procesul-verbal al ședinței Uniunii Comunităților Evreiești, 14 august 1940]. Mai departe, erau expulzați, ori prin punctele de trecere, ori clandestin, deținuții originari din Basarabia și din Bucovina de Nord puși în libertate [7, f.23: închisoarea militară către Inspectoratul de Poliție al Ținutului Prut, 19 august 1940;

f.174: Inspectoratul de Poliție al Ținutului Prut către Chestura de Poliție din Iași, 30 august 1940; 21, f.193: raportul Chesturii de Poliție din Iași, 21 octombrie 1940; 22, f.99v: „tabel de persoanele civile evrei care s'au repatriat în Basarabia azi 3 Septembrie 1940"], persoanele „indezirabile" trecute clandestin în România [7, f.140-141: Direcția Generală a Poliției către comisiunea mixtă de repatrieri Ungheni, 24 august 1940], oamenii care se înscriseseră pentru plecare, dar care se răzgândiseră și persoanele originare din Basarabia și Bucovina care soseau la punctul de trecere fără documentele cerute de autoritățile sovietice [7, f.142].

Existau și restricții în ce privește plecarea din România spre teritoriile cedate – pe 19 iulie, Ministerul Internelor le-a interzis etnicilor germani din Basarabia și Bucovina de Nord să plece, ei urmând să fie „repatriați" în Germania [6, f.145: copia ordinului telegrafic nr.9834/19 iulie 1940 al Ministerului Internelor; 23, p.43-44: telegrama 1013/28 iunie 1940 a ministrului plenipotențiar german la București]; printre normele comunicate comisiei mixte din Ungheni-Prut pe 24 august era și interdicția de a pleca dacă cei care lucraseră în întreprinderi publice și private unde aflaseră secrete militare și economice nu aveau avizul delegatului marelui stat-major [7, f.140-141: Direcția Generală a Poliției către Comisiunea Mixtă de Repatrieri Ungheni, 24 august 1940].

Alegerea între România și U.R.S.S.

Având în vedere cele de mai sus, reiese că listele stabilite de comisiile mixte nu reflectă decât într-o anumită măsură alegerea individuală pentru România sau U.R.S.S. Pe baza listelor comisiei mixte din Ungheni-Prut [24; 10] putem să emitem însă unele ipoteze. Aceste liste conțin datele persoanelor trecute în 27 de zile (între 12 august și 26 septembrie[1]) în România și ale celor plecate între 30 iulie și 26 septembrie în U.S.S.R prin Ungheni-Prut.

Începem cu totalul persoanelor trecute dintr-o țară în alta și cu distribuirea lor pe grupuri etnice. Numărând înregistrările individuale, obținem următoarele:

Tabelul 2

Persoanele trecute în România din teritoriile cedate

Total	Români	Germani	Greci	Maghiari	Poloni	Alții[2]	Neprecizat
5.438	5.195	68	38	34	31	68	4

Așadar, majoritatea covârșitoare (95,5%) erau etnici români. Numărul lor fiind așa de ridicat, putem presupune că era vorbă de o regulă generală, chiar dacă nu avem date pentru toate zilele. Trebuie însă notat că cei care, după nume, nu erau etnici români au fost adeseori înregistrați ca atare (și, mai rar, invers). Așadar, partea minoritarilor și a cetățenilor străini era, probabil, ceva mai ridicată.

În pofida ordinului ministrului plenipotențiar german de a nu părăsi teritoriile cedate decât dacă exista un risc de a fi urmăriți de G.P.U. [23, p.43-44: telegrama 1013/28 iunie 1940 a ministrului plenipotențiar german la București], germanii au fost minoritarii care au plecat în cel mai mare număr în România, poate dintr-o frică generală a bolșevismului.

Printre cei înregistrați s-au aflat doar două casnice evreice și 19 ruși, fără îndoială, din cauza restricțiilor sus-menționate, după cum arată listele de „evreii și străinii fără pașapoarte cari au depus acte pentru a obține aprobarea de a trece în România" și care trebuiau să aștepte rezultatul în Basarabia. Potrivit acestor liste, pentru zilele de 12, 13, 14, 20, 21, 23 și 24 august, numărul persoanelor care așteptau în acele zile aprobarea în Basarabia era următorul:

Tabelul 3

Persoanele care așteptau în Basarabia aprobarea de a trece în România

Total	Români	Armeni	Evrei	Maghiari	Poloni	Ruși	Iugoslavi	Neprecizat
129	1	1	42	1	1	81	1	1

De vreme ce niciuna dintre aceste persoane nu se regăsește pe listele celor trecuți prin Ungheni-Prut în România, probabil nu au primit aprobare sau au trecut în zilele pentru care nu avem date.

---

[1] 12.08.1940; 13.08.1940; 14.08.1940; 15.08.1940; 16.08.1940; 20.08.1940; 21.08.1940; 23.08.1940; 24.08.1940; 25.08.1940; 29.08.1940; 01.09.1940; 02.09.1940; 03.09.1940; 07.09.1940; 08.09.1940; 09.09.1940; 12.09.1940; 13.09.1940; 14.09.1940; 18.09.1940; 19.09.1940; 20.09.1940; 22.09.1940; 23.09.1940; 25.09.1940; 26.09.1940.

[2] 2 armeni, 3 bulgari, 2 francezi, 3 italieni, 2 evreice, 8 macedonieni, 11 moldoveni, 19 ruși, 8 sârbi, 3 turci, 7 ucraineni.

În ce privește persoanele trecute în perioada sus-menționată în U.R.S.S., avem următoarele cifre:

Tabelul 4

Persoanele trecute în U.R.S.S.

Total	Români	Bulgari	Evrei	Ruși	Ucraineni, ruteni	Alții[3]	Neprecizat
7.379	5.512	113	372	926	123	49	284

Chiar dacă etnicii români alcătuiau din nou o majoritate foarte mare (74,7%), minoritarii erau cu mult mai reprezentați printre persoanele care treceau în U.R.S.S. decât printre cele care plecau în România. Aceasta reflectă realitatea locală. Într-adevăr, dacă ne referim la recensământul din 1930, majoritatea minoritarilor ruși, ucraineni și ruteni din România, precum și minorități destul de însemnate de bulgari și evrei locuiau în Basarabia (și în Bucovina de Nord).[4] De vreme ce U.R.S.S. respingea persoanele care nu erau originare din teritoriile ocupate sau care trăiseră în Vechiul Regat, acești etnici români și minoritari erau, fără îndoială, localnici care se întorceau acasă. De altfel, Chestura de Poliție din Iași a cules informația că creștinii care pleacă în Basarabia vorbesc de „dorul de a-și revedea familiile și pământul, unde s'au născut și crescut", în pofida conștiinței că „îi așteaptă o soartă foarte grea" [10, f. 217: raportul Inspectoratului de Poliție al Ținutului Prut, 10 iulie 1940].

În ce privește evreii, mulți au plecat în U.R.S.S. începând cu 28 iunie și în iulie. Așadar, pe 30 iunie un comunicat al Ministerului Internelor menționa că în aceeași zi trecuseră 7.600 de evrei la Ungheni și Cristești și 2.000 prin Galați [15, p.3]. Judecând după informațiile disponibile, este foarte probabil ca ritmul plecării evreilor în U.R.S.S. să fi încetinit în august și nu reiese că publicarea decretelor-legi antisemite pe 9 august sau venirea la putere a Gărzii de Fier pe 14 septembrie ar fi provocat pe termen scurt o fugă în masă spre U.R.S.S. [22; 21, f.179-190: lista persoanelor respinse de delegații ruși, 18 octombrie 1940; 26, p.259-281: lista publicată (cu greșeli)].

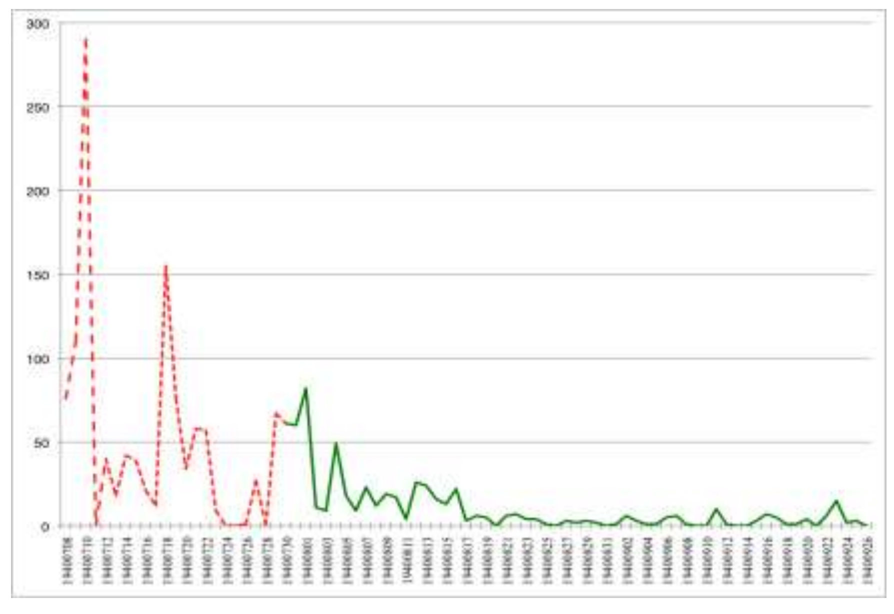

Fig.1. Numărul minim zilnic de evrei sosiți la Ungheni între 8 și 29 iulie (cifrele reale fiind egale sau mai mari) (linia punctată) și totalul aproximativ de evrei care s-au prezentat între 30 iulie și 25 septembrie la acest punct de trecere (linia continuă)[5].

---

3 14 germani, 22 gagauzi, 13 poloni.

4 Potrivit recensământului din 1930, în Basarabia locuiau 351.912 dintre cei 409.150 de etnici ruși (86%), 163.726 dintre cei 366.384 de etnici bulgari (44,7%) și 204.858 dintre cei 728.115 de etnici evrei (28,2%) [25, p.58, 60].

5 Pentru perioada 8-11 iulie, dispunem doar de datele persoanelor cu nume evreiesc refuzate de delegatul sovietic din comisia mixtă din Ungheni (3). Pentru perioada 12-29 iulie, am adunat numărul civililor (ruși) evrei trecuți prin Ungheni în U.R.S.S. și al persoanelor cu nume evreiesc refuzate de delegatul sovietic (2+3). Pentru perioada 30 iulie – 25 septembrie, am adunat numărul evreilor (civili și militari) trecuți prin Ungheni în U.R.S.S. și al persoanelor cu nume evreiesc refuzate de delegatul sovietic (1+3). Coborârea la zero a trecerilor pe 28 iulie se explică prin faptul că, din cauza vremii rele, doar 12 persoane din 205 (fără deosebire de etnie), care se îndreptau spre Basarabia, au putut trece în fața comisiei mixte [6, f.272: raportul Poliției din Ungheni-Prut, 29 iulie 1940].

Pe 6 august, Poliția, probabil cea din Ungheni-Prut, a raportat o încetinire generală a plecărilor în U.R.S.S.: „de unde în trecut se scurgeau prin acest Punct [Ungheni-Prut] zilnic 6-7.000 demobilizați și sute de civili, în zilele din urmă numărul desconcentraților se menține între 50-200, iar cel al persoanelor civile între 30-80" [9, f. 46: referatul Poliției, 6 august 1940].

Trecem acum la distribuirea emigranților pe categorii profesioniste. Potrivit listelor comisiei mixte din Ungheni-Prut, următoarele persoane trecute în România nu erau active:

Tabelul 5

Persoanele inactive trecute în România

Grupurile de persoane	Total	Români	Germani	Greci	Maghiari	Poloni	Alții
copii, elevi	1.635	1.598	13	6	5	3	10
bacalaureați, studenți, absolvenți cu diplome	140	135	0	0	0	3	2
casnice	1.537	1.456	19	15	7	14	26
pensionari (neprecizat)	99	98	1	0	0	0	0
pensionari (funcție publică)	62	61	1	0	0	0	0
proprietari	32	31	0	0	0	1	0

Tabelul 6

Persoanele inactive trecute în U.R.S.S.

Grupurile de persoane	Total	Români	Bulgari	Evrei	Ruși	Ucraineni, ruteni	Alții
copii, elevi	407	122	0	85	177	16	7
studenți	10	2	1	2	5	0	0
casnice	379	166	1	56	141	9	6
pensionari (neprecizat)	1	1	0	0	0	0	0

Constatăm că, în ambele direcții, cele mai mari grupuri de persoane inactive erau formate din copii și elevi, precum și din casnice. Trebuie notat că un mare număr de femei treceau în România, respectiv în U.R.S.S., *cu* copiii, dar *fără* soții lor. Se poate presupune că ele se porneau la soții deja plecați sau, în cazul în care aceștia fuseseră mobilizați, la alte rude. Într-adevăr, unii membri ai administrației românești din teritoriile cedate fuseseră obligați să se refugieze fără întârziere în România, lăsându-și nevestele și copiii în urmă [4, f.15: raportul comandantului gărzii naționale din județul Storojineț, 6 iulie 1940; f.17-21: dare de seamă a comandantului gărzii naționale din județul Storojineț, 27 iulie 1940].

Frapează disparitatea numerică dintre studenții care treceau în România și cei care plecau în U.R.S.S., precum și absența bacalaureaților și a absolvenților cu diplome îndreptați spre Basarabia. Motivul principal era, probabil, că nu exista o universitate în Basarabia (ci doar facultățile de teologie și de științe agricole la Chișinău), așa încât cei mai mulți studenți nu puteau să-și continue studiile, iar absolvenții cu diplome nu puteau să le continue la un nivel mai înalt. Astfel, o persoană plecată în România din Tighina care studia româna și franceza nu putea să-și termine studiile, de vreme ce la Institutul din Chișinău urmau să fie predate germana și „moldoveneasca" [3, f.391: declarația unei studente din Tighina, circa 9 septembrie 1940].

Iese în evidență și proporția foarte importantă de pensionari din funcția publică din totalul pensionarilor trecuți în România (38,5%). Probabil, plecau pentru aceleași motive ca și membrii administrației civile și spirituale, motive pe care le vom evoca mai departe.

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2021, nr.10(150)
Seria "Ştiinţe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.32-42

Tabelul 7

Distribuirea pe profesii a persoanelor trecute în România

Profesii	Total	Români	Germani	Greci	Maghiari	Poloni	Alții	Neprecizat
agricultori, viticultori etc.	68	64	0	2	2	0	0	0
muncitori necalificați	60	52	1	2	0	1	4	0
muncitori calificați	74	60	5	0	6	2	1	0
servitori[6]	38	35	1	0	0	1	1	0
meseriași	80	64	6	3	0	0	7	0
tehnicieni și ingineri	33	29	3	0	0	0	1	0
angajați[7]	333	323	3	2	1	1	3	0
directori și administratori	12	11	0	0	0	0	1	0
comercianți și industriași	44	32	1	8	0	1	2	0
profesioniști ai sănătății	66	64	0	0	0	2	0	0
profesioniști ai presei	4	4	0	0	0	0	0	0
magistrați, avocați etc.	61	61	0	0	0	0	0	0
profesioniști ai educației	411	406	1	0	0	2	2	0
slujitori ai bisericii	229	227	1	0	1	0	0	0
artiști	8	8	0	0	0	0	0	0
militari	299	275	9		11		4	
forțe de ordine	33	33	0	0	0	0	0	0
profesii neidentificabile	49	42	2	0	1	0	4	0
Total	1.902	1.790	33	17	22	10	30	0

Să ne uităm la etnicii români, care formau, de departe, cel mai însemnat grup (94,1%). Profesioniști ai educației, angajații, militarii și slujitorii bisericii formau grupurile cele mai importante de persoane active trecute în România. Militarii erau, probabil, în cea mai mare parte oameni originari din provinciile de vest, care fuseseră mobilizați pe frontul de est și care se întorceau acasă. Dacă adăugăm la celelalte trei categorii profesioniste tehnicienii și inginerii, directorii și administratorii, magistrații, avocații etc., precum și forțele de ordine, adică 1.090 de etnici români dintre cei activi (60,9%), constatăm că plecau în primul rând administrația civilă și spirituală. Din cauza ambiguității cuvântului „funcționar", proporția exactă a administrației publice, respectiv private, este imposibil de stabilit. Doar 706 bugetari pot fi clar identificați.

Pe de o parte, membrii administrației civile și spirituale se gândeau, probabil, la siguranța lor fizică [3, f.22: declarația unui protoereu din Hâjdieni, 1 septembrie 1940; 4, f.17-21: dare de seamă a comandantului gărzii naționale din județul Storojineț, 27 iulie 1940; 7, f.97-99: declarația unui director de școală din Ivancăuți, 7 august 1940] și financiară. Pe de altă parte, mulți dintre ei proveneau din teritoriul rămas al României, după cum arată mărturiile lor.

Numărul redus de minoritari activi înregistrați nu ne permite să emitem ipoteze. Proporția importantă de militari printre minoritarii germani și, mai ales, maghiari se explică, fără îndoială, și ea prin faptul că oameni originari din vest mobilizați la est se întorceau la vatră [5, f.120: declarația unui concentrat din Mediaș, 2 iulie 1940].

---

6 În privat, hoteluri și restaurante.
7 De birou, de poștă și de transport în comun.

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2021, nr.10(150)
Seria "Științe umanistice" *ISSN 1811-2668* *ISSN online 2345-1009* *p.32-42*

Tabelul 8

Distribuirea pe profesii a persoanelor trecute în U.R.S.S.

Profesii	Total	Români	Bulgari	Evrei	Ruși	Ucraineni, ruteni	Alții	Neprecizat
agricultori, viticultori etc.	328	260	7	2	48	8	3	0
muncitori necalificați	283	154	3	33	91	2	0	0
muncitori calificați	132	58	0	3	62	5	3	1
servitori	8	4	0	0	4	0	0	0
meseriași	127	42	0	48	36	0	1	0
tehnicieni și ingineri	11	5	0	1	5	0	0	0
angajați [8]	39	16	0	4	18	0	0	1
comercianți	6			6			0	
profesioniști ai sănătății	17	9	0	4	4	0	0	0
profesioniști ai presei [9]	3	1		1	1		0	
avocați	1				1		0	
profesioniști ai educației	14	10	0	1	3	0	0	0
slujitori ai bisericii [10]	1	1					0	
artiști	1				1		0	
militari	5.586	4.652	101	125	319	82	29	278
forțe de ordine	4	3	0	0	1	0	0	0
profesii neidentificabile	12	2	0	1	8	1	0	0
Total	6.573	5.217	111	229	602	98	36	280

Reiese în mod clar preponderența militarilor, mai ales printre etnicii români activi (85%). De data asta, era, fără îndoială, vorbă de etnici români, respectiv minoritari din Basarabia (și poate și din Bucovina de Nord) mobilizați pe frontul de vest, care se întorceau acasă. (Din liste nu reies profesiile de zi cu zi ale militarilor decât pentru unii ofițeri, pe care i-am numărat printre militari.)

Doar 21 de persoane sunt clar identificabile drept funcționari, toți de la C.F.R. și P.T.T., mai puțin un plutonier. După etnicitate, erau 14 ruși, 6 români și 1 ucrainean. Era, probabil, vorba de funcționari originari din Basarabia sau din Bucovina de Nord numiți sau mutați în alte provincii înaintea evacuării sau evacuați în urma cedării, care se întorceau acum acasă. Chiar dacă admitem că alți „funcționari" din liste erau, de fapt, bugetari, numărul lor vizibil era redus, probabil și din cauza restricțiilor sovietice menționate mai sus.

Se distinge faptul că printre persoanele active trecute în U.R.S.S. majoritatea zdrobitoare atât pe total, cât și în fiecare grup etnic aparte, au format-o, după militari, muncitorii manuali.

Tabelul 9

Proporția de agricultori, muncitori și meseriași printre persoanele active trecute în U.R.S.S.

	Români	Bulgari	Evrei	Ruși	Ucraineni, ruteni	Alții	Neprecizat
1) agricultori	46%	70%	1,9%	17%	50%	42,9%	0%
2) muncitori și meseriași	45%	30%	80,8%	66,8%	43,8%	57,1%	50%
Total (1+2)	91%	100%	82,7%	83,7%	93,8%	100%	50%

În ce privește agricultorii, o explicație plauzibilă este că imensa majoritate a fiecărui grup etnic, cu excepția evreilor (dar și aceștia mai mult decât coreligionarii lor din restul României), lucra pământul[11] și că era vorbă de gospodari sau de lucrători cu ziua ale căror gospodării sau familii se aflau în Basarabia și care se întorceau acasă.

---

8 de birou, de poștă și de transport în comun

9 tipografi

10 dascăli

11 Dacă ne referim la recensământul din 1930: 90,38% dintre români, 90,66% dintre bulgari, 9,73% dintre evrei, 74,37% dintre ruși, 95,05% dintre ucraineni și ruteni [27, p.18].

Suprareprezentarea muncitorilor și meseriașilor se datora, fără îndoială, situației economice dificile din România, îmbinată cu propaganda sovietică care împingea pe mulți dintre ei (și, desigur, pe agricultori) spre U.R.S.S. După cum atestă unele mărturii, populația săracă era dispusă să creadă promisiunile sovietice [3, f.276-277: declarația preotului din Molovata, 9 septembrie 1940], iar mulți evrei care plecau spre U.R.S.S. făceau parte din această pătură [1, f.173v-174: referatul unui inspector controlor al speculei despre inspecția orașelor Dorohoi, Botoșani, Iași și Vaslui, 11 iulie 1940]. Mărturiile mai arată că muncitorii manuali evrei fugeau de măsurile antisemite ce urmau să fie luate [28, f.67: nota corpului detectivilor, 29 iunie 1940; 6, f.266: raportul Poliției din Ungheni-Prut, 29 iulie 1940; 3, f.460-461: declarația unui român din Chișinău, 14 septembrie 1940]. (Asemenea măsuri au fost anunțate în presă începând cu luna iulie [29, p.3; 30, p.1; 31, p.3].) Trebuie însă notat că această frică se extindea și asupra unor evrei burghezi, mai ales după numirea guvernului Gigurtu pe 4 iulie [10, f. 217: raportul Inspectoratului de Poliție al Ținutului Prut, 10 iulie 1940], alcătuit din membri aparținând unor diferite mișcări de extremă dreaptă, dar comisia mixtă din Ungheni-Prut nu a înregistrat decât 6 comercianți evrei, 1 medic și 2 farmaciști printre cei care au trecut între 30 iulie și 26 septembrie în U.R.S.S. Dacă este probabil ca alți comercianți și profesioniști ai sănătății evrei să fi trecut în Basarabia înainte de 30 iulie sau prin alte puncte, este de asemenea probabil ca acești oameni să fi avut mai puține facilități sau să nu-și fi dorit la fel de mult să renunțe la situația lor ca muncitorii ori meseriașii, fiind mai puțin atrași de „primul stat al muncitorilor și țăranilor".

Au existat, de asemenea, muncitori și meseriași evrei care au plecat spre România.

Tabelul 10

Distribuirea pe profesii a evreilor care așteptau în Basarabia aprobarea de a trece în România prin Ungheni-Prut

	Muncitori calificați	Meseriași	Angajați	Comercianți	Profesioniști ai sănătății	Profesii de neidentificat
Total	1	6	13	2	3	1
Dintre care militari	0	4	7	2	3	0

Militarii veneau, probabil, din vestul României și fuseseră mobilizați pe frontul de est. Situația e clară în cazul unui comerciant și a doi profesioniști ai sănătății, care se duceau la familiile lor. Muncitorul calificat, doi meseriași și doi angajați făceau același lucru, fără a fi militari. Însă nu putem exclude că motivul pentru care unii evrei doreau să treacă în România la unele date așa de târzii era dezamăgirea față de situația (reală) din teritoriile ocupate [3, f.345-346: declarația preotului din Bursuceni, circa 7 septembrie 1940; f.92: declarația unui licențiat de drept din județul Orhei, circa 25 noiembrie 1940; f.321: declarația unui conductor P.T.T. din Chilia-Veche, 8 septembrie 1940; f.114: declarația unui agent al inspecției M.A.T. din Condeești (județul Ialomița), circa 29 august 1940; f.354-355: declarația unui funcționar al administrației centrale a Ținutului Nistru, 7 septembrie 1940].

Este mai greu de stabilit care persoane alegeau România sau U.R.S.S. rămânând pe loc. Există informații răzlețe, precum o listă de 18 funcționari „basarabeni" intrați în serviciul sovieticilor [7, f.156: „tabel de toți Basarabenii care au fost funcționari sub Administrația românească, dar care astăzi au rămas și au intrat în serviciul sovietelor"]. Pe baza mai multor surse, istoricul Svetlana Suveică conclude că, în timp ce marea majoritate a funcționarilor înalți a plecat, marea majoritate a funcționarilor mai mici a rămas, îngrijorați fiind de „securitatea personală, a familiei și bunurilor" [32, p.261]. Înrădăcinarea în teritoriile cedate nu a determinat alegera U.R.S.S.-ului doar la funcționari. Astfel, un evreu din Cernăuți a mărturisit mai târziu: „N-am fugit. De altfel, unde am fi putut fugi? Aici am lucrat, locuit, aici am fost născuți. Unde ar fi trebuit să mergem? Am rămas" [33, p.90].

Concluzii

Deși lipsesc în cea mai mare parte datele despre persoanele care au trecut prin Ungheni-Prut în direcția României înainte de 12 august, precum și despre cei care au plecat înainte de 30 iulie în U.R.S.S. prin același punct de frontieră, date care ar putea să ne ajute să sezisăm mai bine dimensiunea migrației și motivele alegerii pentru care au ales între România și U.R.S.S., informațiile disponibile ne permit totuși să tragem unele concluzii. În primul rând, constatăm că nu treceau în România doar etnicii români, iar în U.R.S.S. nu plecau doar evreii, care au fost acuzați în mod colectiv de ură față de români și au fost învinovățiți pentru desfășurarea dezastruoasă a evacuării [34]. Dimpotrivă, în perioada pentru care dispunem de date amănunțite etnicii români alcătuiau majoritatea covârșitoare atât a celor care treceau în România, cât și a celor care plecau în U.R.S.S.

În plus, sursele demonstrează că zeci de evrei încercau să treacă în România. Chiar dacă nu putem identifica toate motivele individuale, nu există nicio îndoială că oamenii nu alegeau între România și U.R.S.S. din motive, în primul rând, naționale sau ideologice. Dimpotrivă, la ei prevalau considerații practice legate de familie, de siguranța personală, de oportunitățile de muncă sau de studii.

Referințe:

1. ANIC, Frontul Renașterii Naționale (602), dosar 3.
2. LUNGU, C.M., NEGREANU, I.A. *România în jocul marilor puteri 1939-1940*. București: Curtea Veche, 2003.
3. CNSAS, D 012118 (FD 7319).
4. ANIC, Frontul Renașterii Naționale (602), dosar 32.
5. ANIC, Direcția Generală a Poliției (2350), dosar 225/1940.
6. ANIC, Inspectoratele Regionale de Poliție (3322), dosar 827.
7. *Ibidem*, dosar 860, vol.I.
8. ȘIȘCANU, I. *Uniunea sovietică-România 1940. (Tratative în cadrul comisiilor mixte)*. Chișinău: ARC, 1995. 270 p.
9. ANIC, Inspectoratele Regionale de Poliție (3322), dosar 860, vol. II.
10. SJAN Iași, Rezidența Regală a Ținutului Prut (1753), dosar 32/1940, vol. II.
11. Arhivele Militare Naționale Române, Marele Stat-Major, Secția II, dosar 940/1940.
12. SJAN Alba, Rezidența Ținutului Mureș, Administrația Generală, dosar 274/1940.
13. SJAN Cluj, Prefectura județului Cluj (29, 37), dosar 25/1940.
14. SJAN Iași, Prefectura județului Iași (1241), dosar 230/1940.
15. Comunicatul Ministerului de Interne referitor la evacuările din Basarabia și Bucovina. În: *România,* 2 iulie 1940, nr.751, p.3.
16. Călătoria refugiaților pe C.F.R. În: *România,* 2 iulie 1940, nr.751, p.3.
17. Pentru cei cari vor să se înapoieze în Basarabia și Bucovina de Nord. În: *România,* 25 iulie 1940, nr.774, p.3.
18. More Jews Ousted from Jobs in Rumania; Emigration to Bessarabia Continues. In: *Jewish Telegraphic Agency,* 1 august 1940, nr.98, p.2.
19. ANCEL, J. *Contribuții la istoria României. Problema evreiască.* Vol.1. București: Hasefer, 2001. 487 p.
20. ANCEL, J. (ed.). *Documents Concerning the Fate of Romanian Jewry During the Holocaust.* Vol.I. New York: The Beate Klarsfeld Foundation [1986]. 598 p.
21. ANIC, Direcția Generală a Poliției (2350), dosar 243/1940, vol.II.
22. CNSAS, D 014977, vol. I.
23. *Akten zur deutschen auswärtigen Politik 1918-1945. Serie D: 1937-1945. Band X.* Frankfurt/Main: P. Keppler Verlag, 1963. 529 p.
24. SJAN Iași, Rezidența Regală a Ținutului Prut (1753), dosar 32/1940, vol.I.
25. *Anuarul statistic al României 1939 și 1940*. București: Imprimeria Națională, 1940. 762 p.
26. TAȘCĂ, M., NIESS, W. *Dezmembrarea României. Anexarea de către URSS a Basarabiei, nordului Bucovinei și Ținutului Herța - 1940*. Chișinău: Cartea Juridică, 2015. 948 p.
27. *Recensământul general al populației României din 29 Decemvrie 1930.* Vol.V. București: Imprimeria Națională, 1940. 418 p.
28. ANIC, Direcția Generală a Poliției (2350), dosar 175/1939.
29. Consiliul de Miniștri a luat măsuri pentru soluționarea problemei evreești. În: *România,* 11 iulie 1940, nr.760, p.3.
30. Noi norme generale pentru înscrierile în Partidul Națiunii. În: *România,* 13 iulie 1940, nr.762, p.1.
31. Subvenția acordată cultului mozaic a fost suprimată. Preoții nu vor mai boteza pe mozaici. În: *România,* 21 iulie 1940, nr.770, p.3.
32. SUVEICĂ, S. „Pătrunși de simțul datoriei?" Despre loialitatea funcționarilor publici din Basarabia în anul 1940. În: *Tyragetia,* 2016, nr.2, p.257-266.
33. RANNER, G., HALLING, A., FIEDLER, A. et al (ed.). *„...und das Herz wird mir schwer dabei". Czernowitzer Juden erinnern sich*. Potsdam: Deutsches Kulturforum östliches Europa e.V., 2009.
34. BLASEN, Ph. L'évacuation de la Bessarabie et de la Bucovine du Nord (juin-juillet 1940): la création d'un cliché antisémite roumain. În: *Revista de Istorie a Evreilor din România,* 2019-2020, nr. 4-5, p. 271-310.

Notă: *Aș vrea să mulțumesc dlui Adrian Cioflâncă, dlui Andrei Cușco și dnei Vasilica Turculeț pentru contribuțiile la elaborarea acestui articol.*

Date despre autor:
Philippe Henri BLASEN, doctor, cercetător științific, Institutul de Istorie „A.D. Xenopol", Iași, România.
E-mail: blasen@protonmail.com
ORCID: 0000-0002-8579-8036

Prezentat la 24.10.2021

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2021, nr.10(150)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.43-48

CZU: 281.9-051(498)(091) **DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.5802892**

CAZUL IEROMONAHULUI BASARABEAN MINA DOBZEU – MĂRTURIA CREDINȚEI UNUI OM

Maria BUŢCU
Universitatea de Stat din Moldova

Câștigarea alegerilor de către comuniști (16 noiembrie 1946) a avut consecințe directe asupra tuturor aspectelor vieții politice, economice, sociale, culturale și spirituale din România, în condițiile în care, la sfârșitul anului 1947, monarhia constituțională este înlocuită cu regimul comunist. Una dintre instituțiile cel mai greu încercate a fost Biserica. Contradicția ireconciliabilă dintre statul ateu și doctrina creștină plasa, indubitabil, Biserica în afara cadrului legal, condamnându-i pe toți creștinii, indiferent de confesiune, la prigoana de la începuturile erei creștine.

Biserica a preferat, însă, în locul conflictului deschis cu Statul, cooperarea cu acesta, acțiune justificată în discursurile oficiale ca fiind o jertfă pentru slujirea binelui social. Această stare de raporturi a provocat reacții adverse din partea unor preoți, care și-au manifestat în mod deschis dezacordul în vederea unei „colaborări" între cele două instituții. Un exemplu în acest sens este manifestul călugărului basarabean Mina Dobzeu către reprezentanții Bisericii Ortodoxe Române, prin care acesta îndemna clerul ortodox să nu amestece învățătura religioasă cu politica de stat, întrucât fiecare instituție își are atribuțiile și misiunile sale pe pământ. Primul manifest, „Adevărul", apare în februarie 1948, fiind multiplicat în 7 exemplare și lipit pe câteva garduri din satul Brădicești. Al doilea, scris în 13 exemplare, apare după mai bine de 10 ani, în mai 1959, și este trimis către ierarhii ortodocși și către conducerea Institutului Teologic din București. Consecvența ierodiaconului basarabean Mina Dobzeu în a-și manifesta ferm dezacordul cu politica statului ateu, îndemnându-i pe clerici să nu să se supună regimului și să nu colaboreze cu autoritățile statului, este impresionantă, în condițiile în care a fost subiectul unor multiple anchete penale ale Securității. Exemplul lui Mina Dobzeu este unul care reflectă, la scară individuală, conflictul dintre Biserică și Putere, fiind relevant pentru înțelegerea condițiilor vitrege cărora Biserica a trebuit să le facă față. Misiunea istoricilor este de a nuanța aspectele și de a evita generalizările, în condițiile în care oamenii Bisericii, ca și întreaga societate, au avut reacții diferite care trebuie analizate prin raportare la conjunctura condiționată de evenimentele care se întâmplau în țară.

Cuvinte-cheie: *Mina Dobzeu, biserică, stat, regim comunist, securitate, scrisoare, manifest.*

THE CASE OF THE BESSARABIAN HIEROMONK MINA DOBZEU – THE TESTIMONY OF A MAN'S FAITH

The elections won by the Communists (16 November 1946) had direct impact on all aspects of the political, economic, social, cultural, and spiritual life of Romania, given that, at the end of 1947, the constitutional monarchy is replaced by the communist regime. The Church was one of the hardest hit institutions. The irreconcilable contradiction between the atheist state and the Christian doctrine undoubtedly placed the Church outside the legal framework, condemning all Christians, regardless of denomination, to persecution that was similar to those from the beginning of the Christian era.

The church decided to avoid the conflict with the state and was focused on cooperation, this action was justified in official speeches as a sacrifice in the name of the whole society. This state of affairs caused adverse reactions from some priests, who openly disagreed with any "collaboration" between these two institutions. An example in this sense is the manifesto of the Bessarabian monk Mina Dobzeu to the representatives of the Romanian Orthodox Church, by which he urged the Orthodox clergy not to mix religious teaching with the state policy, as each institution has its responsibilities and missions on earth. The first manifesto, "Adevărul", appears in February 1948, being multiplied into 7 copies and stuck to several fences in the village of Brădicești. The second, written in 13 copies, appears after more than 10 years, in May 1959, and is sent to the Orthodox hierarchs and to the leadership of the Theological Institute in Bucharest. The Bessarabian hieromonk Mina Dobzeu's strong consistent disagreement with the policy of the atheist state, urging clerics not to submit to the regime and not to cooperate with state authorities is impressive, given that it was the subject of multiple criminal investigations by the Security. Mina Dobzeu's example is one that reflects, on an individual scale, the conflict between the Church and the power, being relevant for understanding the harsh conditions that the Church had to face. The mission of historians is to emphasise aspects and to avoid generalisations, given that the people of the Church, as well as the whole society, had different reactions that must be analysed in connection to the conjuncture conditioned by the events that took place in the country.

Keywords: *Mina Dobzeu, church, state, communist regime, security, letter, manifesto.*

Introducere

Preluarea conducerii de stat de către Partidul Comunist în România a generat repercusiuni directe asupra vieții religioase. S-a lansat o politică bine structurată prin mize și strategii care urmăreau, dacă nu eliminarea definitivă a ortodoxiei, cel puțin reducerea influenței acesteia și transformarea ei într-un instrument de aservire a intereselor politice ale noului regim, atât timp cât „Biserica a fost ultimul obstacol major în calea impunerii modelului sovietic" [1, p.93].

Confruntat cu noul cadru politic creionat de sovietizarea statului român și conștient de deficiențele pe care le avea Biserica la moment, precum lipsa unor resurse financiare proprii, spiritul politicianist care se înfiltrase în rândurile clerului, deficiența unor structuri organizaționale și instituționale (şcoli, spitale, organizații de caritate), care să permită o solidarizare a corpului social în jurul bisericii [2, p.68], nou-alesul Patriarh Justinian Marina s-a pronunțat pentru raportarea Bisericii Ortodoxe Române la politica noului regim, prin punerea Bisericii în slujba societății, ca o formulă de adaptare și existență a instituției ecleziastice în condițiile unui regim ateu.

Patriarhul Justininan Marina menționează că un atare mod de lucru caracteristic Bisericii Ortodoxe este semnul și dovada constituției ei democratice, deosebită de a altor Biserici, iar deziderIatul privind promovarea păcii în lume reprezintă o prioritate pentru cârmuirea țării: „Înțelegerea și colaborarea care s-au statornicit între Cultele din țara noastră, libertatea religioasă de care ne bucurăm, bunăvoința și sprijinul larg material și moral pe care îl acordă Cultelor religioase Conducerea de Stat, credința religioasă, precum și atmosfera și sentimentul de înalt patriotism, ne însuflețesc deopotrivă și pe noi și nu vom precupeți nimic pentru a sluji cu toată credincioșia și cu tot elanul marile năzuințe ale poporului, pentru fericirea lui, pentru înflorirea patriei, pentru zidirea noii vieți de progres și dreptate socială. Integrându-ne întru totul efortului colectiv, împreună cu Conducerea de Stat și cu tot poporul, vom lucra atât pe plan intern, cât și extern, să afirmăm și să sprijinim prestigiul de care se bucură patria noastră" [3, p.312-313]. Prin urmare, Biserica Ortodoxă Română a preferat o conlucrare cu Statul „plinind în chip armonios nevoile și interesele Bisericii cu aspirațiile și preocupările Statului, realizând o colaborare rodnică și folositoare și pentru Biserică, și pentru Patrie" [4, p.44].

Politica religioasă a noului regim și poziția Bisericii Ortodoxe față de Stat a determinat reacția imediată a unor preoți, care și-au manifestat deschis dezaprobarea. Un exemplu în acest sens este apelul anticomunist al călugărului basarabean Mina Dobzeu către reprezentanții Bisericii Ortodoxe Române, prin care chema clerul ortodox „să nu se amestece cu politica și să nu se supună regimului". Prin acțiunile sale, potrivit dosarelor fostei Securități, acesta şi-ar fi manifestat „ura înverşunată contra regimului de democraţie populară" [5, f.2].

Articolul are la bază documente inedite provenite din arhivele fostei Securităţi, cu dosarele penale şi cel de urmărire informativă, care conţin atât perioadele legate de anchetele penale, condamnări şi detenţii, cât şi documente importante privind activitatea ieromonahului Mina Dobzeu acolo unde a slujit, la Brădiceşti, Jimbor şi Huşi.

Mina Dobzeu – repere biografice

Mina Dobzeu, cu numele de mirean Mihail, s-a născut la 5 noiembrie 1921 în comuna Grozeşti, raionul Nisporeni din R.S.S. Moldovenească, U.R.S.S. [6, p.313]. A fost unul dintre cei șapte copii ai lui Diomid și Vera Dobzeu, părinții fiind ţărani agricultori. Mina nu a fost căsătorit și nu avea copii, fiind înregistrat cu ultimul domiciliu în satul Brădiceşti, comuna Dolheşti-Huşi-Iaşi [5, f.7].

Școala primară a făcut-o în satul natal, iar la vârsta de 14 ani a intrat în monahism. După cum afirmă în memoriile sale, părintele Mina a intrat în monahism fiind determinat de tatăl său și fascinat de râvna misionară a preotului Vasile Prisăcaru, originar din satul său natal. După absolvirea şcolii primare din localitatea natală (1935) ajunge frate în mănăstirea Hâncu (25 martie 1935), jud. Lăpuşna. De aici, în 1937, viitorul ieromonah Mina Dobzeu pleacă la mănăstirea Căldăruşani, de lângă Bucureşti, unde urmează cursurile Şcolii de arte şi meserii pentru monahi, Secţia sculptură. După recăpătarea Basarabiei, tânărul Mihail Dobzeu revine la Hâncu (1941), până la refugiul din 1944. În această perioadă a încercat să se înscrie la Seminarul Teologic, dar nu a reuşit din cauza bolii de care suferea (malarie). La praznicul Bunei Vestiri, în 1944, împreună cu întreaga obşte a mănăstirii Hâncu, fratele Mihail este nevoit să se refugieze, ajungând la mănăstirea Balaciu, jud. Ialomiţa, după cum avea să mărturisească mai târziu: „Când deja veneau bolşevicii peste noi, ne-am refugiat în România. Eram zece călugări, cu tot cu părintele stareţ. Am mers douăzeci de zile fără pauză, până am ajuns în Ialomiţa, doar cu o căruţă cu cai şi un car cu patru boi" [7, p.15]. De aici este mobilizat în Regimentul I Artilerie Timişoara (1944-1945), luptând în Banat şi în Ungaria. Revine la mănăstirea Balaciu, unde se afla

în refugiu Şcoala de Cântăreţi bisericeşti de la Cernavodă, pe care o va absolvi în iunie 1946. Aici are ascultarea de cântăreţ [8, f.108; 5, f.7]. Este hirotonit în calitate de ierodiacon în data de 29 iunie 1947.

Condamnarea din 1949

Mina Dobzeu intră în atenția Organelor Securității de Stat ale Ministerului Afacerilor Interne începând cu anul 1944. Așa cum se întâmpla în mod regulat în această perioadă, ancheta sa era construită din perspectiva definirii sale ca duşman al poporului [9, 10], după cum rezultă și din Referatul sublocotenentului de Securitate, Ştefan Constantin, din 25 aprilie 1949, care relatează ordinele primite de la Regionala de Siguranţă Iaşi ce aveau drept scop identificarea unor elemente subversive: „Ni se ordona ca să folosim toate mijloacele şi metodele, necruţându-se nimic, până ce nu se vor descoperi autorii, iar întreg personalul trebuie să se considere în permanenţă în stare de alarmă” [11, p.164].

Conform documentelor din arhiva fostei Securități, Mina Dobzeu a redactat un manifest intitulat „Adevarul”, pe care l-a lipit pe gardurile din satul Brădiceşti, în ziua de 28 februarie 1948. Manifestul era o bucată de hârtie scrisă de ierodiacon şi multiplicată la indigo, în şapte exemplare, cu un conținut antimarxist, antileninist, antistalinist și antidemocratic, protestând împotriva scoaterii învățământului religios din școală [5, f.8] și îndemnând la nesupunere față de politica antireligoasă a noului regim: „Să nu vă lăsați amăgiți de orice învățături străine, având în Hristos toată învățătura care este capul oricărei Domnii și stăpâniri. Nu vă înjugați la un jug nepotrivit cu cei necredincioși. Căci ce legătură poate să fie între lumină și întuneric, între Hristos și Satana. Feriți-vă de învățătura Marxist – Leninstă și Stalinistă, smulgându-vă sufletele din mâna lui Dumnezeu, și să vă facă părtașii muncilor veșnice împreună cu el și cu satan. Feriți-vă de cei ce vor să distrugă opera lui Dumnezeu, creștinismul. Ei spun că cred și ei în Dumnezeu, au biserică și preoți, dar nu-i adevărat, e numai propagandă, au pe Dumnezeu pe satan, tatăl minciunii. Feriți-vă de cei ce zic că biserica este un loc de întâlnire necuviincios. Feriți-vă de cei ce vor ca tineretul Dvs., să fie crescut fără de Dumnezeu. Învățați pe copii Dvs. să rămână tari în credința adevărată, să nu se lese duși cu momeli” [5, f.17].

Ierodiaconul Mina considera că noul regim politic vrea să distrugă „opera lui Dumnezeu, creştinismul” şi cultivă pe „tatăl minciunii, Satana”. Ca replica la politica distructivă la adresa Bisericii, autorul cerea credincioşilor să-şi educe copiii astfel încât să „rămână ţărani în credinţa adevărată” [12, f.199].

Condițiile în care a fost depistat autorul acestor scrieri au fost determinate de efectuarea unei percheziții la Schitul Brădiceşti sub motivul că acolo s-ar afla dosit „armament, muniţiuni şi diferite materiale ce interesează Securitatea Poporului” [5, f.5], găsindu-se, în schimb, cu acea ocazie, mai multe scrieri şi predici scrise de mână, cu creion chimic, pe hârtie volantă.

Ancheta a fost adâncită asupra unor chestiuni legate de eventualele legături ale acuzatului cu reprezentanții partidelor istorice, în mod special cu elementele din P.N.Ţ., în sensul în care acțiunile sale ar fi fost dictate în scopul compromiterii regimului comunist, prin instigarea populaţiei la nesupunere faţă de actualul regim. Totodată, organele Securității invocau și relația apropiată între Episcopul Grigorie Leu și ierodiaconul Mina Dobzeu, realizându-se un scenariu în care cei doi erau vizaţi într-o conspiraţie împotriva regimului politic.

Prin urmare, în ancheta sa apar aspecte de ordin politic privind ostilitatea la adresa regimului comunist manifestată prin scrierea şi difuzarea manifestului, alături de legăturile pe care le avea cu Episcopul Grigorie Leu. În schimb, refuză să recunoască „dispoziţiunile sau instrucţiunile” primite de la Episcop, negând, totodată, implicarea unor alte persoane în acţiunea sa de protest [5, ff.15-15v]. Potrivit documentelor anexate la dosar, Mina Dobzeu a recunoscut că manifestele sunt redactate şi scrise de el personal, fără ştiinţa nimănui, iar la difuzare nu a fost ajutat de nicio persoană, asumându-și în totalitate acțiunile [5, ff.34-36].

Pentru că ancheta a durat mai multe luni, în prima parte a lunii mai 1949 Mina Dobzeu intră în greva foamei, considerând că este reţinut abuziv. După trei zile este anunţat că urmează să fie trimis în justiţie [5, f.39], pentru delictul de uneltire socială contra statului. Astfel, în ședința publică din 19 iulie 1949 Tribunalul Militar Galaţi a pronunţat, cu unanimitate de voturi, culpabil pe ieromanahul Mihai Dobzeu zis Mina pentru delictul de agitaţie publică, condamnându-l la trei luni şi o zi închisoare corecţională și obligându-l la plata sumei de 2500 (două mii cinci sute) lei cheltuieli de judecată [13, ff.58-59].

Continuarea studiilor teologice în perioada dintre cele două detenții

După ieșirea din închisoare, Mina Dobzeu se reîntoarce la Brădicești. În calitate de deţinut politic, ierodiaconul Mina avea domiciliu obligatoriu la Brădiceşti, fiind obligat să se prezinte la postul de Miliţie de 2 ori pe lună [7, p.22]. Respectiv, în iunie 1952 i se interzice să părăsească localitatea pentru a merge la un tratament

balnear [5, ff.56-57]. După înscrierea la Seminarul Teologic, obligativitatea îngrădirilor domiciliare va fi suspendată.

La 25 august 1954, ierodiaconul Mina solicita Episcopului Teofil al Romanului şi Huşilor binecuvântarea pentru a continua pregătirea teologică prin echivalarea celor patru clase de la Şcoala de Cântăreţi bisericeşti din Constanţa cu primii doi ani de la Şcoala tehnică de Cântăreţi bisericeşti, Secţia monahală, de la mănăstirea Neamţ, în perspectiva înscrierii la Institutul Teologic. Solicitarea a fost aprobată de către Episcopul Teofil, care, la rândul său, a cerut acordul Patriarhiei Române, care avea în subordine seminarul nemţean. Ulterior, ierodiaconul Mina a fost recomandat să fie hirotonit în treapta preoţească. Respectiv, în ziua de 7 octombrie Episcopul Teofil l-a hirotonit pe ierodiaconul Mina Dobzeu ca ieromonah în Catedrala eparhială din Roman [7, p.22].

În aprilie 1956, secţia monahală a Şcolii tehnice de Cântăreţi bisericeşti de la Neamţ s-a desfiinţat, motiv pentru care părintele Mina s-a transferat la Seminarul Teologic de la Curtea de Argeş, pentru a absolvi şi ultimul an de seminar, pe care l-a urmat din trimestrul al II-lea. A continuat, în paralel, specializarea în meşteşugul sculpturii, pe care o începuse la Căldăruşani şi Neamţ, pentru care a şi promovat examenele din perioada 9-12 septembrie 1957, ţinute la mănăstirea Plumbuita, secţie a Institutului Biblic [7, p.22].

În anul 1957 părintele Mina a absolvit Seminarul Teologic, după care s-a înscris la Institutul Teologic din Bucureşti [6, f.35], ca bursier al Episcopiei Romanului, unde a urmat primii 2 ani de studii, până la exmatriculare şi arestare.

Condamnarea din 1959

În anul 1959 Mina Dobzeu devine din nou subiectul unei anchete penale conduse de anchetatorul penal de Securitate, locotenent major Târlea Ion. În contextul declanşării măsurilor de excludere a personalului monahal şi de desfiinţare a mănăstirilor, care au fost însoţite de numeroase arestări iniţiate din februarie 1958, părintele Mina s-a văzut ameninţat cu eliminarea din viaţa monahală. Din aceste considerente, în mai 1959 Mina Dobzeu a scris o scrisoare cu conținut duşmănos la adresa regimului democrat popular din Republica Populară Română, scrisoare pe care a multiplicat-o în 13 exemplare și le-a expediat ierarhilor ortodocşi şi conducerii Institutului Teologic din Bucureşti [14, ff.69-70]. Conținutul scrisorii a fost justificat de către ierodiacon, drept consecință a unor „vedenii" pe care le-ar fi avut în timpul vacanței de Paști, în chilia sa de la schitul Brădicești-Iași.

Potrivit documentelor Securității, prin acțiunea sa inculpatul ar fi solicitat persoanelor cărora le-a trimis scrisoarea să nu se supună legilor statului și ar fi calomniat regimul comunist. În scrisoarea concepută, multiplicată și difuzată, Mina Dobzeu ar fi dat o interpretare dușmănoasă unor texte biblice pretinzând că Biserica, sub actualul regim, trece prin clipe grele și suferință, îndemnând conducătorii Bisericii și întregul cler ortodox la rezistență pentru apărarea credinței și să nu se supună legilor țării: „Creștinii zilelor noastre au fericirea că au cunoscut pe Hristos, Fiul lui Dumnezeu, dar au mare nefericire și trăiesc zile grele pentru că a venit potrivnicul lui Hristos (...) După cum Mântuitorul a dovedit puterea și dumnezeirea Sa prin învățătură, semne și minuni, tot așa din învățătura, procedeele, intențiile și faptele „potrivnicului lui Hristos" desprindem falsitatea, minciuna, perversitatea, fățărnicia, având ca duh inspirator pe Satana. Căci trei sunt care lucrează negativismul zilelor noastre: balaurul (Satana), fiara (filosofia veacului acestuia) și prorocul mincinos (omul fărădelegii sau Antihristul propriu-zis). Și iată aceste profețiuni s-au împlinit în zilele noastre" [14, f.69].

„Colaborarea Bisericii cu un Stat Creştin, care nu înstrăinează pe om de la Dumnezeu, nu e greşită, dar colaborarea cu puterile de Stat, care luptă fățiș la descreștinarea poporului, după Dumnezeu, nu e admisă chiar nici pentru ajutoarele materiale care i se dau Bisericii de către Stat, căci sunt mai mari pagubele sufletești care se fac, deoarece este mai de preț sufletul decât trupul" [14, f.24] – precizează ierodiaconul.

Cât priveşte atitudinea lui, în calitate de cetățean, față de Stat, Mina Dobzeu menționează: „Vederile mele în această privință sunt cele indicate de Sf. Scriptură, că trebuie să ne supunem stăpânirii, că orice stăpânire este orânduită de Dumnezeu, dar supunerea o înțeleg atât cât ea nu aduce prejudicii vieții religioase a mea și a semenilor mei" [14, f.25].

Conform legiuirilor Bisericii și legislației cu privire la culte, Institutul Teologic din București s-a sesizat în baza rezoluției prorectorului instituției, diac., prof. N.I. Nicolaescu, prin organizarea unei Comisii de disciplină formate din profesorii Gheorghe Moisescu (catedra Istoria Bisericii Române), Vladimir Prelipcean (catedra Vechiul Testament) şi Ene Branişte (catedra Liturgică) [11, p.25]. Aceasta a propus să se aplice ieromonahului Mina Dobzeu, student în anul II, pedeapsa eliminării definitive din Institutul Teologic, întrucât faptele sale dovedesc că a ieșit din disciplina vieții monahale, punându-se în conflict direct cu Sf. Sinod al Bisericii Române, cu legile Statului și cu spiritul bisericesc şi patriotic. S-a propus ca ieromonahul Mina Dobzeu să

fie retrimis de îndată la mănăstirea sa de metanie și pus sub atentă supraveghere medicală, duhovnicească și civică, luându-se toate măsurile pentru a preîntâmpina difuzarea ideilor greșite ce-l stăpânesc [14, f.26]. Folosind vocabularul noii puteri, Institutul Teologic a dezmințit o eventuală susținere a sa, acuzându-l de nebunie și delict social contra ordinii din Republica Populară Română.

Prin urmare, rectorul Institutului Teologic informează în scris conducerea Departamentului Cultelor, privind cazul ierodiaconului Mina Dobzeu. Ultimul era acuzat de „abateri grave", adică denigrarea ierarhiei ortodoxe, „atitudine de vrăjmăşie faţă de bunele raporturi din Biserica Ortodoxă Română şi regimul de democraţie populară", „interpretarea ignorantă şi eretică a unor texte din Sf. Scriptură, cu aplicare tendenţioasă la vremurile actuale" şi „încercarea de a aduce prejudicii conducerii Institutului" [12, ff.18-18v].

În data de 13 octombrie 1959, Mina Dobzeu este arestat de catre Serviciile Securității din Iași, iar la 31 octombrie Direcția de Anchete Penale emite ordonanța de învinuire împotriva sa pentru acțiunea de „uneltire contra ordinii sociale, prin agitație contrarevoluționară" [15, ff.9-10].

După o serie de interogatorii și anchete, la data de 9 februarie 1960 Tribunalul Militar București s-a întrunit în ședință publică, cu respectarea dispozițiunilor legale în scopul de a judeca cauza privitoare pe Dobzeu Mihai, zis Mina.

La data de 11 februarie 1960, Tribunalul Militar București, cu unanimitate de voturi, prin Sentința nr.37, condamnă pe civilul Dobzeu Mihai, zis Mina, la 7 (șapte) ani închisoare corecțională, 4 (patru) ani interdicție corecțională, pentru delictul de uneltire contra ordinii sociale. Se dispune confiscarea totală a averii personale a condamnatului și îl obligă la 600 (șase sute) lei cheltuieli de judecată. I se computa detenția preventivă de la 13 octombrie 1959 [15, f.57].

Împotriva acestei hotărâri inculpatul a solicitat recurs [15, f.63], reținând o cauză pentru o nouă judecată. Ceea ce a determinat evocarea fondului a fost că prima instanță „a abdicat de la rolul său activ prin aceea că nu a administrat toate probele necesare stabilirii adevărului material" [15, f.67], în sensul că nu s-a efectuat o expertiză neuropsihiatrică pentru a stabili dacă la data comiterii infracțiunii inculpatul era sau nu în deplinătatea facultăților mintale.

Astfel, se arată că nelegalitatea hotărârii constă în aceea că instanța de fond nu și-a exercitat din plin rolul său activ, prin aceea că nu a dispus efectuarea unei expertize neuropsihiatrice pentru a se stabili gradul de responsabilitate penală a inculpatului.

Față de această situație, tribunalul constată că primul motiv de recurs se vădește a fi fondat atât timp cât existau îndoieli cu privire la discernământul inculpatului [15, ff.72-73], urmând a se admite reținerea cauzei spre un nou proces de judecată. Se dispune internarea inculpatului în Spitalul Văcărești pentru a fi supus unei expertize neuropsihice de către serviciul Medico–Judiciar al Capitalei [15, f.74]. Cu unanimitate de voturi, amână judecarea cauzei la 27 aprilie 1960, pentru lipsa raportului de expertiză neuropsihiatrică [15, f.79].

La 19 aprilie 1960 expertiza medico-judiciară constată că inculpatul era în deplinătatea facultăților mintale şi a fost conştient atunci când a comis fapta: „Pacientul are o atitudine liniștită, o ținută corectă, răspunzând adecvat întrebărilor ce i se pun. Este conştient de fapta comisă și pentru care este învinuit, însă susține că a acționat numai prin porunca unei vedenii. Memoria de evocare, atenția nu prezintă devieri. Este orientat în timp și spațiu. Numitul nu are vreun semn de boală psihică. El ne spune că a avut niște vedenii care l-au determinat să scrie și să trimită scrisorile în cauză. Nu avem nicio dovadă că el în adevăr a avut asemenea vedenii. Dacă nu a avut tulburări mintale evidente, halucinațiile nu pot fi admise. Ideile religioase pe care le are nu pot fi considerate delirante, dar nu este exclus ca el să aibă o înclinare mai accentuată spre misticism. Socotim că era conştient atunci când a scris cele ce i se impută" [15, ff.83-84]. Faptul că inculpatul era lucid s-a dovedit și în fața instanței, cu ocazia interogatoriului.

La data de 27 aprilie 1960 s-a organizat ședința publică a Tribunalului Militar al Regiunii a II-a Militare, unde s-a dat citire concluziilor de învinuire și lucrărilor de la dosar, precum și raportului de expertiză medico-judiciară [15, f.87].

În contextul în care faptele inculpatului au fost dovedite în repetate ședințe publice, de probele și raportul de expertiză medical, anexate la dosar, Mina Dobzeu a fost trimis în judecată pentru infracțiunea de uneltire contra ordinii sociale. S-a stabilit că latura obiectivă a acestei infracțiuni constă în aceea că inculpatul în luna mai 1959 a conceput și a redactat o scrisoare pe care a multiplicat-o apoi în 13 exemplare, cu conținut dușmănos regimului democrat popular, dând o interpretare ostilă unor texte biblice, susținând că Biserica sub acest regim ar trece prin clipe grele și suferință și îndemnând pe conducătorii Bisericii și întreg clerul ortodox la

rezistență pentru apărarea credinței, inclusiv la nesupunere față de regim. Latura subiectivă a infracțiunii se caracterizează prin aceea că inculpatul prin propagarea acestor idei ostile îndreptate împotriva statului democrat popular din Republica Populară Română, precum și a securității sale, a prevăzut caracterul socialmente periculos al urmărilor faptelor și a dorit ca aceste urmări să se producă [15, f.91].

Prin urmare, în cadrul ședinței din 30 aprilie 1960, având în vedere toate probele dovedite în instanță, s-a aplicat sentința pronunțată la ședința publică din 11 februarie 1960. Hotărârea a rămas definitivă prin decizia nr.658 din 30.04.1959, astfel încât Tribunalul Militar al Regiunii a II-a Militare, rejudecând cauza, îi menține pedeapsa și celelalte dispoziții ale sentinței [14, f.16]. Întrucât toate măsurile au fost duse la îndeplinire, s-a propus clasarea prezentului dosar la arhivă spre conservare [16, f.34]. Cauza penală pe civilul Dobzeu Mihai, zis Mina, a fost închisă.

Pedeapsa a fost ispășită, conform mandatului de execuție [14, f.37], în Penitenciarul Jilava.

Concluzii

Mina Dobzeu a ales manifestul ca expresie de rezistență împotriva regimului comunist. Nu a fost vorba de o serie de manifeste răspândite aleatoriu, ci de o serie de scrisori destinate conducerii Bisericii Ortodoxe Române, apoi conducerii de stat, prin care combătea politica noului regim în raport cu creștinismul ortodox. Acțiunile sale erau mai curând un îndemn pentru păstrarea credinței și a moralei creștine, pentru nealterarea vieții creștine cu ideologii antiumane, fiind, totodată, îndreptate împotriva înalților ierarhi care făcuseră pact cu regimul. Mina Dobzeu milita pentru menținerea devotamentului oamenilor față de credință și propagarea libertății de credință, tot mai amenințată în condițiile noului regim, care încerca să-și legitimeze statutul și să-și consolideze imaginea inclusiv prin intermediul Bisericii Ortodoxe.

Referințe:

Arhiva Consiliului Naţional pentru Studierea Arhivelor Securităţii (ACNSAS):
1. DELETANT, D. *România sub regimul communist*. București: Fundația Academia Civică, 2010.
2. ENACHE, G., PETCU, A.N. *Patriarhul Justinian și Biserica Ortodoxă Română în anii 1948-1964*. Galați: Partener, 2009.
3. *Apostolat Social. Umanism Evanghelic și Responsabilitate Creștină. Pilde și îndemnuri pentru cler.* Vol.IX. București: Institutul Biblic și de Misiune Ortodoxă, 1968.
4. *Apostolat Social. Slujind lui Dumnezeu și Oamenilor. Pilde și Îndemnuri pentru cler.* Vol.X. București: Institutul Biblic și de Misiune Ortodoxă, 1971.
5. Fond Penal, dosar nr.21363, vol.I.
6. MOȘIN, O., BORTĂ, M. *Vrednici ostenitori ai Bisericii*. Colecţia „Personalităţi basarabene". Chişinău: Tipografia Centrală, 2017.
7. PETCU, A.N., Pr. LUCHIAN, C., BUȚCU, M., *Părintele Mina Dobzeu – Duhovnicul Hușilor. Documente (1946-2011).* Huși: Horeb, 2021.
8. Fond Informativ, dosar 181347, vol.VI.
9. OPREA, M. *Banalitatea Răului. O istorie a Securității în documente (1949-1989).* Iași: Polirom, 2002.
10. TRONCOTĂ, C. *Duplicitarii: o istorie a Serviciilor de Informații și Securitate ale regimului comunist din România (1965-1989).* București: Elion, 2003.
11. MOLDOVAN, S.B., Mina Dobzeu, între răspândirea de „manifeste subversive" şi „subversiune" prin manifestare în spirit. În: *Revista „Prutul"*, Serie nouă, Anul VI (XV), 2016, nr.2 (58), p.163-168. ISSN 1582 – 618X
12. Fond Informativ, dosar 181347, vol.IV.
13. Fond Informativ, dosar 181347, vol.III.
14. Fond Penal, dosar nr.126777, vol.II.
15. Fond Penal, dosar nr.126777, vol.I.
16. Fond Penal, dosar nr.126777, vol.III.

Date despre autor:
Maria BUŢCU, doctorandă, Școala doctorală *Științe Umanistice*, Universitatea de Stat din Moldova.
E-mail: marina.butcu@gmail.com
ORCID: 0000-0001-9083-3505

Prezentat la 22.11.2021

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2021, nr.10(150)
Seria "Ştiinţe umanistice" *ISSN 1811-2668* *ISSN online 2345-1009* *p.49-57*

CZU: 94:329.15(496.5) **DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.5802898**

PRESA SCRISĂ – „TIGRUL DE HÂRTIE" AL REGIMULUI COMUNIST DIN ALBANIA

Elsa STAVRO

Universitatea „Dunărea de Jos", Galaţi (România)

Pornind de la diferitele puncte de vedere ale cercetătorilor asupra rolului şi puterii media în regimurile totalitare, articolul pune faţă în faţă două atitudini: cea a statului monopartinic şi a liderului Hogea referitoare la importanţa media şi „libertatea şi drepturile constituţionale ale ziariştilor şi poporului de a se exprima liber" şi cea a poporului, care nu avea încredere în aceste instrumente. Transmiţând doar demagogia regimului dictatorial, mass media, în mod special presa scrisă, lăsa neatins tot ceea ce nu se înscria pe linia succeselor şi realizărilor în construirea socialismului. Această distanţare de realitate dă naştere dualismului media din această perioadă: importanţa pe care i-o acorda regimul şi indiferenţa din partea maselor. Indivizii curajoşi, care ştiau că din acest vârtej al fricii căruia nimeni nu-i scăpa nu erau excluşi nici ziariştii, găseau alte variante de a se exprima. Indignarea lor, adresată vârfului piramidei puterii, prindea glas prin ce aveau oamenii la îndemână – de la declaraţii anti-partid scrise pe cearşaf la invenţii inedite, dar nu se transmitea prin presă, ceea ce demonstrează că acest instrument al propagandei, care purta puterea demagogică a întregului regim, era, în ochii poporului, un „tigru de hârtie".

Cuvinte-cheie: *Albania, media, presa scrisă, regim totalitar, sistem monopartinic, propagandă, Partidul Muncitoresc Albanez.*

THE WRITTEN PRESS – "A PAPER TIGER" OF THE ALBANIAN COMMUNIST REGIME

Using various research views on the role and power of media in totalitarian regimes as starting points, the article confronts two attitudes. The first is that of the one–party state and of the leader Hoxha concerning the importance of the media and "the freedom and constitutional rights of the journalists and of the people to express themselves freely", while the second one consists of the people's lack of confidence in these instruments. Transmitting only the demagogy of the dictatorial regime, the mass media, especially the written press, left untouched everything that was not in line with the successes and achievements in building socialism. This distancing from the reality is the source of the media dualism characteristic to this period: the importance that the regime attaches to it and the indifference of the masses. Brave individuals, who knew that journalists were not excluded from this whirlwind of fear they all lived in, found other ways to express themselves. Their indignation, addressed to the top of the power pyramid, took hold of what people had at hand, from anti-party statements written on bed sheets, to new inventions, but none of it was transmitted through the press, thus proving this instrument of propaganda, which carried the demagogic power of the whole regime, was, in the eyes of the people, a "paper tiger".

Keywords: *Albania, media, written press, totalitarian regime, one-party system, propaganda, Albanian Labour Party.*

Argument. În regimurile totalitare, modelul mediei corespundea, potrivit definiţiei lui Wilbur Schramm[1], cu controlul ei absolut de către stat [1, p.35; 2, p.205]. Presa se monitoriza în mod strict şi se folosea drept instrument al puterii şi al influenţei partidului în comunicarea cu masele [3, p.105]. Cazul presei din Albania, deşi asemănător cu cele din tarile fostului Bloc Răsăritean, în ceea ce priveşte instrumentalizarea mediei pentru propagandă, are o specificitate legată în mod direct de dezvoltarea socio-politică a acestui stat. Expresia chineză „tigrul de hârtie", care se referă la ceva sau cineva care este doar în aparenţă puternic sau ameninţător, a fost recunoscută internaţional după ce a fost folosită de liderul Mao Tse-Tung, în 1956, pentru a descrie guvernul american care „în aparenţă este un tigru, dar din hârtie, lipsit de puterea de a rezista vântului şi ploii" [4, passim; 5, p.137].

Analfabetismul ridicat al populaţiei, înapoierea moştenită din trecut şi, mai presus de toate, absenţa tradiţiei a unui stat funcţional albanez anterior cu care să fie comparat cel comunist, sunt principalele motive din care regimul lui Hogea nu se baza exclusiv pe presă pentru transmiterea mesajului.

Regimul dictatorial al perioadei 1944-1991 a transformat Albania în una dintre cele mai izolate ţări din lume [6, p.41; 7, p.33]. Autoexclusă din Blocul Socialist, Albania s-a închis în marxismul ei naţionalist şi salinizat [8, p.344-345] (*a se vedea* Foto 1).

[1] Wilbur Schramm este considerat fondatorul domeniului Studiile Comunicării.

După ruperea relaţiilor diplomatice cu Iugoslavia în 1948, Enver Hogea le-a întrerupt, în 1960, şi pe cele cu URSS [9, p.19; 10, p.309; 11, p.15]. În 1968, după intrarea trupelor sovietice în Cehoslovacia, Albania s-a retras şi din Pactul de la Varşovia [12, p.84-89]. După moartea lui Mao Tse-Tung, Albania, singura ţară care a sprijinit Revoluţia Culturală Chineză [13, p.15; 14, p.23-38] (*a se vedea* Foto 2-3), s-a distanţat ideologic şi politic şi de China (iulie, 1977) [15, p.112]. După aceea, Hogea a continuat să construiască una dintre cele mai brutale dictaturi din Europa de Est, bazată pe cultul personalităţii lui şi al partidului său – Partidul Muncitoresc Albanez (PMA) [16, p.19; 17, p.32].

Ziarul italian „La Stampa" din 15 ianuarie 1982, într-un articol despre ştirea falsă a morţii dictatorului Hogea, se exprimă aşa despre Albania anilor '80: „Economia albaneză este bazată aproape complet pe agricultură şi pe creşterea animalelor. Industria numără în jur de 3.000 de angajaţi. În toată ţara nu circulă mai mult de 300 de autovehicule". Articolele din presa străină nu doar arată cât de puţin se ştia despre această ţară, ci ne şi ajută să ne facem o idee despre situaţia Albaniei în acei ani. Prin comparaţie cu starea de înapoiere a ţării în perioada interbelică, fără drumuri şi căi ferate, fără şcoli, spitale şi electricitate, reuşitele regimului comunist au fost considerate drept semne ale progresului. S-a electrificat întreaga Albanie, s-au construit spitale şi şcoli, 150 de km de căi ferate, au fost desecate mlaştinile, iar pământul respectiv a devenit arabil [8, p.342].

Cu toate acestea, situaţia în care se afla populaţia era mizerabilă. Citând descrierea unui jurnalist italian în „La Stampa" din 29 septembrie 1970, care vizitase Albania în anii '70, poporul albanez „deşi nu murea de foame, trăia într-o sărăcie demnă şi sub un control extrem" [18, p.115] (*a se vedea* Foto 4).

Deşi guvernului îi erau trimise rapoarte politice, economice şi sociale detaliate referitoare la orice se întâmpla pe teritoriul Republicii Populare Socialiste Albania, toate aceste informaţii erau considerate secret de stat, nimic neajungând la populaţie. Încercările oamenilor de a se informa erau considerate acte de spionaj [19, p.309].

Izolarea totală a ţării era servită de către regimul monopartinic al liderului paranoic drept o formă de autoapărare împotriva modelelor decadente ale Vestului revizionist. Toată viaţa societăţii se baza pe clişeele marxist-leniniste sau, mai exact, pe percepţia eratică a acelor ideologii pe care o avea liderul PMA, Enver Hogea [18, p.110-115; 20, p.9-24].

Presa scrisă în Albania în perioada comunistă. Albania e ieşit din Al Doilea Război Mondial cu o populaţie în jur de un milion de locuitori, cu un nivel ridicat al analfabetismului (cca 80%) [21, p.157]. Ulterior, tot succesul reformelor întreprinse era atribuit Partidului şi liderului Hogea, în timp ce eşecurile care nu puteau fi ascunse erau puse în cârcă duşmanilor interni sau externi. Transmiterea acestor victorii perpetue ale Partidului şi maselor muncitoreşti era misiunea presei, în mod special a presei scrise.

Ziarele şi revistele erau considerate ajutoarele loiale ale PMA. Presa populară, cum se numea atunci, „ajuta la întărirea continuă a regimului socialist, la solidaritatea poporului cu Partidul, la educarea omului nou în baza ideologiei marxist-leniniste, la implementarea corectă a liniei Partidului, precum şi la apărarea patriei şi a poporului în lupta cu duşmanii interni şi externi" [16, p.185-190].

În 1984, în RPS Albania se publicau 130 de ziare, reviste, buletine ştiinţifice şi alte periodice. Printre aceste publicaţii, considerate „tribunele proletariatului", organul politic al Comitetului Central al Partidului Muncitoresc al Albaniei „Zëri i popullit" (*Vocea poporului*) ocupa un loc aparte. Puterea şi influenţa acestui ziar, potrivit unei publicaţii oficiale, era descrisă în felul următor: „Zëri i popullit" a câştigat recunoaştere internaţională. Într-o perioadă în care burghezia şi revizioniştii împrăştie tot felul de minciuni cu scopul de a îndepărta oamenii de calea revoluţionară, „Zëri i popullit" a condamnat politica agresiunilor şi a războaielor pe care imperialismul american, social-imperialismul sovietic şi uneltele lor o practică, ţinând sus stindardul Partidului Muncitoresc Albanez, pe cel al lui Marx, Engels, Lenin şi Stalin" [16, p.187].

Deşi în perioada interbelică, căreia i se spune şi astăzi „cea dinaintea eliberării", în Albania se publicau şase ziare, apariţia primului număr al „Zëri i popullit", la 25 august 1942, marca, în viziunea comuniştilor, punerea fundaţiei presei scrise albaneze [16, p.186].

Presa scrisă, care era împărţită în centrală şi locală, era alcătuită din ziare cotidiane şi publicaţii periodice. Ziarele centrale, „Zëri i popullit", organ al CC al PMA, şi „Bashkimi" (*Unirea*), organ al Frontului Democratic al Albaniei, erau cotidiane; altele, precum „Puna" (*Munca*), organ al Consiliului Central al Sindicatelor, „Zëri i rinisë" (*Vocea tineretului*), organ al Comitetului Central al Uniunii Tinerilor din Albania, şi „Luftëtari" (*Luptătorul*), organ central al Armatei Populare, apăreau de două ori pe săptămână. Alte organe importante erau revista teoretică „Rruga e Partise" (*Drumul Partidului*), organ al CC al PMA, revista ilustrată „Ylli"

(*Steaua*), revista „Shqiptarja e Re" (*Albaneza nouă*), organ al Uniunii Femeilor din Albania, ziarul „Drita" (*Lumina*) şi revista „Nëntori" (*Noiembrie*), ambele organe ale Uniunii Scriitorilor şi Artiştilor [21, p.163-166].

Şase ziare şi reviste, cu un tiraj de 180.000 de exemplare, se publicau pentru copii şi tineri. Ziarele locale, 27 la număr, 18 publicate în districtele de Sud şi 9 în cele de Nord, se publicau în 17 regiuni administrative şi în centrele industriale mari. Aşa cum reiese din statisticile de mai sus, fiecare ziar se adresa unui anumit grup ţintă, în funcţie de vârstă şi gen, unei anumite profesii, unei regiuni specifice etc.

Impunerea lecturii colective a presei scrise drept metodă a dictaturii comuniste. La o întâlnire a lui Enver Hogea cu secretari ai CC al PMA, pe 9 martie 1979, unde s-a vorbit despre importanţa presei drept forţă mobilizatoare în implementarea sarcinilor [trasate de Partid, *n.a.*], acesta şi-a exprimat îngrijorarea că presa nu se întrebuinţa îndeajuns pentru conştientizarea maselor muncitoreşti şi a populaţiei în vederea rezolvării problemelor cotidiene ale ţării [22, p. 10]. (*a se vedea* Foto 5)

Potrivit lui Hogea, faptul că oamenii nu reflectau cât trebuia la cele scrise în ziare era din cauza muncii insuficiente a instructorilor din sectorul presei. Aceştia aveau datoria nu doar să controleze presa, ci şi să măsoare nivelul citirii şi al dezbaterii de către cititori a diferitelor articole.

În fiecare uzină, fabrică, cooperativă etc. era obligatorie o lectură zilnică de 15 minute a presei scrise. După aceea, instructorii trebuiau să întocmească rapoarte detaliate referitoare la cât timp era alocat unui articol sau altuia, cât de angajaţi erau cei prezenţi, dacă s-a făcut sau nu o paralelă între situaţia din întreprinderea respectivă şi cea criticată în articol. Aşadar, lectura colectivă a presei era obligatorie oriunde, în şcoli, fabrici, uzine, cooperative, centre de reeducare etc.

Această lectură colectivă obligatorie, care era una dintre metodele dictaturii, avea drept cauză, printre altele, şi nivelul ridicat al analfabetismului [23, p.71]. Directivele guvernului erau ca activiştii organizaţiilor partidului (comuniştii) să le citească oamenilor presa zilei şi ca această lectură să fie folosită, în acelaşi timp, şi drept instrument de control al maselor. Pe lângă lecturile colective, fiecare întreprindere, şcoală, spital sau gară avea un loc unde se afişau ziarele (mai ales cele politice, „Zeri i popullit" şi „Bashkimi"). O altă formă a lecturii colective era transmiterea titlurilor principale la radio, la prima oră. Presa scrisă era în limba oficială, cea albaneză, dar existau şi două publicaţii în greacă, pentru minoritatea elenă localizată în sudul Albaniei: „Λαϊκό Βήμα" şi „Λογοτεχνικό Λαϊκό Βήμα", în traducere *„Pasul Popular"* şi *„Pasul popular artistic"* [24, p.260]. Cum se înţelege din titluri, cel de-al doilea era suplimentul literar al primei (*a se vedea* Foto 6).

Pentru a ne face o idee despre importanţa pe care regimul lui Hogea o acorda propagandei, putem menţiona aici că Radio Tirana transmitea 18 ore zilnic pentru cei din Republica Populară Socialistă Albania şi avea un program de 82 de ore pe săptămână în 20 de limbi străine (engleză, franceză, spaniolă, rusă, germană, italiană, greacă, turcă, portugheză, arabă, chineză, poloneză, maghiară, cehă, sârbo-croată, română, bulgară, indoneziană, persană şi suedeză).

Televiziunea Albaneză (TVSH) a început transmisiuni experimentale în 1960. Până în 1965 transmitea doar două ore pe zi cu un semnal care acoperea doar capitala, Tirana, şi Durres (al doilea cel mai mare oraş, la doar 45 km distanţă) şi avea corespondenţi în toată ţara, care oglindeau diferite activităţi desfăşurate în judeţele respective. TVSH producea 10 filme pe an [16, p.187; 21, p.153].

Televizorul era considerat un obiect de lux pentru multe familii albaneze, nu doar pentru cei care locuiau în provincie, ci şi pentru cei din Capitală. Achiziţionarea televizorului, ca şi a celorlaltor electrocasnice, se făcea cu o autorizaţie specială. În 1985 statisticile arată că exista un televizor la 15 locuitori. Transmisiunile TVSH-ului erau zilnice, de la 18:00 până la 22:00, iar duminica se adăugau trei ore dimineaţa, de la 10:00 la 13:00.

La şedinţa Secretariatului CC al PMA, din 5 februarie 1977, dictatorul Hogea, vorbind despre „marele serviciu pe care cinematografia şi televiziunea îl făceau Partidului, poporului şi proletariatului internaţional", cere Ministerului Educaţiei şi al Culturii să le acorde atenţia cuvenită, subliniind că, mai ales în cazul filmelor, trebuie să se asigure că au conţinutul politico-ideologic dorit şi că scenariile reflectă normele şi morala comunistă.

„Personalul care alege tema filmului (care trebuie neapărat să fie din viaţa de zi cu zi a poporului) trebuie să ştie ce să ţină şi ce să scoată din roman sau nuvelă, [...] să nu lase loc nici pentru elemente fantastice, fantasmagorice, nici pentru situaţii în afara realităţii sau elemente de lux interzise. Dacă nu suntem atenţi la aceste direcţii, cele menţionate îl transportă pe spectator într-o lume necunoscută şi ireală, lucru care îl distrage, îi amestecă gândurile, îl face să viseze la lucruri din altă lume sau ale unei lumi degenerate, fictive, cu o viaţă

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2021, nr.10(150)
Seria "Ştiinţe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.49-57

goală, fără morală şi etică. De aceea, trebuie să încercăm ca artiştii noştri să fie elevaţi ideologic...". Semnificativ este faptul că extrase din discursurile sau cărţile lui Hogea se găseau peste tot – în instituţii, întreprinderi şi şcoli, sub forma unor pancarte sau scrise pe perete.

În acest discurs al lui Hogea despre cinematografie şi televiziune domină, ca în oricare altul, iluziile pe care Partidul le dorea transmise poporului prin orice mijloace, filmele schematice fiind doar încă un instrument pentru realizarea acestui scop.

Deşi tehnologia media vizuale era, precum spuneam, modestă, hiperbolizarea importanţei acesteia reprezenta baza propagandei. În acelaşi discurs menţionat Hogea spunea că filmele albaneze, inspirate de viaţa reală a clasei muncitoare şi a agricultorilor, arătau adevărata realitate a noii Albanii socialiste şi îi deschideau internaţionalismului proletar perspective noi. „Oamenii progresişti din alte ţări înţeleg că din filmele noastre au ce să înveţe poporul şi tineretul lor" [22, p.176].

Lupta regimului comunist împotriva „trendurilor străine" (influenţele modernismului burghez-revizionist) nu consta doar în controlul filmelor, ci era multidimensională. De la stabilirea lungimii părului la bărbaţi, la lungimea rochiei la femei etc. Părul bărbaţilor trebuia tuns scurt, dar nu foarte scurt, pentru că până şi acest lucru era considerat influenţa decadenţei americane. Părul lor trebuia tuns până la osul de sub tâmplă, care din acest motiv a ajuns să se numească în popor „osul partidului" [25].

În singurul aeroport al Albaniei, Rinas, erau afişate în două limbi, albaneză şi engleză, regulile pentru străinii care vizitau ţara, semnate de către vicepremierul din acei ani, Adil Çarçani. Tot acolo era şi o frizerie unde se făcea tunsul sau bărbieritul străinilor, pentru ca aceştia să nu aducă trendurile moderne în Albania socialistă (*a se vedea* Foto 7).

Mulţi dintre albanezi, majoritatea celor care aveau televizor, încercau să prindă emisiuni ale ţărilor vecine, care erau toate state revizioniste sau se abătuseră de la linia marxist-leninistă. Folosind diferite metode, statul albanez bruia semnalul, făcând imposibilă recepţia canalelor din aceste ţări străine. Televiziunea reprezenta, aşadar, un pericol, fiindcă făcea posibilă influenţarea poporului de către capitalism.

Tocmai această sete a oamenilor de a fi informaţi despre ceea ce se petrecea în străinătate l-a înspirat pe tânărul albanez Sajmir Maloku să inventeze „cutia" (*kanoçe* sau *grup*). Aşa cum se înţelege din nume, cutia era un mic rectangul din metal, plastic sau carton, cu marginile îndoite spre interior, în care se puneau nişte tranzistori şi diode lipite cu letconul. Această cutie se lega la cablul antenei, îmbunătăţind semnalul televiziunilor străine. Considerând această invenţie un pericol la adresa moralei omului nou, regimul comunist l-a închis pe tânărul inginer.

Potrivit statisticilor prezentate în muzeul Bunk'Art2, care reconstituie istoria Ministerului Afacerilor Interne al Albaniei din 1912 până în 1991 şi dezvăluie secretele fostei Securităţi (Sigurimi), unul dintre trei albanezi era agent al Securităţi. Mulţi dintre aceştia se plimbau prin cartiere şi verificau în ce direcţie erau îndreptate antenele de pe acoperişurile blocurilor. Dacă direcţia vreunei antene era alta decât cea aferentă transmisiunii TVSH, familia respectivă era urmărită penal sau deportată.

Aceste tentative bizare, precum „cutia" sau acoperirea elementelor de cupru ale antenei cu foiţa de aluminiu din pachetele de ţigări, doar pentru a fi capabil să urmărească festivalul italian de la San Remo sau sa vadă un film de acţiune, erau tentative disperate ale unui popor să aibă acces la informaţie (*a se vedea* Foto 8).

Promovarea izolării extreme şi a paranoiei, pe care Hannah Arendt le definea drept caracteristici ale aşa-zisului stat totalitar [26, p.289], erau toate transmise tocmai prin media. Neîncrederea albanezilor în presa scrisă şi audiovizuală autohtonă era confirmată de informaţiile prezentate de media străină. Ascultarea „Vocii Americii" era considerată un act de trădare, devenind, aşadar, un simbol al rezistenţei anticomuniste [27, p.9-10].

În ciuda acestor eforturi, care acum pot să pară crude, de necrezut sau chiar comice, regimul lui Hogea nu a reuşit să distrugă complet dorinţa oamenilor de a vedea exact acele lucruri pe care statul le interzicea considerându-le propagandă capitalistă, decadenţă, care distrugea omul socialist [28, p.22-24].

Fiindcă presa scrisă albaneză nu transmitea nicio informaţie în afara propagandei de Partid şi nici nu oglindea realitatea de zi cu zi, oamenii ştiau, într-o formă sau alta, că o scrisoare deschisă, afişată într-un loc public, avea mai multe şanse să fie citită de oameni într-un timp scurt, neavând posibilitatea de a se adresa unui ziar.

Nu sunt rare cazurile în care oameni simpli, când li se făcea o nedreptate, după ce epuizau posibilităţile de a se plânge instanţelor, neputând să se adreseze presei (care nu ar fi publicat niciodată aşa ceva), îşi scriau nemulţumirea şi o afişau public.

O expresie a acestei indignări este cazul lui Jovan Mema, condamnat la 17 martie 1968 la 10 ani de închisoare de către Tribunalul Regiunii Durres, pentru propagandă în formă scrisă împotriva Puterii Poporului. În decizia instanţei este menţionată fapta: Omul scrisese pe un cearşaf „Cetăţeanul trebuie să moară de foame pentru că aşa vrea Partidul!" şi îl atârnase pe uşa locuinţei (*a se vedea* Foto 9).

Concluzii. Media fiind doar un instrument în mâinile regimului totalitar, jurnaliştii nu aveau iniţiativă, spirit critic, posibilităţi de a investiga sau libertate de exprimare. Descrierii media acelor ani i se potriveşte cel mai bine parafrazarea expresiei „tigrul de hârtie". Aceste media, care se presupunea că sunt o tribună a exprimării libere, protejată de Constituţie, nu erau decât o portavoce a şedinţelor de partid. Informaţia circula de la lider la mase, doar pentru a se întoarce la instanţele cele mai înalte ale statului în forma unor rapoarte detaliate asupra modului în care aceste directive erau citite, înţelese şi respectate.

Aşa cum se exprimă filosoful A.Fuga, în timpul regimului dictatorial comunist jurnalistul pleca din redacţie cu o idee formată despre ce anume va scrie şi se întorcea din teren cu aceeaşi idee. Toate cele de mai sus confirmă ideea că în timpul dictaturii comuniste media în Albania nu doar că nu reuşea să transmită o opinie diferită de cea a partidului-stat, dar nici nu genera vreo dezbatere. Acestei prese scrise care, aşa cum s-a explicat mai sus, era mult mai răspândită decât cea audiovizuală, îi lipseau caracteristicile profesionale, nu avea puterea reală care venea din aflarea şi reflectarea adevărului, fiind doar un transmiţător al propagandei.

Indivizii curajoşi, care ştiau că din acest vârtej al fricii căruia nimeni nu-i scăpa nu erau excluşi nici ziariştii, găseau alte variante de a se exprima. Indignarea lor, adresată vârfului piramidei puterii, prindea glas prin ce aveau oamenii la îndemână, de la declaraţii anti-partid scrise pe cearşaf la invenţii inedite, dar nu se transmitea prin presă, oamenii fiind conştienţi de faptul că nici jurnaliştii nu aveau puterea de a le exprima doleanţele, expunându-se unui pericol şi mai direct din partea regimului care îi folosea drept portavoce.

Referinţe:

1. THOM, F. *La langue de bois*. Paris: Julliard. 1987. 222 p.
2. CIUPERCĂ, I. *Totalitarismul – fenomen al secolului XX. Repere*. Ediţia a III-a. Iaşi: Casa editorială Demiurg, 2008. 232 p. ISBN 973-7603-51-6
3. SIEBERT, F., PETERSON, Th., SCHRAMM, W. *Four theories of the Press: The Authoritarian, Libertarian, Social Responsability, and Soviet Communist Concept of What the Press Should Be and Do*. Chicago: University of Illinois Press, 1984. 168 p.
4. ZIMMER, B. Chinese Origins of „Paper Tiger". In: *The Wall Street Journal*, 23.02.2017. Disponibil https://www.wsj.com/articles/the-chinese-origins-of-paper-tiger-1487873046 [Accesat: 25.06.2021]
5. ХРУЩЕВ, Н.С. *Воспоминания. Время. Люди. Власть*. Книга третья. Москва: Московские новости, 1999, 703 с. ISBN 5-900036-03-0
6. ВОЛКОВ, В.В. *Советско-албанские отношения (40-50-е годы XX века)*. СПб: Левый поворот, 2008. 70 с.
7. DOBRESCU, M. Buncărele comuniste nu se predau cu una, cu două. În: *Drita. Lumina*, 2018, Anul 2, nr.10 (ianuarie), p.33-34. ISSN 2559-0421; ISSN-L 2559-0421
8. JELAVICH, B. *Istoria Balcanilor. Secolul al XX-lea*. Vol.II. Iaşi: Institutul European, 2000. ISBN 9736111547
9. OLSEN, N. *Albania, the background, the issues, the people*. GB: Oxfam Pub, 2000. 80 p. ISBN-13:9780855984328200
10. СМИРНОВА, Н.Д. *История Албании в XX веке*. Москва: Наука, 2003. 431 с. ISBN 5-020088-67-6
11. DOBRESCU, M. Contre Enver Hodja-Hruşciov. În: *Drita. Lumina*, 2017, Anul I, nr.9 (decembrie), p.15. ISSN 2559-0421; ISSN-L 2559-0421
12. FILIP, C. *Tratatul de la Varşovia în relaţiile internaţionale ale epocii (1955-1991)*. Târgovişte: Cetatea de Scaun, 2007. 190 p. ISBN 978-973-8966-36-9
13. HOXHA, E. *Ku ka qene e ku po shkon Kina în Vepra*. Vol. 57. Tiranë: „8 Nëntori", 1987. 429 p.
14. CROITOR, M., BORŞA, S. *În numele revoluţiei: Mao şi cultura politică chineză*. Cluj-Napoca: Mega, 2008. 575 p. ISBN 978-973-1868-69-1
15. SOULET, J.-Fr. *Istoria Europei de Est de la al doilea război mondial până în prezent*. Iaşi: Polirom, 2008. 238 p. ISBN 9789734610426
16. *Albania, general information*. Tiranë: „8 Nëntori" Publishing House,1984. 295 p.
17. MĂTRESCU, Fl. *Holocaustul roşu*. Bucureşti: Gerom Design Ltd. 1993. 174 p.
18. KYÇYKU, K. *Istoria Albaniei*. Bucureşti: Corint, 2002. 197 p. ISBN 973-653-322-0
19. FALKINGHAM, J., GJONÇA A. Fertility transition in Communist Albania, 1950-1990. In: *Population Studies*, 2001, p.309-318.
20. ХОДЖА, Э. *В полном единстве партии, народа и власти заключается наша сила*. Тирана: Государственное издательство имени Наима Фрашери, 1970. 67 с.

21. *Познакомтесь с НСР Албанией*. Тирана: Издательство „8 Нентори", 1978. 200 с.
22. HOXHA, E. *Vepra të zgjedhura*. Vol. 70. Tiranë: Shtepia Botuese „8 Nëntori", 1990. 527 p.
23. FUGA, A. *Monolog, mediat dhe propaganda totalitare*. Tiranë: DUDAJ, 2010. 295 p. ISBN 978-99943-0-146-1
24. POLIU, O., SULAJ, M. Τα χαρακτηριστικά της γλώσσας της εφημερίδας «Λαϊκό Βήμα» της Εθνικής Ελληνικής Μειονότητας στην Αλβανία κατά τη χρονική περίοδο 1945-1991. În: *International conference series of Modern Greek Dialects and Linguistics Theory*. Patras: Laboratory of Modern Greek Dialects, 2019, p.259-272. ISSN: 1792-3743
25. Të qetheshe e të rruheshe deri tek kocka e partisë. În: *„27.al"*, 19 nëntor 2016. Disponibil https://27.al/te-qetheshe-e-te-rruheshe-deri-te-kocka-e-partise/ [Accesat: 20.06.2021]
26. ARENDT, H. *The Origins of totalitarianism*. New York: Harcourt, Brace and Co.,1951. 477 p.
27. DOBRESCU, M. Shkodra: Expoziţie de fotografii falsificate. Cum erau eliminaţi din poze „duşmanii poporului" (atunci când nu puteau fi eliminaţi din viaţă). În: *Drita. Lumina*, 2017, Anul I, nr.5 (august), p.9-10. ISSN 2559-0421; ISSN-L 2559-0421
28. MORAVA, Z. Scrisorile puşcăriaşilor. În: *Drita. Lumina*, 2017, Anul I, nr.1 (aprilie), p.22-24. ISSN 2559-0421; ISSN-L 2559-0421

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2021, nr.10(150)
Seria "Științe umanistice" *ISSN 1811-2668* *ISSN online 2345-1009* *p.49-57*

ANEXĂ

Foto 1. Dictatorul Enver Hogea la birou, octombrie, 1971.

Foto 2. Imagine de la vizita delegaţiei albaneze în China, 1968. E.Hogea al doilea din stânga.

Foto 3. Posterul lui Hogea şi al lui Mao Tse-Tung, Tirana, Albania, cca. 1976.

Prima e dopo Hoxha

Foto 4. Articolul din „La Stampa", 29 septembrie 1970.

Foto 5. Muncitorii rafineriei de petrol la Cërrik citind ziarul „Zëri i popullit”.

ΛΑΪΚΟ ΒΗΜΑ

ΖΗΤΗΜΑΤΑ

Foto 6. Prima pagină a ziarului minorităţii greceşti „Λαϊκό Βήμα”, Anul I, 25 mai 1945.

Foto 7. Impotriva influenţelor moderne (străine). Bărbieritul unui turist în Aeroportul Rinas.

Foto 8. Saimir Maloku, fost inginer militar, condamnat drept agent al imperialismului anglo-american (stânga) şi cu invenţia lui, cutia (dreapta).

REPUBLIKA POPULLORE E SHQIPERISË
GJYKATA E QARKUT DURRESIT
NR. REGJISTRIT THEMELTAR 9
DATA E REGJISTRIMIT 17/4/1968

NR. VENDIMIT 9
DATE 20/4/1968

V E N D I M
N'EMER TE POPULLIT

GJYKATA E QARKUT [illegible] E PERBERE PREJ:
[illegible] ASLLAN LEBEOVIKU
NR. GJYQTARIT NAKI MALAJ
NR. GJYQTARIT SHEFKIT [illegible]

asistuar prej sekretares Myrsejen Buhi, me pjesemarrjen e nd.prokurorit Halim Islami në daten 20/IV/1968 shqyrtoj në seance gjyqsore me dyer te hapura çështjen e të,

P A N D E H U R I T:

JOVAN MEMA i biri Vasilit dhe i Marijes, me dt.1919, lindur ne Durrës e banues ne Kavaje, me origjinë të varfer, dhe me gjëndje marangoz, tani pa punë, me profesion marangoz, ska njeri ne ngarkim, pa parti, i denuar me 25 vjet heqje lirije për krime kundër shtetit, i arrestuar më dt.13/II/1968, me arrestim qe te [illegible].

I A K U Z U A R:

Se ka shvilluar agjitacion dhe propagandë për kunder Pushtetit Popullor në formën e thirrjes me shkrim, krim i parashikuar prej nenit 73/I-rë i Kodit Penal.

Gjykata, pasi shqyrtoj materialet e hetuesisë, provat e marra gjatë shvillimit te gjykimit, pasi degjoi prokurorin i cili kerkoj denimin e te pandehurit me 10 vjet heqje lirije, mbrojtjen e të pandehurit dhe fjalën e fundit të tij i cili kerkoje drejtësi,

V E R E N:

Gjatë hetimit gjyqsor rezultoj se i pandehuri Jovan Mema se arën e një parullë me përmbajtje armiqësore të vendosur në derën e banesës së tij ka shvilluar agjitacion dhe propagandë kundër pushtetit popullor, krim ky i parashikuar nga neni 73/I-rë K.P.

Nga pohimet e vet të pandehurit Jovan në hetuesi dhe gjatë gjykimit, si dhe nga depozimet e dëshmitarve Ferhat [illegible] antar i keshillit popullor i lagjes [illegible] Kavajë ku banonte i pandehuri, nga dëshmija e punetorit të elektrikut Ibrahim Merko, si dhe nga parulla me këtë përmbajtje: "[illegible] Po vdes nga urija pse keshtu don Partia Jovan Mema", që ndodhet në materialet e çështjes, rezultoj qartë se i pandehuri duke vendosur këtë parullë me përmbajtje të theksuar armiqësore, ka kryer krimin e agjitacionit dhe propagandës kundër pushtetit popullor.
[illegible] me ay i eshte drejtuar

Foto 9. Copia condamnării lui Jovan Mema, martie 1968.

Date despre autor:
Elsa STAVRO, doctorand, Şcoala doctorală *Ştiinţe socio-umane,* Universitatea „Dunărea de Jos", Galaţi, România
E-mail: elsa.stavro@ugal.ro; stavroelsa@gmail.com
ORCID: 0000-0003-4113-9378

Prezentat la 02.11.2021

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2021, nr.10(150)
Seria "Ştiinţe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.58-62

CZU: 81`37 DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.5802906

CÂMPUL SEMANTIC ÎN LINGVISTICĂ: ABORDARE COGNITIVĂ. DIFICULTĂȚI

Victoria BARCARU

Universitatea de Stat din Moldova

În istoria lingvisticii, a doua jumătate a secolului al XX-lea a fost marcată de reflecții asupra limbajului uman și a cunoașterii umane. În acest context, semnificația cuvântului este analizată în cadrul unei rețele de raporturi paradigmatice structurate în microsisteme glotice sau extraglotice.

În prezentul articol se face o sinteză a disensiunilor de opinii ce vizează câmpul semantic. Obiectivul propus solicită relevarea unor aspecte din domenii adiacente, axate pe aplicarea unor metode interdisciplinare. Din această perspectivă, lingvistica modernă atestă multiple confluențe atât cu psihologia și sociologia, cât și cu științele informatice sau matematice. Chiar dacă există diverse controverse și dificultăți în abordarea problemei în discuție, câmpul semantic demonstrează concludent celebrul postulat despre limbă ca ,,sistem al sistemelor" în care toate elementele constituente se condiționează reciproc.

Cuvinte-cheie: *câmp lexico-semantic, proces psiho-cognitiv, entropie, sinergie, volum informaţional etc.*

SEMANTIC FIELD IN LINGUISTICS: A COGNITIVE APPROACH. DIFFICULTIES

In the history of linguistics, the second half of the 20th century was marked by reflections on human language and human knowledge. In this context, the meaning of the word is assessed within a network of paradigmatic relationships, structured in glottic or extraglottic microsystems.

This article contains a synthesis of dissensions of opinions regarding the semantic field. The proposed objective requires the revelation of some aspects from adjacent fields, focused on the application of interdisciplinary methods. From this perspective, modern linguistics indicates multiple confluences with both psychology and sociology, as well as with computer science or mathematics. Even if there are various controversies and difficulties in approaching this dilemma, the semantic field conclusively demonstrates the famous postulate on language as a "system of systems", in which all constituent elements complement each other.

Keywords: *lexico-semantic field, psycho-cognitive process, entropy, synergy, informational volume etc.*

Introducere

Cercetarea relațiilor sistemice în sfera lexicului a favorizat elaborarea, în sec. al XX-lea, a teoriei câmpului semantic de către savanții G.Ipsen și J.Trier. Lipsa unor principii și criterii generale de diferențiere și clasificare a microsistemelor lexicale a dat naștere unui șir de termeni meniți a descrie același fenomen lexical: ,,grup lexico-semantic", ,,câmp lexico-semantic", ,,grup de sinonime",, grup tematic" ș.a.

Obiectele şi fenomenele se află în relaţii diverse şi complexe, care influenţează sistemul lexical, structurându-l în microsisteme lexicale. Fiind numite extraglotice şi glotice şi aflându-se în interacţiune sau într-o relaţie de condiţionare reciprocă, ele circumscriu o reţea de raporturi paradigmatice între cuvinte şi variantele lexico-semantice ale acestora, reprezentând, după părerea mai multor savanţi, unul dintre criteriile principale de diferenţiere a structurilor lexicale. În prezentul articol vom examina unele probleme privind câmpul semantic, din perspectiva lingvisticii cognitive ce presupune cooperarea / interacțiunea cu alte sfere interdisciplinare.

Sistemul noțiunilor care reliefează modul de organizare a realității disociază componentele universului și elementele lexicale printr-o reflectare și sistematizare a psihicului uman, în funcție de profunzimea cunoștințelor noastre despre univers, iar rețeaua de relații asociative ale unui cuvânt nu este altceva decât un fragment din ansamblul nostru de concepte prin intermediul căruia dezvăluim realitatea. Din acest punct de vedere, este oportună teoria lui Jost Trier cu privire la poziționarea câmpului lexical în următoarea structură ierarhică: ,,cuvânt – câmp lexical – limbă – gândire – realitate conceptuală – realitate ontică". Cuvântul în sine, luat separat, nu poate fi purtătorul unui mesaj lingvistic, el primește acest statut numai în strânsă relație cu realitatea, prin marcarea existenței sau inexistenței [1].

Cele relatate explică interesul sporit față de organizarea sistemică a lexicului în raport cu „organizarea cognitivă a omului" [2]. În urma unor analize experimentale, astfel de cercetări au scos în evidență aspectul psihologic în structura unităților lingvistice, repartizate la nucleu și la periferie. În studiile psihologice recente se vorbește mult despre elaborarea teoriei prototipurilor care se referă nemijlocit la descrierea lingvistică a nucleului și a periferiei. De la începutul anilor 80, teoria în cauză a fost împărtășită de savanți de notorietate

(A.Wierzbicka, J.Lakoff, R.Langacker ș.a.), fiind în dezacord cu postulatul despre arbitrarul semnului lingvistic, întrucât relevă caracterul nonarbitrar al categoriilor lexicale, condiționate de factori de ordin perceptiv și cognitiv. Ideea dată vine să respingă, de asemenea, concepția despre caracterul linear al semnificantului; acest fenomen este generat de anumite procese de organizare din interiorul sistemului, și anume: pe lângă participarea implicită a factorului uman în organizarea lexicului, sistemul limbii e supus și proceselor de autoorganizare, când modificările în limbă apar spontan, de la sine.

În mod similar, și sistemul limbii presupune anumite operațiuni mintale ce nu pot fi conștientizate pe deplin de către psihicul uman. În acest context, menționăm fenomenul alunecării freudiene / оговорка / descris de S.Freud în studiul: „Psihopatologia vieții cotidiene" (2010). Fenomenul dat dezvăluie, involuntar, anumite gânduri sau intenții ascunse sau reprimate. La nivel fizioneurologic, de procesare a actului limbă – gândire sunt responsabile anumite structuri ale sistemului nervos central, și anume: talamusul – „staţie de releu către cortexul cerebral; rol în modularea informaţiei senzoriale – decide ce informaţie senzorială atinge nivelul conştienţei în neocortex; participă la integrarea informaţiei motorii primite de la cerebel şi ganglionii bazali şi transmite această informaţie cortexului"; respectiv, cortexul se caracterizează prin funcţii superioare legate de percepţie, cogniţie şi mişcare, în timp ce funcția hipocampusului e cea de formare și stocare a memoriei" [3].

Caracterul linear se manifestă, în schimb, în procesul psihico-cognitiv limbă – gândire, în cadrul căruia locutorul e nevoit să intervină cu precizări de ordin instantaneu: substituirea are loc, de regulă, cu implicarea cuplurilor sinonimice: a venit (adică, a alergat), a mâncat (adică, a înfulecat), a plecat (adică, a șters-o) etc. Aspectul segmentar e prezent, de asemenea, când aceeași noțiune poate fi redată prin diferite cuvinte care fac parte dintr-un câmp lexico-semantic ce cuprinde unități lexicale apropiate din punct de vedere semantic. Diverse cuvinte pot fi raportate la diferite câmpuri lexico-semantice. De pildă, substantivul „picior" dispune de o multitudine de sensuri: pe lângă înțelesul primar – cel de membru inferior – mai atestăm și semnificații secundare și valori figurativ-abstracte: „picior de plai", „iute de picior", „a sta bine pe picioare" (a avea o poziție socială reușită), „a fi cu un picior în groapă" etc. În limba italiană, spre exemplu, „una persona in gamba" (literalmente: în picior) are echivalentul: „o persoană bravo, de treabă".

Așadar, limba în calitate de sistem semiotic vine să confirme caracterul ambiguu al semnului lingvistic ca unitate abstractă, în virtutea cărui fapt este posibilă realizarea funcției de comunicare interumană. În această ordine de idei, perspectiva semiotică a mecanismului de funcționare a oricărei limbi presupune un proces de colaborare sinergică a diverselor substraturi atât la nivel segmentar, cât și vertical, ceea ce reprezintă un factor definitoriu în vederea manifestării competenței de decodare a mesajelor în actul de interacțiune socială.

Proprietatea lineară a textului se manifestă și în planul unor axiome matematice, în conformitate cu următorul postulat: „De la un punct până la orice punct se poate duce o linie dreaptă: A = B și B = C, atunci A = C".

Cele relatate demonstrează teoria entropiei (εντροπία – întoarcere, transformare) – fenomen atestat în astfel de științe ca: fizica, matematica ș.a. Entropia este un concept complex, reflectat diferit în compartimentele științelor interdisciplinare; conceptul generic este de cel al unității de măsură într-un sistem caracterizat printr-o stare de dezordine, incertitudine, nelinear, totodată.

În teoria științelor informatice, spre exemplu, „entropia" semnifică unitatea de măsură a incertitudinii, specifice anumitor situații («В теории информации – меру неопределенности некоторой ситуации» [4]).

În lingvistica sinergetică entropia e definită drept energie sau derivat al acesteia, sau chiar haosul însuși („В лингвосинергетике энтропию понимают как энергию, прирост энергии, хаос, и только немногие исследователи видят в энтропии меру хаотичности» [5]).

Sinergetica însăși este obiectul de studiu deja afirmat în știința modernă care investighează comportamentul sistemelor nelineare, dezechilibrate, apariția / dispariția structurilor noi în cadrul acestora. Din perspectiva domeniului vizat, mecanismul de funcționare atât al sistemelor lingvistice, cât și al celor interdisciplinare, este fundamentat pe principii universale, integrând diferite sfere de cercetare, mai cu seamă din compartimentele fizico-matematicii. Privit de pe pozițiile lingvisticii funcționale, aspectul nelinear al sistemului (și al câmpurilor lexicale inclusiv) este determinat de caracterul pluridimensional, neomogen al elementelor, ale căror granițe comunicative rămân deschise, ceea ce explică apariția spontană a noilor formațiuni semantice cu noi actualizări în variate contexte culturale.

Spre exemplu, în limba spaniolă un timp îndelungat nu au fost „agreați" termenii de origine engleză: cu timpul, însă, sub „presiunea" efectelor globalizării, societatea din peninsula iberică a acceptat, până la urmă, termenii PC, dar și ordenador / calculator /, jins alături de vaqueros, e-mail, dar și correo electronico etc. Împrejurările de ordin sociocultural sau istoric au determinat apariția în societate a lexemelor de tipul: kolhoz,

perestroika, domeniu IT, globalizare ș.a. Ieșirea din uz a unor cuvinte, precum și apariția formațiunilor noi sunt determinate, în opinia noastră, de fenomenul disipării în cadrul sistemului lingvistic – proces de perpetuă transformare în mecanismul de autoorganizare a lexicului.

Din perspectivă sinergetică, disiparea constituie un element inevitabil în orice sistem deschis: spre exemplu, organismele vii reușesc să mențină echilibrul dinamic grație interacțiunii continue cu mediul înconjurător / energia, substanțele / («Примером таких систем являются живые организмы. Они поддерживают динамическое равновесие за счет постоянного обмена с окружающей средой веществом, энергией, информацией» [6]).

Prin analogie, sistemul deschis al limbii permite, de asemenea, o interacțiune cognitivă continuă la nivel informativ cu factorii externi din mediul sociocultural sau istoric. Fenomenul dat e propriu tuturor sistemelor din domeniul interdisciplinar: obiectele termodinamice, ca urmare a disipării, nu sunt gestionate până la sfârșit, în raport cu obiectele dinamice, uneori acestea scapă de sub control, suferind schimbări spontane («В отличие от динамических объектов, термодинамические объекты управляемы не до конца (вследствие диссипации). Иногда они выходят из повиновения, претерпевая самопроизвольное изменение» [7, p.113].

Cu alte cuvinte, conceptul **câmp lexical** presupune o interacțiune cu mediul său de aflare – sursă perpetuă de alimentare a acestuia cu următorii constituenți: informație, energie, substanță: («Язык как неравновесная система получает из среды (общества, использующего его) информацию (т. е. языковое знание), энергию (т. е. языковую активность) и вещество (т. е. языковые элементы)» [8]).

În legătură cu cele relatate, conchidem că lingvistica sinergetică este un curent ce analizează mecanismul de modelare a procesului limbă – gândire prin prisma caracterului dinamic al sistemului, fapt ce condiționează necesitatea de a dezvolta un model integrativ de analiză a limbajului. Aderăm la opinia profesorului Teodor N. Ţârdea, potrivit căruia „ ... e vorba de o nouă concepţie despre lume – concepţia sinergetică, pe care trebuie s-o posedăm toţi, mai ales savanţii. Şi aceasta din mai multe considerente (criză ecologică, demografică şi socială). E necesar a concepe noile mecanisme de autoorganizare a sistemelor deschise (dezechilibrate), a cunoaşte regulile evoluţioniste de interdicţie pentru a asigura viitorul omenirii" [9].

Așadar, entropia este o categorie a sinergeticii care reprezintă starea oricărui sistem dinamic, deschis și apare în exclusivitate în cadrul sistemelor disipativ – deshise, nelineare și ireversibile, cum este limba («Энтропия возникает исключительно в диссипативных системах – открытых, нелинейных и необратимых. Именно такой системой является язык» [10]). Ideea dată este confirmată și de specialistul american în domeniul comunicării James Flanagan, care consideră drept fapt demonstrat că persoana care citește sau ascultă un anumit text îl percepe în blocuri contextuale integre și nu linear. Aceasta decodează textul în funcție de posibilitatea ipotetică de apariție a anumitor elemente componente («Следует считать доказанным, что человек, слушающий или читающий некий текст, воспринимает его не строго линейно (слово за словом), а более крупными контекстуальными блоками, декодируя текст в связи с ситуацией и вероятностью появления в ней тех или иных составляющих частных элементов» [11]).

Dezvoltarea nelineară a sistemului e legată direct de procesul ireversibil al schimbărilor continue din interiorul acestuia. Creșterea ireversibilă a entropiei e analizată în raport cu manifestarea haosului molecular în creștere, ignorarea treptată a asimetriei inițiale («Необратимое возрастание энтропии можно рассматривать как проявление все увеличивающегося молекулярного хаоса, постепенного забывания любой начальной асимметрии, поскольку асимметрия приводит к уменьшению числа комплексов по сравнению с состоянием, отвечающим максимальному количеству способов, которым оно может быть достигнуто» [12]).

Sistemul deschis al oricărei limbi presupune o entropie ce tinde spre infinit, destabilizându-l, dar, totodată, generând noi actualizări. Procesul opus entropiei este cel al neghentropiei (negative entropy), polaritatea ce stabilizează sistemul, grație căruia sistemul lingvistic devine un mijloc eficient de comunicare interumană. Astfel, în lexicul oricărei limbi se pretează clasificării în câmpuri lexico-semantice doar părțile organizate și stabile ale acestora, și anume: elementele „între care se stabilesc relații, inclusiv ierarhice sau hipo-hiperonomice" [1]. În același timp, menționăm caracterul limitativ al formațiunilor lingvistice nu doar din punctul de vedere al posibilității de generare a unităților lexicale, dar și al capacității acestora de a forma anumite structuri lexico-gramaticale: spre exemplu, categoria timpului se acordă cu elemente verbale și nicidecum cu cele nominale; câmpurile sintagmatice ale lui W.Porzig (sau câmpuri sintagmatico-semantice) constituie elemente lexicale care se caracterizează printr-o poziție sintactică instabilă: a hămăi – câine, a citi – o carte, dar: a mânca – cu poftă, a lua – un ziar *vs* a lua-o la sănătoasa etc.

„Dacă paradigma lexico-semantică a unei limbi este indivizibilă în alte paradigme lexico-semantice, iar un câmp nu coincide obligatoriu cu o singură paradigmă, rezultă că un câmp nu este interpretat decât ca o clasă paradigmatică în sens larg" [13]. În acest sens, aderăm la părerile lingviştilor care consideră că orice clasă lexico-semantică este nelimitată, însușire ce se explică prin caracterul dinamic al vocabularului. Acest fenomen se manifestă mai puţin la sinonime şi antonime şi, în mod special, în cazul câmpurilor lexico-semantice. Privind lucrurile prin această prismă, devine stringentă problema delimitării unor asemenea câmpuri sau a graniţelor acestora. Majoritatea lingviştilor susţin că structurile în cauză nu au hotare tranșante sau sunt greu de stabilit, astfel încât câmpurile lexico-semantice pot fi analizate şi fără identificarea limitelor lor. O condiţie ar fi, după savantul H.Geckeler, alcătuirea riguroasă a inventarului lor din punct de vedere semantic, sarcină imposibil de realizat, dată fiind imensitatea vocabularului din sistemul limbii.

Ținând cont de multiplele disensiuni în problema vizată, teoria științelor informatice a întreprins, în acest sens, soluționarea matematică a ordonării lexicului, oferind o analiză a sistemului lingvistic prin aplicarea entropiei din perspectivă cibernetică. Calcularea entropiei lingvistice se realizează în strânsă legătură cu cercetările de ordin lingvistic. Savantul Solomon Marcus menționează în legătură cu cele relatate: „Pentru că ne-am referit ... la statistica părților de vorbire, e cazul să amintim aici cât de șubredă și vulnerabilă e așa-zisa clasificare tradițională a cuvintelor, în care se amestecă criterii semantice, logice, morfologice. Din practica analizei gramaticale se știe că adesea același cuvânt poate fi considerat adjectiv sau adverb, pronume sau adjectiv, numeral sau pronume, verb la mod nepersonal sau substantiv (infinitivul „lung", supinul) ori adjectiv (participiul); se discută mult dacă articolul e o parte de vorbire sau un morfem și dacă numeralul, cu diversele lui specii, n-ar trebui „desființat" ca parte de vorbire" [14].

În pofida însemnătății sale considerabile, în expresia entropiei de ordinul întâi intervin probabilitățile diferitelor rezultate ale experienței considerate și tocmai aceste probabilități nu sunt cunoscute pentru cea mai mare parte a experiențelor cu fapte de limbă. Astfel, spre exemplu, stabilirea entropiei de ordinul întâi a sistemului cazual românesc nu este posibilă, deoarece „ ... nu dispunem încă de o cercetare statistică asupra acestei părți a gramaticii românești, nu se cunoaște probabilitatea de apariție într-un text a fiecărui caz. ... Nu dispunem nici măcar de o cercetare statistică asupra părților de vorbire ale limbii române; de aceea nu putem încă stabili entropia lor" [15].

Specialiștii în domeniul lingvisticii analizează entropia în corelație cu informația – mecanismele de apariție și de funcționare a acesteia; studiul dat stă la baza diferitor compartimente ale informaticii. Volumul informațional al unei limbi nu poate fi ignorat, întrucât acesta stabilește măsura în care sistemul unei limbi poate fi deschis. Cu alte cuvinte, cantitatea informațională din sistemul unei limbi determină gradul de complexitate a relațiilor interdependente dintre multiplele unități lingvistice / extralingvistice: creșterea volumului lingvistic condiționează, iminent, entropia și, deci, aspectul informativ al sistemului. Multiplele divergențe legate de identificarea câmpurilor în lingvistică rămân a fi neelucidate până în prezent, dovadă a caracterului extrem de complex al problemei vizate.

Concluzii

Din cele expuse *supra* conchidem că dezvoltarea vertiginoasă a științelor din ultimul timp a conturat noi căi de cercetare pentru lingvistica modernă: în contextul dat, lexicologia, semantica și, respectiv, conceptul de câmp semantic devin obiect de studiu al lingvisticii cognitive. Caracterul neizolat al sistemului semiotic a făcut posibilă cooperarea dintre astfel de materii interdisciplinare ca: fizica, științele matematice, teoria informaticii, neuro- și psiholingvistica ș.a.

Noi forme de cunoaştere, distincte de abordarea tradițională, analizează tabloul complex al limbajului, subordonat categorizării conceptuale a realiilor ontice în calitate de model predominant în cercetarea relației dintre limbajul uman și gândire. Chiar dacă există diverse controverse și dificultăți în abordarea problemei în discuție, câmpul semantic demonstrează concludent celebrul postulat despre limbă ca „sistem al sistemelor", în care toate elementele constituente se condiționează reciproc.

Însușirea în cauză a limbii reliefează pregnant legătura dintre fenomenele lingvistice şi realitatea ontologică, explică mecanismul și legitățile procesului de structurare sau restructurare a vocabularului, determină particularitătile de ordin psiho-etnic ale fiecarei limbi, întrucât câmpul semantic și, implicit, cel funcțional-semantic este principala axă de structurare și de organizare a unităților de limbă și rămâne a fi un subiect de interes major în lingvistica modernă.

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2021, nr.10(150)
Seria "Ştiinţe umanistice" *ISSN 1811-2668* *ISSN online 2345-1009* *p.58-62*

Referințe:

1. BAHNARU, V. *Conceptul de câmp semantic în lexicologia modernă*. Disponibil: www.alil.ro./ wpcontent/uploads/ 2012/05/11 [Accesat: 12.03.2018]
2. *Ibidem.*
3. http://biologie.kappa.ro/teaching/PDFs_neuro/Curs_9.pdf
4. КОРОТАЕВ, С.М. *Энтропия и информация – универсальные естественнонаучные понятия*. Disponibil: http://www.chronos.msu.ru /RREPORTS/korotaev_entropia /korotaev_entropia.htm [Accesat: 13.07.2018]
5. ГОНЧАРЕНКО, П.Г. *Язык с позиций синергетики* // Глобальный инновационно-образовательный портал. URL: http://www.giop.ru/REOS/nauka.nsf/0/. [Accesat: 08.08.2020]
6. ГУРАЛЬ, С.К. Синергетика и лингвосинергетика. В: *Вестник Томского государственного университета*, 2007, №302.
7. ПРИГОЖИН, И., СТЕНГЕРС, И. *Порядок из хаоса. Новый диалог человека с природой*. Москва: Прогресс, 1986. 432 с.
8. НЕКИПЕЛОВА, И.М. Полицентризм языковой системы. В: *В мире научных открытий.* Красноярск: Научно-инновационный центр, 2012, №93(33), с.210-219.
9. Teodor N. Ţârdea. *Sinergetica şi importanţa ei în ştiinţa şi practica contemporană*. Disponibil: https://ro.scribd.com/ doc/22217689/Tema-9-Sinergetica-importan [Accesat: 12.02.2020]
10. НЕКИПЕЛОВА, И.М. Язык как уникальная открытая и саморазвивающаяся система. В: *Современные исследования социальных проблем* (электронный научный журнал), 2012, №8 (16). URL: http://sisp.nkras.ru/e-ru/issues/2012/8/nekipelova.pdf.
11. ГОРЕЛОВ, И.Н., СЕДОВ, К.Ф. *Лингвистика онлайн* http://linguistics-online.narod.ru/index/0-63 [Accesat: 20.12.2020]
12. ПРИГОЖИН, И., СТЕНГЕРС, И. *Op.cit*, p.116.
13. BABIN-RUSU, T. Diferenţierea structurilor lexico-semantice. În: *Revista Limba Română*, 2006, nr.4-6. Disponibil: http://www.limbaromana.md/ [Accesat: 12.10.2018]
14. MARCUS, S. Entropia limbii. În: *Revista Limba Română*, 1963, nr.6, an.XII, p.1-15.
15. *Ibidem.*

Date despre autor:
Victoria BARCARU, doctorandă, Şcoala doctorală *Studii Lingvistice şi Literare*, Universitatea de Stat din Moldova.
E-mail: victoriabarcaru4@gmail.com
ORCID: 0000-0001-9470-871X

Prezentat la 11.03.2021

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2021, nr.10(150)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.63-66

CZU: 81`22 **DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.5802908**

DELIMITĂRI CONCEPTUALE ȘI ACCEPȚIUNI LIGVISTICE CONSACRATE PRIVIND TERMENUL *PRAGMATICĂ*

Mihaela ENI

Universitatea de Stat din Moldova

Pragmatica este o știință relativ tânără, care de-a lungul timpului a fost studiată din diverse perspective, generând mai multe interpretări și discuții în rândul cercetătorilor. Cu toate acestea, fundamentul teoretic al disciplinei rămâne în continuare deschis pentru completări și studii. Chiar dacă avem definiții consacrate termenului „pragmatică", unii cercetători susțin că nu putem vorbi despre o pragmatică la general, ci despre pragmatici; astfel, delimităm între o *pragmatică lingvistică* și una *logică*. Cea lingvistică, la rândul ei, poate fi divizată într-o *pragmatică a enunțării* și una a *conversației*. Astfel, în articolul dat abordăm conceptul de pragmatică (definiții, interpretări) și stabilirea legăturii acestei discipline cu lingvistica.

Cuvinte-cheie: *pragmatică, lingvistică, comunicare, acte de limbaj, interlocutori, context, discurs.*

CONCEPTUAL DELIMITATION AND LINGUISTIC CONSECRATED ACCEPTATION ABOUT *PRAGMATICS*

Pragmatics is a relatively young science, which over time has been studied from various perspectives, generating many interpretations and discussions among researchers. However, the theoretical foundation of the discipline remains open for completion and study. Even if we have established definitions of the term pragmatics, there are opinions of some researchers, as we cannot talk about a pragmatics in general, but about pragmatics, thus, we delimit between a linguistic pragmatics and a logical one. Linguistics, in turn, can be divided into a pragmatics of utterance and conversation. Thus, in this article we approach the concept of pragmatics (definitions, interpretations) and establishment of the connection of this discipline with linguistics.

Keywords: *pragmatics, linguistics, communication, language acts, interlocutors, context, discourse.*

Introducere

Originile pragmaticii se află, fără îndoială, în filosofia greacă, faza inițială a pragmaticii fiind *retorica*. Grecia era un mediu favorabil pentru exprimarea publică, retorica dezvoltându-se ca disciplină era, în viziunea lui Aristotel, un corpus de mijloace tehnice cu scopul de a persuada auditoriul și/sau a obține câștigul într-o cauză. Mai târziu, interesul pentru pragmatică se va găsi tot în filosofie la Im.Kant, Ch.Peirce ș.a. Cu timpul, exprimării publice i s-a acordat mai puțină semnificație, punându-se accent pe textele scrise. Din secolul al XX-lea discursul a devenit obiectul de studiu al tuturor disciplinelor socioumanistice, de aici începe să apară interesul pentru studierea pragmaticii și pentru stabilirea obiectului său de studiu. În 1962, J.Austin afirmă în lucrarea sa (*How to do things with words*) că termenul *pragmatică* provine de la grecescul *pragmatikos* (care se referă la acțiune), iar pragmatica este știința care studiază limbajul din punctul de vedere al relației dintre semne și utilizatori sau raporturile dintre simboluri, semnificația lor și persoanele care le utilizează. Înscrisă, din punct de vedere istoric, în câmpul semanticii (știința semnelor) și în cel al lingvisticii (centrată pe cod), pragmatica își structurează domeniul pe „actul de limbaj" [1, p.86]. După definirea pragmaticii de către J.Austin apar diverse interpretări ale cercetătorilor privind definirea termenului și receptarea acesteia ca disciplină de studiu. Toate studiile realizate de cercetători sunt rezultatele propriilor interpretări, dar de-a lungul timpului disciplina nu s-a fundamentat teoretic, fapt menționat încă de marele lingvist Eugen Coșeriu. Pragmatica este privită în continuare ca o disciplină tânără, cu vaste posibilități de dezvoltare. Unii cercetători vorbesc de pragmatică, alții de pragmatici, considerent din care în studiul respectiv ne propunem să analizăm opiniile mai multor cercetători consacrați privind statutul teoretic al pragmaticii, definirea acesteia, obiectul său de studiu, delimitările conceptuale, interpretările disciplinei și relația ei cu lingvistica.

Aspecte teoretice ale pragmaticii. Delimitări conceptuale

Apariția pragmaticii ca disciplină, consideră unii cercetători, a avut loc în 1955 la Harvard, când la conferințele William James a fost introdusă noțiunea de *act de limbaj*; pe de altă parte, se consideră că aceasta a apărut mai devreme, în 1938, când cercetătorul Charles William Morris a făcut o delimitare în cadrul semioticii divizând trei direcții: *semantica*, *sintaxa* și *pragmatica*. În cadrul triunghiului semiotic al lui

Ch.Morris, *pragmatica,* care studiază relația semnelor cu cei care le folosesc, se opune, pe de o parte, semanticii (relația semnelor cu obiectele), iar, pe de alta, sintaxei (relația dintre semne) [2]. Ulterior, ea se dezvoltă în prelungirea actelor de vorbire a lui J.Austin, considerații asupra limbii ca acțiune, asupra argumentării și asupra genurilor de discurs. Însă, unii cercetători sunt de părere că iniţiatorul curentului filosofic pragmatist este filosoful şi matematicianul american Charles S. Peirce [*apud* 3, p.20], iar ideile sale, cunoscute abia după editarea operei în anii '30 ai secolului XX, sunt preluate deja de Ch.Morris.

În lucrarea *Introducere în pragmatică,* cercetătoarea Elena Dragoş menționează că principalele reușite cu privire la pragmatică ale lui Ch.Morris sunt următoarele:

a) conceptele pragmaticii: *interpretul, interpretantul, convenția* (aplicată la semne), *a lua în considerare* (ca funcţie a semnelor), *a verifica, a înțelege*;

b) noțiunea de *lege pragmatică* care acționează în orice component (semantic și sintactic, bineînțeles, și în cel pragmatic) e diferită de regula pragmatică specifică ce exprimă diverse condiții care trebuie îndeplinite de interpreți pentru ca funcționarea unor sintagme să-și atingă scopul (ordine, aprecieri, interjecții etc.) [4, p.46].

Divizarea făcută de Charles Morris este considerată de Umberto Eco artificială, considerând că pragmatica și semantica sunt discipline complementare. La această idee aderă și cercetătoarea Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, care susține că pragmatica este domeniul complementar semanticii, al cărui obiect îl constituie contribuția contextului la procesul de semnificare prin limbaj. În legătură cu acest fenomen s-a pronunţat şi marele lingvist Eugeniu Coșeriu, care consideră, la fel, că sintaxa, semantica și pragmatica nu trebuie tratate independent una de alta. Faptul dat a și influențat, probabil, abordarea pragmaticii de către marele lingvist, care afirma că pragmatica în genere nu s-a constitut încă, dar urmează să se constituie. În studiile sale de lingvistică a textului Eugeniu Coșeriu a recunoscut importanța unor concepte de bază din sfera cercetărilor pragmatice. Reproșul pe care l-a adus savantul pragmaticii vizează fundamentarea teoretică a acesteia (Coșeriu interv., 1990: 166, *apud* 5, p.516).

Domeniul pragmaticii devine unul interesant și cercetat de numeroși lingviști cu opinii diverse și uneori chiar controversate în privința definiției termenului de pragmatică, la general, și determinării obiectului său de studiu. Încercând să reducă câmpul vast de cercetări la tema dată, autorii O.Ducrot și J.M. Schaeffer propun în *Noul Dicționar Enciclopedic al Științelor Limbajului* două modele de pragmatică:

Pragmatica care studiază tot ceea ce, în sensul unui enunț, ține de situația în care e folosit enunțul și nu doar de structura lingvistică a frazei utilizate. Este pragmatica în care enunțul e influențat de context ce adaugă noi informații, nu neapărat lingvistice, la cele deja spuse.

Pragmatica se ocupă de efectul vorbirii asupra situației. Astfel, enunțul lingvistic, pe lângă informația pe care o furnizează, dă seamă și de raporturile instituite între vorbitor și participanţii la discuție [6, p.89].

Conform studiilor și analizelor efectuate, s-a stabilit că pragmatica este privită și interpretată diferit, și anume: pragmatica este văzută ca o disciplină semiotică tânără (alături de sintaxă și semantică); ca un domeniu de intersecție al cercetărilor filosofice, logice, lingvistice, științelor cognitive și inteligenței artificiale; ca un domeniu focalizând în sine diverse perspective (filosofia limbajului, lingvistica textului, retorica, arta conversațională, semiotica, sociologia, psihologia ș.a.).

Din momentul consolidării disciplinei apar diferite studii ale cercetătorilor în privința pragmaticii; aceștia au stabilit că nu putem vorbi de o pragmatică în genere, dar de pragmatici. Cercetătorul I.Cârâc delimitează o *pragmatică lingvistică* și una *logică*. Cea lingvistică, la rândul ei, poate fi divizată în *pragmatica enunțării* și *pragmatica conversației*. Se distinge între o pragmatică radicală nonvericondițională (J.Moeschler și A.Reboul), o pragmatică cognitivă vericondițională (D.Sperber și D.Wilson), o pragmatică integrată (J.C. Ascombre și O.Ducrot) [7]. În partea europeană Emil Benveniste este cel care a abordat conceptul central al *pragmaticii lingvistice* – enunțarea, introducând noi viziuni și concepții. Pe continentul american pragmatica rămâne o componentă a semioticii. În spațiul românesc, cercetătorii la fel abordează divers conceptul pragmaticii. Cercetătoarea Liliana Ionescu-Ruxăndoiu afirmă următoarele: condițiile concrete în care are loc comunicarea afectează atât producerea, cât și receptarea enunțurilor. Modul în care aceste condiții acționează la polul emiterii și cel al receptării, ca și efectele lor asupra structurii enunțurilor și a comunicării, în ansamblu, constituie obiectul pragmaticii.

După cum am menționat, pragmatica este tratată din trei perspective. Intenționăm în acest articol să examinăm legătura stabilită între pragmatică și lingvistică. Aici specialiștii în domeniu expun opinii diverse și chiar contradictorii. Pe de o parte, pragmatica este prezentată ca o știință aparte, ca o ramură a științelor limbajului care, conform Noului Dicționar Enciclopedic al Științelor Limbajului, ar trebui să se regăsească

printre domeniile psiholingvistică, poetică, retorică, semiotică, filosofia limbajului. Pe de altă parte, ea este concepută ca o parte a lingvisticii, fiind văzută ca un compartiment, o ramură a lingvisticii, cum ar fi lexicul și sintaxa. Astfel, începând cu anii '70 ai sec.XX apare o nouă disciplină lingvistică – pragmatica lingvistică. Apărută ca rezultat al influenţei studiilor de filosofia limbajului asupra lingvisticii, pragmatica lingvistică reprezintă o nouă mişcare de idei din sfera cercetării lingvistice orientată spre dimensiunea comunicativă a limbajului, delimitându-se astfel de studiul sintactic şi semantic al limbajului. Odată cu instalarea pragmaticii, în lingvistică s-a produs o trecere de la o concepţie statică (limbajul văzut în calitate de cod) la una dinamică (limbajul utilizat în schimburi comunicaţionale concrete) [8, p.21].

F. de Saussure, în lucrarea *Teoria semnului lingvistic* [*apud* 9, p.88], prezintă trei perspective de încadrare a pragmaticii în lingvistică:

– o perspectivă sintactică ce relevă relația dintre semne;
– o perspectivă semantică ce relevă relația dintre semn și obiectul desemnat;
– o perspectivă pragmatică ce relevă relația dintre semn și cel care îl vehiculează.

În cercetările cu privire la pragmatică realizate de Peter Ernst, acesta menționează că:

1. Pragmatica lingvistică este disciplina care studiază acțiunile umane prin limbaj, fiind ca atare parte a pragmaticii (disciplină care studiază acțiunile umane);
2. Pragmatica = Sensul – Condiție de adevăr;
3. Pragmatica lingvistică este disciplina care studiază legăturile de tip gramatical dintre enunțări și contextul lor, care se manifestă atât în structura gramaticală, cât și în situațiile reale de comunicare.

Cercetătorul vede pragmatica ca o teorie a actelor de limbaj. Aspectul pragmatic nu pune accentul pe structura limbajului, dar pe utilizarea lui în procesul de comunicare. Astfel, menționăm că elementul esențial al interacțiunii verbale este actul de vorbire, care este și conceptul de bază al pragmaticii lingvistice. Astfel, unități semnificative ale limbii sunt considerate enunțurile. Enunțurile reprezintă unitățile sintactice minime folosite pentru realizarea actelor de limbaj. Noțiunea de act de limbaj a fost introdusă, după cum am menționat, de J.Austin, teoria sa fiind dezvoltată de succesorul său, J.Searle, care a constatat că, de fapt, posibilităţile reale de a folosi limba în acțiune sunt limitate. Cercetătorul identifică cinci astfel de posibilităţi, şi anume:

1) putem spune celorlalţi cum sunt lucrurile;
2) îi putem determina pe alţii să facă anumite lucruri;
3) ne putem angaja noi înşine să facem anumite lucruri;
4) putem exprima propriile sentimente şi aptitudini;
5) putem schimba realitatea prin anumite fraze [10, p.44-45].

Pornindu-se de la aceste posibilităţi, au fost identificate sute de acte de vorbire, au fost operate zeci de clasificări şi descrieri, au fost aduse mii şi mii de exemple ilustrative, s-a actualizat un număr impresionant de interpretări, astfel încât teoria actelor de vorbire s-a constituit ca un domeniu important al pragmaticii şi a evoluat prin contribuţia notabilă a mai multor cercetători.

Robert Stalnaker vede pragmatica ca o știință formală, care ar avea ca sarcini:

– definirea actelor de limbaj interesante (acte ilocuționare);
– caracterizarea trăsăturilor contextului în care s-au proferat actele și determinarea influenței contextului asupra propoziției/actului.

Un program care pune ordine în pragmatică i se datorează lui B.Hansson, care dezvoltă pragmatica cu trei grade:

– studiul simbolurilor indexicale;
– studiul legăturii propoziției pronunțate cu fraza;
– studiul actelor de limbaj.

O altă tratare a pragmaticii o găsim la Magda-Margareta Manu [11, p.9], care vorbește despre o pragmatică interculturală ce include viziunea psihologică, sociologică și etnolingvistică asupra fenomenului lingvistic și care consideră „pragmalingvistica" drept „o teorie a competenței și performanței comunicative", reunind teoria actelor de limbaj, teorii ale interacțiunii verbale, teoria competenței comunicative și teoria politeții verbale. Elementul unificator îl constituie conceptul de „act lingvistic", pragmatica fiind, astfel, studiul actelor lingvistice în fluxul convențional.

Analizând cecercetările pragmatice în ansamblu, observăm o unitate în ceea ce privește predilecția acestora pentru analiza vorbirii în act, a discursului sau dialogului. Aceste aspecte de bază ale studiului limbajului sunt discutate prin relaționarea pragmaticii cu alte discipline, în funcție de interesul pentru o anumită teorie sau un

anumit tip de pragmatică. Astfel, există un număr impunător de lucrări care studiază faptele de limbaj prin raportarea la disciplina pragmaticii cu gramatica (Schlieban-Lange 1974, Cutting 2008), cu teoria enunțării (Kerbrat-Orecchioni 1995, Reboul/Moeschler 2001, 2010), cu teoria argumentării (Anscombre/Ducrot 1996), cu lingvistica textului (Adam 2005), cu gramatica transfrastică (Stati 1990), cu semantica (Recanati 2010) etc. [*apud* 4 p.513-514]. Pragmatica, după cum a fost proiectată în 1938, s-a constituit ca un domeniu al interdisciplinarității, stabilind în primul rând punți de legătură cu sintaxa și semantica. Fiind un domeniu al interdisciplinarității, pragmatica, spre deosebire de alte discipline ale limbajului, a produs discuții și interpretări privind definirea și obiectul propriu de cercetare.

În plan general ştiinţific, pragmatica este prezentată, de cele mai multe ori, fie ca „o disciplină semiotică tânără, bogată, cu frontiere vagi şi mobile", fie ca „un domeniu de intersecţie al cercetărilor din filosofie, logică, lingvistică, ştiinţele cognitive şi inteligenţa artificială" [12, p.103], iar pragmatica lingvistică fiind un domeniu în plină expansiune, însumând un număr impunător de studii. Cu toate acestea, statutul ei rămâne în continuare controversat, cercetătorii fiind departe de a ajunge la un consens în ce priveşte delimitarea ei ca domeniu de cercetare distinctă.

Concluzii

În concluzie, putem menționa că printre problemele care împiedică clarificarea statutului de disciplină ştiinţifică al pragmaticii se numără: o provenienţă care se datorează unor surse diferite, un vast ansamblu de „teorii" combinate sub numele de pragmatică şi un spectru foarte larg de probleme abordate. Astfel, diversitatea teoretică, metodologică şi terminologică extremă prin care se caracterizează pragmatica reprezintă un obstacol serios în identificarea unei teorii generale a pragmaticii. Cercetătorii împărtășesc opinii diverse și contradictorii în privința pragmaticii lingvistice. În urma cercetărilor și analizei teoretice a subiectului abordat, putem menționa că pragmatica lingvistică este în proces de dezvoltare, ea s-a impus ca o disciplină recunoscută, dar asupra căreia mai au loc discuții și interpretări.

Referințe:

1. AUSTIN, J.L. How to do things with words. Oxford: Clarendan Press,1962. *Apud*: CULEA, U. Importanța pragmaticii pentru producerea limbajului în contexte sociale. În: *Revista de științe socioumane* (Chișinău), 2018, nr.3(40), p.85-91.
2. ENI, M. Linguistic pragmatics – theoretical aspects. In: *Yesterday's heritage – implications for the development of tomorrow's sustainable society*. Ediția a III-a, 11-12 februarie 2021, Chişinău, p.101-102.
3. BĂRBUȚĂ, I. Statutul teoretic al pragmaticii lingvistice. În: *Filologia modernă: Realizări și perspective în context european*. Ediția 8, 16-17 octombrie 2014. Chișinău, Institutul de Filologie, 2015, p.20-25. [Disponibil din 2018 în IBN: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/20-25_2.pdf] [Accesat: 05.02.2021]
4. DRAGOȘ, E. *Introducere în pragmatică*. Cluj: Casa Cărții de Știință, 2000.
5. ROBU, A.-M. *Utilitatea conceptelor lingvisticii integrale a textului pentru pragmatică*. Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 2013. Disponibil: https://www.diacronia.ro/ro/indexing/details/V3610/pdf [Accesat: 08.02.2021]
6. DUCROT, O., SCHAEFFER, J.M. *Noul Dicționar Enciclopedic al Științelor Limbajului*. București: Babei, 1996, p.530.
7. PĂDURARU, C. *Eugeniu Coșeriu: Contribuții la pragmatica lingvistică*. Iași: Lumen, 2009, p.135.
8. LOHISSE, J. *Comunicarea: de la transmiterea mecanică la interacţiune*. Iaşi: Polirom, 2002. *Apud*: BĂRBUȚĂ, I. Statutul teoretic al pragmaticii lingvistice.
9. *Apud*: CULEA, U. Importanța pragmaticii pentru producerea limbajului în contexte sociale. În: *Revista de științe socioumane* (Chișinău), 2018, nr.3(40), p.85-91.
10. SEARLE, J. Speech acts: An Essay in a Philosophy of Linguistics. Cambridge University Press, 1970, p.203. *Apud*: CONSTANTINOVICI, E. *Teoria actelor de vorbire – constituire și evoluție*. Disponibil: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/44-50.pdf în IBN din 2018. [Accesat: 08.02.2021]
11. MANU, M. *Elemente de pragmalingvistică a românei vorbite regional*. Bucureşti: Dual Tech, 2003.
12. CLITAN, Gh. *Pragmatică şi postmodernism. Despre jocul raţionalităţii şi presupoziţiilor în abordarea metafilosofică a culturii*. Timişoara: Solness, 2002.

Notă: Articolul a fost elaborat în cadrul proiectului *Cultura promovării imaginii orașelor din Republica Moldova prin intermediul artei și mitopoeticii, cifrul **20.80009.0807.19***.

Date despre autor:
Mihaela ENI, doctorandă, Școala doctorală *Științe Umanistice*, Universitatea de Stat din Moldova.
E-mail: mihaella_eni@yahoo.com
ORCID: 0000-0003-2571-2701

Prezentat la 10.06.2021

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2021, nr.10(150)
Seria "Ştiinţe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.67-74

CZU: 821.135.1-3(478).09 DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.5802912

IDEEA DE PROVIDENȚĂ ÎN CREAȚIA POETICĂ A LUI NICOLAE DABIJA

Liviu CHISCOP

Universitatea de Stat din Moldova

Ideea de Providență este, de fapt, titlul unui subcapitol din capitolul 3 al tezei noastre de doctorat intitulate *Consonanța indelebilă fond-formă în creația poetică a lui Nicolae Dabija,* coordonată de dr., conf.univ. Victoria Fonari. Prima parte a menționatului subcapitol a fost consacrată, de noi, poemelor dabijiene inspirate din mitologie, știut fiind că aceasta este tot o componentă a religiei. Însă, dacă despre prezența mitului în lirica lui Nicolae Dabija fuseseră deja publicate, în periodice de specialitate din Basarabia, câteva importante studii (Ana Bantoş, Victoria Fonari, Nina Corcinschi), atunci referitor la poeziile sale cu mesaj religios creștin, de după 1990, care constituie, de fapt, tema prezentului articol, nu cunoaștem să existe vreun comentariu critic...
Cuvinte-cheie: *Providență, mitologie, religie creștină, confesiune ortodoxă, psalm.*

THE IDEA OF PROVIDENCE IN THE POETIC CREATION OF NICOLAE DABIJA

The idea of Providence is, in fact, the title of a subchapter from chapter 3 of our doctoral thesis entitled *The indelible background-form consonance in the poetic creation of Nicolae Dabija*, coordinated by Assoc. Professor Victoria Fonari. The first part of the mentioned subchapter had been dedicated, by us, to Dabija's poems inspired by mythology, knowing that this is also a component of religion. But, if about the presence of the myth in Nicolae Dabija's lyrics, some important studies (Ana Bantoş, Victoria Fonari, Nina Corcinschi) had already been published in specialized periodicals in Bessarabia, regarding his poems with a Christian religious message, after 1990 which is, in fact, the topic of this article – we have no knowledge that there is any critical comment...
Keywords: *Providence, mythology, Christian religion, orthodox confession, psalm.*

În cultura română, inspirația religioasă a constituit dintotdeauna, încă din epoca daco-romană și până în contemporaneitate, o permanență. Iar dacă istoriile literaturii române au inclus, fără excepție – cum bine se știe – textele în limba slavonă din zorile culturii noastre, cel puțin cu aceeași îndreptățire ar merita să fie înregistrate în astfel de lucrări și textele unor scriitori care au creat pe teritoriul țării noastre în epoca daco-romană, cum ar fi cele ale unor poeți din primele veacuri ale creștinismului. Avem în vedere aici, înainte de toate, poemul *Te Deum laudamus* al lui Niceta de Remesiana (fost episcop, în secolul IV, în nordul Munteniei de astăzi), care ar putea fi considerat cea dintâi creație literară cu tematică religioasă din cultura română. „Imnul *Te Deum laudamus* – spunea istoricul literar Ion Buzași – este unul dintre cele mai vechi, cele mai frumoase și cele mai vestite imnuri din literatura creștină (...). Deși scrierile rămase de la Niceta de Remesiana sunt numeroase și de o mare diversitate (filozofice, morale, muzicale), fervoarea adorației din aceste versuri îl situează în vecinătatea avântului de inspirație din *Psalmii biblici*" [1, p.7]. Ca specie literară aparținând liricii filosofice (alături de meditație, artă poetică și elegie), *psalmul* se definește și își capătă denumirea prin *Psalmii* regelui David (151 la număr), care constituie una dintre cărțile *Vechiului Testament*. În epoca modernă, *Psalmii* biblici au fost traduși în mai toate limbile, uneori chiar de către poeți, cum este, la noi, cazul mitropolitului Dosoftei care dă o interpretare memorabilă cu *Psaltirea în versuri,* tipărită la Uniev (Polonia), în 1673, în versuri de o cumințenie desăvârșită, canonică, dar și de o expresivitate neverosimilă pentru o literatură aflată la început de drum. A fost nevoie de mai bine de două secole pentru ca paradigma teologică să fie răsturnată în favoarea celei estetice, de Alexandru Macedonski, cel care, în *Psalmi moderni*, avea să transforme poemele veterotestamentare în lamentații pe tema neliniștilor existențiale ale creatorului neînțeles în societatea contemporană...Ceva mai târziu, Arghezi, în cei 17 psalmi ai săi (cei mai mulți aflați în volumul *Cuvinte potrivite*, cu care debuta editorial în 1927) va da psalmului statutul unei specii a liricii filosofice – o meditație filosofico-religioasă, așa cum va fi cultivată în poezia românească de mai târziu, de la Lucian Blaga, Aron Cotruș, Ștefan Augustin Doinaș, până la Nicolae Dabija (volumul *Psalmi de dragoste*, 2014), sau Radu Vancu, de pildă, cel cu volumul *Psalmi* (2019). Referindu-se, în urmă cu două decenii, la permanența și continuitatea acestui segment al culturii noastre pe care îl reprezintă poezia românească cu mesaj religios, un alt antologator al acesteia scria: „Astfel, de la Ion Caraion și Valeriu Anania și până la Daniel Turcea și Nicolae Dabija, de la Nichita Stănescu și Ana Blandiana sau Ileana Mălăncioiu și până la Romulus Guga, Mircea

Ciobanu și alții, poeții au practicat, cu rezultate remarcabile, o astfel de creație" [2, p.11]. Am reprodus fragmentul de mai sus și pentru faptul că am găsit menționat aici numele lui Nicolae Dabija, deşi – din motive care ne scapă – Florentin Popescu nu reține, în a sa antologie de *Poezie română religioasă*, niciuna dintre poeziile religioase ale poetului basarabean, cu toate că volumele de versuri ale acestuia, editate în România în ultima decadă a veacului trecut, conțineau destule poeme coincidente profilului antologiei în cauză... Fiindcă ideea de Providență – sau, altfel spus, de Divinitate, de Dumnezeu – reprezintă una dintre cele patru teme majore ale poeziei lui Nicolae Dabija. Alături de creațiile lirice având ca temă condiția poetului și a poeziei, de cele care transfigurează liric sentimentul iubirii sau de cele militând pentru renașterea românismului în Basarabia, cele cu mesaj religios ocupă un loc privilegiat în ansamblul operei poetului.

Înainte de a zăbovi asupra câtorva dintre creațiile poetice ale lui Nicolae Dabija cu tematică eminamente religioasă, e de precizat că piese lirice de acest fel nu pot fi realizate decât de cineva care are credință, care e un devot al creştinismului şi care are o cultură religioasă. În cazul lui Nicolae Dabija s-ar putea vorbi, cu siguranță, și de o atitudine ostilă vizavi de ocupația rusească, de regimul comunist și ideologii acestuia. Există, în acest sens, chiar mărturii ale contemporanilor. Se ştie, de pildă, că în deceniile 5,6 şi 7 ale veacului trecut, în întreg „lagărul socialist" (Uniunea Sovietică și statele satelite din Europa de Est) devenise o cutumă, pentru poeți îndeosebi, evocarea și proslăvirea întemeietorilor marxism – leninismului. În Moldova sovietizată erau în mare vogă „megapoemele animate de suflu epopeic – cum le califică Adrian Dinu Rachieru – dezvoltând industrios, de pildă, mitul leninist (A.Lupan, Em.Bucov, G.Meniuc, B.Istru și încă alții" [3, p.281-282]. Chiar și în România, lideri ai generației șaizeciste (neomoderniste), între care Nichita Stănescu ori Ana Blandiana, găsiseră de cuviință să așeze în fruntea volumelor de debut câte un poem consacrat preamăririi lui Lenin. Spre cinstea sa, Nicolae Dabija, lider al „generației *ochiului al treilea"* (debut absolut în 1965), nu a publicat niciodată vreo poezie inspirată de „mitul leninist". Este ceea ce constatase și consemnase, probabil, cândva criticul și istoricul literar Mihail Dolgan, care spunea așa referitor la Nicolae Dabija: „Se zice că odată niște neprieteni ai poetului s-au decis să-i găsească măcar niscaiva rânduri de slăvire a lui Lenin. S-au dezamăgit amarnic și pe sine și pe alții: n-au găsit nimic la temă!" [4, p.512]. Asta spune multe despre etica lui Dabija....

Verticalitatea sa exemplară, singulară în epocă, poate fi și corolarul unei educații primite în copilărie, dar și al unor circumstanțe biografice pe cât de dramatice, tot pe atât de benefice – în chip paradoxal – pentru plămădirea personalității scriitorului și omului politic care va deveni, peste ani, Nicolae Dabija. Chiar și poeziile sale având ca temă ideea de Providență, de după 1990, nu s-ar fi putut ivi și înflori decât pe solul unei temeinice culturi religioase însușite în perioada de formare a copilăriei și adolescenței. „În spatele unei cărți de poezie religioasă – spunea cândva un teoretician al domeniului – se află o religie, nu neapărat o metafizică, trăită în profunzimea ei așa-zicând abstractă (...). Nu se poate ajunge, cu un talent mediocru, cu o învățătură redusă (inclusiv în domeniul *Scripturii*), cu instrumente artistice rudimentare, la nucleul literaturii de această orientare, nucleu pe care, în ce ne privește, îl găsim în celebrul enunț biblic „Abyssus abyssum invocat" (*Psalmul 41,9)*. De altfel, orice act duhovnicesc (și chiar intelectual) major este rezumat în această rostire" [5, p.56]. Ei bine, Nicolae Dabija a avut șansa să deprindă, din copilărie, învățăturile din *Scriptură* fiindcă a învățat să citească, după ce împlinise cinci ani, de pe o *Biblie*. Căci iată ce ne spune într-un interviu acordat lui Lili Bobu într-o duminică din martie 2014: „Afirmasem într-un interviu că eu m-am născut într-o bibliotecă. Atunci când am deschis ochii, i-am deschis pe niște cărți; cărți pe sub paturi, cărți pe sub masă, cărți, cărți, cărți. Cărți în toată casa bunicilor mei – Ioan și Ana Dabija – unde am văzut lumina zilei. Ce se întâmplase? Unchiul meu, arhimandritul Serafim Dabija, stareț al mănăstirii Zloți, înainte de a fi arestat în 1947 şi condamnat la ani grei de Siberie „pentru că a construit o mănăstire în scopuri antisovietice" (așa scrie în sentință), a reușit să salveze uriașa bibliotecă mănăstirească". Puțin mai departe, Lili Bobu îi adresează această întrebare: „Pasiunea din copilărie pentru lectură a devenit vocație, destin, existență. Cui datorați devenirea Dumneavoastră ca scriitor?" Iar Nicolae Dabija – confirmând supoziția noastră că el era, de fapt, un om cu credință în Dumnezeu – răspunde: „Aş crede întâi, în măsura în care scrisul meu este o reușită, Celui de Sus. Apoi – părinților, bunicilor. Când mă născusem aveam deja un trecut. Trăisem prin părinții și bunicii mei câteva experiențe care nu puteau să nu mă afecteze într-un anume fel. Ele și-au găsit parțial reflectarea în felul meu de a fi, dar și în scrisul meu. Și, indiscutabil, datorez mult cărților". Așa este. Scriitorul italian Edmondo de Amicis, autorul celebrului *Cuore*, pe care l-am citat și cu alt prilej, exprimase, în acest sens, un incontestabil adevăr, spunând: „Soarta multor oameni a depins de faptul dacă în casa părinților lor au găsit, ori nu, o bibliotecă!" Biblioteca din casa părintească a constituit, într-adevăr, o şansă pentru Nicolae Dabija, dar cărțile de acolo îi vor aduce și necazuri în anii studenției. Căci iată ce aflăm dintr-un alt biografem: „Când am venit la Universitatea din Chișinău – spune el în același interviu – am adus cu mine niște volume din acea bibliotecă: Iorga, Eminescu, Stere, Russo. În ele scria altceva decât ne spuneau profesorii la ore. Nu

știam pe atunci, copil sosit de la țară, că există Securitate, nici eu, nici grupul de la ziaristică: ne certam cu profesorii, lectorii se temeau de noi, decanul ne ruga să nu punem întrebări la seminare, ne îndemna chiar să nu frecventăm anumite obiecte (istorie, filozofie, ateism), la care se spuneau cele mai multe minciuni. În anul trei, când patru studenți – subsemnatul, Aurelian Silvestru, Vasile Romanciuc și Ion Vicol – au fost exmatriculați, toată grupa, caz unic în fosta U.R.S.S., a scris cerere să plece din universitate. A fost un scandal enorm". Întâmplările acestea dramatice au fost de natură – considera Nicolae Dabija – să-i întărească credința în Dumnezeu. „Dar în acel an, cât am lipsit din Chișinău, izolat în satul de baștină Codreni, de lângă Căinarii lui Mateevici, am scris cartea mea de debut „Ochiul al treilea" și am citit saci de cărți, pe care părintele Serafim Dabija mi-i trimitea de la Cernăuți. Fără acel moment dramatic, biografia mea ar fi fost incompletă, iar experiența mea de condeier ar fi întârziat. Ca până la urmă să cred că acea încercare a fost una norocoasă pentru destinul meu ulterior; cred de atunci că, dacă în viață ești umilit pe nedrept, Dumnezeu numaidecât îți va trimite o aripă, ca să te ajute să te ridici" [6, p.7]. Aceasta ar fi, așadar, o posibilă explicație a prezenței motivului aripii în lirica dabijiană, prezent și în titlul volumului *Aripă sub cămașă* (1989). În același timp însă, deducem, din confesiunile de mai sus, că Nicolae Dabija a beneficiat în familie, încă din copilărie, de o educație religioasă în spiritul credinței ortodoxe, fără de care n-ar fi fost posibilă, mai târziu, crearea poeziilor cu mesaj religios. Pe de altă parte, Dabija și-a însușit – în chip autodidactic, prin lecturarea, cu patimă, a literaturii de specialitate – o temeinică cultură generală, preponderent umanistică și chiar teologică, grație bibliotecii de acasă ori cărților expediate din Cernăuți de arhimandritul Serafim Dabija. Așa se face că lirica lui Nicolae Dabija având ca temă ideea de Providență reprezintă o latură importantă a personalității și operei acestuia. Prin scrierile sale poetice cu mesaj religios, Nicolae Dabija se înscrie în galeria poeților „prin excelență religioși" – după expresia eminentului teolog, de recunoaștere internațională, care a fost Dumitru Stăniloaie – alături de Nichifor Crainic, Vasile Voiculescu, Radu Gyr și Vasile Militaru, cu toții trecuți – deloc întâmplător – prin închisorile comuniste... Între altele, Nicolae Dabija – „având mare credință în Dumnezeu", cum bine spunea, recent, fostul său prieten Mihai Ghimpu – este unul dintre cei mai de seamă autori de psalmi din literatura română, în descendența lui Al.Macedonski și Tudor Arghezi, cu ale căror creații „la temă" există unele afinități, dar și esențialele deosebiri, pe care le vom evidenția la momentul potrivit...

În lumina celor mai sus arătate, nu ni se pare deloc fortuit pelerinajul întreprins de Nicolae Dabija, în toamna anului 1990, în Țara Sfântă, al cărui corolar e, între altele, ciclul „Biblice" din volumul *Doruri interzise* (2003). Grupajul debutează cu piesa *Ierușalem* (datată 9 octombrie 1990), denumire pe cât de veche (însemnând inițial „Cetatea păcii") tot pe atât de paradoxală, aflată în flagrantă contradicție cu sângeroasele confruntări perpetuate acolo de milenii... Poezie de factură modernă, în vers liber, cu măsură variabilă, alcătuită din patru strofe cu număr inegal de versuri, *Ierușalem* este, ca specie literară, un psalm, întrucât autorul adresează Divinității tradiționala rugă fierbinte pentru iertarea păcatelor: „Acolo. Cu fruntea pe pietre./ Pe Domnu-l rugam, pe tăcute:/ păcatele cele nefăcute/ să mi le ierte". De altfel, vocativul *Doamne* revine de câteva ori în versurile care urmează, confirmând apartenența poeziei la specia *psalmului*, care se definește prin caracterul de rugăciune, de odă sacră și își capătă denumirea prin cei 151 de *Psalmi* ai regelui David, care alcătuiesc una dintre cărțile Vechiului Testament. Cunoscător al acestor aspecte, Nicolae Dabija împrumută versurile de început ale poeziei respective din *Psalmul* biblic 136 (*La apa Vavilonului*): „Acolo, șezum și plânsem./ La Zidul Plângerii./ Martori mi-s sticleții și îngerii./ Din Ierușalem". În traducerea liberă a mitropolitului Dosoftei (*Psaltirea în versuri* din 1673), considerat cel dintâi poet cult din literatura română, secvența de început a psalmului în discuție, numit și *Psalmul iubirii de țară,* avea următorul conținut: „La apa Vavilonului/ Jelind de țara Domnului,/ Acolo șezum și plânsăm/ La voroavă de ne strânsăm/ Și cu inimă amară,/ Prin Sion și pentru țară,/ Aducându-ne aminte/ Plângeam cu lacrimi fierbinte". Deși Dosoftei urmează, precum se vede, modelul poeziei populare, totuși limba română e supusă pentru prima dată la rigorile versificației. El este cel care inaugurează, în lirica românească, psalmul ca specie distinctă. Așa cum am mai spus într-un context anterior, a fost nevoie de mai bine de două secole pentru ca paradigma teologică să fie răsturnată în favoarea celei estetice, de către Alexandru Macedonski. În *Psalmi moderni,* acesta avea să transforme poemele *Vechiului Testament* într-o pledoarie *pro domo*, deplângând condiția creatorului înt-o lume incapabilă să-l înțeleagă. Este ceea ce ne comunică și Nicolae Dabija în psalmul *Rugă,* din volumul *Zugravul anonim* (1985), cu deosebirea că, în final, aedul basarabean se arată încrezător în posibilitatea de a schimba lumea cu versurile sale. Alcătuit, compozițional, din trei catrene, poemul poate fi interpretat și ca o *artă poetică,* vocabula *rugă* fiind plasată, anaforic, de cinci ori în textul din care reproducem aici doar secvențele liminare: „Rugă de pasăre, sus peste țară,/ care se odihnește numai când zboară./ Rugă de pasăre, care/ numai cât cântă nu moare.// Rugă-cântec, rugă-plânset, rugă-blestem (naivă, credulă, nebună)/ de aed care speră cu un poem/ c-ar putea face lumea mai bună."

Revenind la Macedonski, trebuie spus că el cultivă *psalmul* înaintea lui Arghezi și altfel decât autorul *Cuvintelor potrivite.* Dacă facem abstracție de tălmăcirea lui Dosoftei din vechea literatură românească, Al.Macedonski este primul poet român care cultivă psalmul ca specie a liricii filosofice, de mare complexitate, fiind deopotrivă rugăciune (imn), odă și meditație existențială. Astfel, unii dintre „psalmii moderni" își trag seva poetică din amara filosofie a Ecleziastului despre deșărtăciunea vieții, a averilor și a onorurilor lumești: „Țărână – suntem toți țărână,/ E de prisos orice trufie.../ Ce-a fost în veci are să fie.../ Din noi nimic n-o să rămână..." Aceeași concepție vizavi de inutilitatea acumulării de bunuri materiale aici, pe Pământ, o întâlnim exprimată și de Nicolae Dabija în *Psalm* (volumul *Psalmi de dragoste* – 2014) : „Nu am, Doamne, nimic, și-s bogat./ Sunt, Doamne, cel mai bogat, că te am./ Cu fiecare mugur ce iese din ram – Te-am aflat,/ cu cerul ce-mi intră în casă prin geam!" Pornind de la această convingere, Nicolae Dabija ajunge la concluzia că toate câte sunt reprezintă voința lui Dumnezeu, repartizate într-o cumpănită proporție (suferință și bucurie), iar pentru îndurarea creștină a durerilor ne dă și virtutea răbdării, dar și mângâierea lacrimilor – „roura-n gene", cum se exprimă prin această izbutită metaforă. Știind că noi, muritorii, suntem instrumente ale vrerii Demiurgului, poetul se lasă în mâna voinței divine: „Nu te supăra, Doamne, că port roura-n gene,/ că cel mai fericit am fost, fără să știu:/ când sfâșiat eram de fiare în arene/ Tu mă strângeai la pieptu-Ți, ca pe-un fiu...//Și ce ușoare-s lanțurile grele/ și piatra de sub cap mi-e pernă moale –/ în locul unde lacrimile mele/ se întâlnesc cu râurile Tale!" (*Psalm*).

Într-o *meditație* (care e tot o specie a liricii filosofice, ca și *psalmul*), autorul *Psalmilor de dragoste* îl imploră pe Părintele ceresc să manifeste clemență față de „popoarele care și-au ucis cu pietre profeții". Într-o poezie intitulată chiar *Iertare*, poetul se întreabă retoric: „Să existe oare, Doamne, iertare – /în viitura morților și a vieții – pentru popoarele acelea care / și-au ucis cu pietre profeții?!// Profeții, de vorbe prea grele răniți,/ care – sub bolțile în vâlvătaie –/ în vreme ce erau batjocoriți,/ se revărsau pe lanuri ca o ploaie...// Și când erau de vii puși în morminte,/ scuipați, loviți de-un neam al nimănui,/ ei se rugau de Tine, Doamne Sfinte, ca să-i faci loc în raiul Tău și lui". De altfel, suplicația poetului este în sensul *Rugăciunii domnești* („...precum și noi iertăm greșiților noștri") și în sensul îndemnului envanghelic de iertare îndelungă și răbdătoare, știut fiind că iubirea aduce mângâiere, iar iertarea aduce înălțarea sufletească. De aceea, în final poetul îndrăznește să medieze, pe lângă Creator, pentru iertarea celor vinovați de persecutarea profeților: „Cum ești, Părinte, blând, plin de iertare,/ Te rog să dai, cu duhul bunătății,/ o șansă și pentru popoarele care/ și-au ucis cu pietre profeții."

Arătam anterior că cel dintâi poet român care a cultivat psalmul, ca specie literară, a fost Al.Macedonski, în *Psalmi moderni*, unde e cât se poate de evidentă legătura cu *Psalmii* lui David, atât tematic, cât și ca atitudine poetică. O nouă mutație avea să se producă însă odată cu psalmii arghezieni, care rup cu tradiția teologică, răsturnând raporturile de forță între Creator și psalmist, în versuri care au putut părea, la acel moment dat, iconoclaste. *Psalmii* arghezieni imaginează un dialog cu divinitatea, adeseori cuvintele poetului fiind ale unui nemulțumit, ale unui răzvrătit. Arghezi se zbate în *Psalmi* între aceste atitudini contradictorii: credință și contestare („Pentru credință sau pentru tăgadă,/ Te caut dârz..."). Răzvrătirea, ca mod al duhului demonic, este deplin exprimată în versurile: „Cercasem eu cu arcul meu/ Să Te răstorn pe Tine, Dumnezeu." Deși psalmii arghezieni dobândeau, în acest fel, o dimensiune ontologică nebănuită, atitudinea aceasta iconoclastă violenta așteptările unui public deprins cu o atitudine pioasă față de Dumnezeu Atotputernicul. S-a spus chiar, despre Arghezi, că scrie pseudopsalmi. Spre deosebire de Arghezi, poetul Nicolae Dabija, convins că poezia este de esență divină, nu se îndoiește nicio clipă de existența Creatorului, a cărui intervenție salutară a simțit-o în momentele de cumpănă ale existenței sale, după cum mărturisește, de pildă, în versuri precum: „Doamne, Tu erai Acela/ ce-ai ținut cu-o mână schela,/ ce se nărui cu mine/ când te zugrăveam pe Tine..." Format în spiritul tradițiilor neamului său și al credinței ortodoxe, Nicolae Dabija nu adoptă niciodată tonul ironic în poemele cu mesaj religios, convins fiind, de asemeni, că îndoiala este în esență demonică. El nu are nici cea mai mică urmă de îndoială că Dumnezeu – după cum spunea și în interviul din care am citat într-un context anterior – i-a fost alături în situațiile dramatice în care i-a fost dat să ajungă de mai multe ori. Ilustrative, în această privință, sunt versurile din poemul *Dumnezeu*: „Ades, pe bunul Dumnezeu/ îl simt murind în locul meu.// Când gata sunt să cad, în drum/ pornit spre-un iluzoriu țel,/ simt de pe umeri crucea cum / mi-o ia, să o mai ducă el.// Și parcă îl aud, din greu/ oftând, din cerul lui enorm:/ ce greu e să fii Dumnezeu,/ dar și mai greu e să fii om..." Versurile acestea ne duc cu gândul la unele cu tematică similară ale lui Vasile Voiculescu, fără îndoială, cel mai profund și mai interesant poet religios din toată literatura română, care – ca și Nicolae Dabija – a dat întrupare literară acestsei imagini contingente a divinității atât în creația lirică, dar și în cea prozastică. În poezia *Ia Tu arcușul,* de pildă, Vasile Voiculescu, convins că poezia este de esență divină, se adresează astfel Creatorului: „Stăpâne, pleacă-te pe coarde.../Și dacă vezi că n-am puteri,/ Ia Tu, în mâna Ta,

arcușul și cântă în eternitate". În acest context se cere menționat și faptul că Nicolae Dabija, precum odinioară Vasile Voiculescu, a fost inspirat și de episodul dramatic al prezenței lui Iisus *În Grădina Ghetsemani.* În poezia cu acest titlu, Vasile Voiculescu sugerează intervenția lui Dumnezeu – Tatăl în versurile: „O mână nendurată, ținând grozava cupă,/ Se cobora-mbiindu-l și i-o ducea la gură". La rândul său, Nicolae Dabija este și el autorul unei poezii inspirate din același eveniment și intitulate *Grădina Ghetsimani*, inclusă în ciclul *Biblice* și datată „27 august 2002". Întâlnim și aici ideea de Providență, în sensul că Demiurgul – deși implorat de Hristos – nu se arată și nici nu-i oferă Fiului ajutorul, lăsându-l să-și împlinească menirea: „Eli, Eli! -/ mușcau cuvintele din buzele mele.// Se făcea ziuă și se însera/ cu da și nu, cu nu și da.// Eli, Eli! Mă rugam printre suspine./ Doamne! Doamne, scrie cu mine!" În sfârșit, dacă în poemul voiculescian ideii condiției duale a lui Iisus – deopotrivă om, dar și ființă divină – îi este rezervată o întreagă strofă, poetul Dabija preferă să o exprime lapidar, concentrând-o în versurile: „Cum eram om, cu datul sorții,/ mă bâjbiam în fața morții// Eli, Eli!/ Lacrimile-mi umpleau ulcele// (...) Trist, se scurgea țărâna-n stele./ Eli, Eli!"

În cazul lui Nicolae Dabija, intervenția providențială a Divinității s-a produs – conform propriilor mărturisiri – în mai multe ocazii. Una dintre acestea va fi constat în supraviețuirea miraculoasă după groaznicul accident de automobil de la Țipova. Într-o poezie publicată în iulie 2007, în *Literatura și Arta*, poetul ni se confesează spunând: „Eu am fost pentru o clipă nemuritor/ La Țipova, pe dealul cu dor./ Când soarele părea peste stâncă/ în ceruri o rană adâncă..." (*Țipova,* 6 decembrie 1987). Ar putea fi vorba, în astfel de creații, și de *panteism,* adică de acea concepție filosofică potrivit căreia Divinitatea este identificată cu întreaga natură. În cazul lui Blaga, de exemplu, s-a vorbit chiar de un *panteism extatic*, de o exuberanță în care se topesc, laolaltă, trup și vis, univers și mit creștin, spre a ajunge, în *Lauda somnului,* la un fel de nostagie a raiului: „În somn sângele meu e ca un val/ se trage din mine/ înapoi în părinți". Nu alta este credința lui Nicolae Dabija, care spune: „Am, Doamne, treizeci și trei de ani/ și-s numai bun de răstignit,/ și-s numai bun de pus pe crucea poemului desăvârșit;// poemului care-ar putea/ cu-o clipă iarna s-o amâne.// (...) Revolta sângelui din mine/ se domolește în părinți./ Dar unde-i Iuda să mă vândă/ pentru cei treizeci de arginți?!" *(Vârsta de trecere*). Influența evidentă a lui Lucian Blaga asupra universului metafizic transfigurat liric de Nicolae Dabija în poemele sale a fost sesizată, între alții, și de academicianul Eugen Simion, care în prefața la volumul *Fotograful de fulgere* spunea: „Nu cade niciodată (...) sub o linie estetică onorabilă. I-a citit, e limpede, pe marii poeți moderni, cel mai mult, probabil, pe Blaga. Figura lui Pan, fantasma Profetului, obsesia tăcerilor și a liniștii care semnifică totdeauna ceva profund în univers vin din *Poemele luminii* și *Pașii Profetului*. Poezia peisagisticii, foarte bogată, arată totodată lecturi bune din Pillat, în fine, inevitabila notă patriotică și profetică din *Dreptul la eroare* indică opțiunea programatică, pentru modelul liric Eminescu -Goga" [7, p.V]. Dar – am adăuga noi – Nicolae Dabija i-a studiat temeinic, cu siguranță, nu doar pe Eminescu și Goga, pe Arghezi, Blaga, Pillat ori Voiculescu, ci și pe Nichifor Crainic care a fost – după spusele lui Dumitru Stăniloaie – „poetul nostru creștin prin excelență, cum este Paul Claudel, poetul creștin francez prin excelență sau Rainer Maria Rilke, poetul creștin german prin excelență" [8, p.7]. Nichifor Crainic a fost însă nu doar autor al unor remarcabile creații lirice cu mesaj religios, ci – după cum bine se știe – un important gânditor și eseist (autor al celebrelor volume *Puncte cardinale în haos* și *Ortodoxie și etnocrație*), profesor la Facultatea de Teologie din Chișinău, unde a predat un curs de mistică (cu referiri speciale la romanele lui Dostoievski) și altul despre „spiritualitatea poeziei românești". În acesta din urmă, Nichifor Crainic afirmă, între altele, că „lirismul religios, nefiind dogmă, e, de obicei, supraconfesional", iar marea poezie e totdeauna „o formă a rugăciunii" [9, p.85]. Acesta este și cazul unora dintre cele mai izbutite creații pe tema ideii de Providență ale lui Nicolae Dabija, în care poetul își pune întrebări fundamentale privind universul material și cel uman, legate de umanitate și de Divinitate, de posibilitatea stabilirii unui dialog între individ şi Dumnezeu, pe care într-o poemă ilustrativă pentru concepția sa panteistică și-l imaginează plimbandu-se prin jurul satului. E vorba de *Urmele lui Dumnezeu,* din volumul *Cercul launtric* (1998), din care cităm: „Pădurea din jurul satului meu -/ prin ea s-a plimbat Dumnezeu. / Ce vezi nu-s izme albe, cicori albăstrui - / sunt urmele încălţărilor Lui. // Undeva pe-aici, pe-o costișă de plai, s-a oprit. Și-a privit către rai. / Frunza pioasă, floarea plapândă-/ parcă îi mai păstrează respirația blândă. // (...) E plină de metafizică aici fiece floare. / Citeşti fraze din Ecleziast pe nori de izvoare/ (...) Te bucuri: de-o floare, de-un murmur, de-un cireș, amărui - / parcă ai fi dat de urmele Lui..." Aceeași concepție panteistă, măiestrit imbricată cu argheziana temă a singurătății, e întâlnită și în poezia intitulată chiar *Singurătate,* din volumul *Psalmi de dragoste* (2014), unde atmosfera e una apocaliptică, de sfârșit de lume: „Amurgul se lăsase ca o perdea:/ fumegau de arșiți ogoarele,/ apa din bălți sfârâia:/ acolo căzuse soarele.// Nu era nici zi, nici noapte; / din lanuri, până la mine. Ajunseseră câteva șoapte:/ Dumnezeu vorbea cu sine". Tot pe urmele lui Arghezi – cel care, într-un alt *Psalm* celebru, își plângea pustiul și singurătatea („Tare sunt singur, Doamne, și pieziș!/ Copac pribeag uitat în câmpie,/ Cu fruct amar și cu frunziș,/ Țepos și aspru-n în-

drârjire vie") – se află Dabija și într-un *Psalm* creat, la 22 iulie 2007, pe când se afla – cum însuși menționează – la „Spitalul Republican de Urgență". Conștiința religioasă a poetului, care concepe lumea ca pe o luptă între două principii adverse, binele și răul, conform viziunii biblice din care se inspiră – atinge aici culmi dureroase generate poate de nedorita izolare. Iată versurile: „Sunt, Doamne, atât de trist și singur:/ precum un rug în care ninge, ce ba învie, ba se stinge...// Sunt, Doamne, atât de trist și singur.../ Precum de rouă – niște crânguri,/ mi-s zilele de lacrimi pline.//Se vede, Doamne, de la Tine/ cât sunt de trist,/ cât sunt de singur?!// De orice rază ce m-atinge/ mă simt rănit până la sânge...// Sunt, Doamne, atât de trist, și singur:/ precum un rug în care ninge."

Este meritul incontestabil al lui Nicolae Dabija acela de a fi redescoperit – în creațiile sale lirice având ca temă ideea de Providență – sensurile filosofice și profunzimile creației în centrul căreia se află omul în dialog cu Dumnezeu, muritorul în conversație cu Divinitatea. Demn de menționat este și faptul că poezia sa atinge acum altitudini considerabile, deopotrivă în conținut și în formă, valoarea artistică fiind un element *sine qua non* al unor creații de acest fel. Este ceea ce constată și Eugen Dorcescu în eseul *Poezia mistico-religioasă. Structură și interpretare*: „Fiind vorba de poezie (nu de teologie sau de filozofie), ceea ce validează textele, în toate cazurile pomenite mai sus, este lectura estetică. De altfel, autenticitatea spirituală nu poate fi mimată, ea plusând, ca atare, doar în originalitatea și pregnanța expresiei. Altitudinea proiectului pretinde, în mod obligatoriu, altitudinea realizării. Încercările ce nu satisfac criteriile de performanță estetică se exclud din discuție. Un text care nu este poezie – conchide autorul – nu poate fi, în niciun chip, poezie mistico-religioasă, indiferent ce dorește să fie, ce încearcă să fie sau ce pretinde că este" [5, p.52]. În cele mai multe cazuri, Nicolae Dabija se vădește a fi, în creațiile sale poetice, adeptul unei prozodii aflate în descendența clasicismului eminescian, al formelor fidele unei maniere de creație tradiționaliste. Referindu-se la stilul liricii dabijiene, academicianul Eugen Simion observase, cu justețe: „Între aceste stiluri și modele (...) Nicolae Dabija își afirmă nota personală. Predilecțiile pentru domeniile tradiționale (peisajul mioritic, marile mituri ale istoriei naționale, limba română, sufletul curat al țăranului, mica zeitate maternă, venerația pentru Eminescu și Creangă etc.) îl plasează fatal printre „*tradiționaliștii*" promoției 70. Însă cum am dovedit cu alt prilej, tradiționalismul este inevitabil pentru o generație care trebuie să apere valorile morale și spirituale ale unei nații amenințate să-și piardă identitatea. Nicolae Dabija se supune acestei necesități și poemele sale muzicale, impecabil trăite, oscilează între poezia politică propriu-zisă și poezia ca stare de suflet" [7, p.V-VI]. Așa este. Doar că Nicolae Dabija – creator de mare complexitate – n-a rămas ancorat, spre cinstea sa, doar în canonul tradiționalist de poeticitate, evoluând spre forme moderne cum sunt creațiile în vers liber și în vers alb frecvente în *Psalmi de dragoste* (2014). În paranteză fie spus, „versul liber" însuși – în accepția de poezie neprozodică din niciun punct de vedere, în care toate normele clasice (ritm, rimă, măsură strofă) sunt aplicate numai *ad libitum* – își are originea în psalmii biblici. „Versurile ebraice – spunea Gala Galaction în studiul *Poezia Psalmilor (Farul*, 1912, nr.3) – se grupează în strofe numai sub stăpânirea unei idei", iar Vladimir Streinu, în *Versificația modernă,* confirma teza originii veterotestamentare a verslibrismului, scriind: „S-a propus, așadar, ca origine a versului liber tehnica psalmilor și a ditirambilor. Zicerea psalmilor, fiind întovărășită de muzică instrumentală, se dispensa de binefacerile eufonice ale rimei, ale măsurii silabice și ale oricăror altor norme metrice sigure" [10, p.8]. La Nicolae Dabija un exemplu ar putea fi această meditație pe tema relației individuale cu Divinitatea, poezie de o surprinzătoare modernitate, din care reproducem aici secvențele de început: „Ce greu înveți să fii singur:/ singur într-o mulțime,/ singur într-o chilie/ în care nu mai e loc / decât pentru tine și Dumnezeu.// Și-ncă mai ai atâtea de învățat:/ Să pui tăcerea în palmele lui Iisus,/ cel uitat pe cruce..." (*Început de singurătate*).

Se poate lesne observa că, în astfel de creații, Nicolae Dabija descoperă acum teritorii puțin explorate anterior. Dând expresie atât unor trăiri personale, mai mult sau mai puțin profunde, cât și întregului tumult al gândirii axate pe deslușirea misterului existenței, Nicolae Dabija confirmă parcă ideile exprimate de Nicolae Manolescu într-un mai vechi eseu din *România literară*: „Rugăciunea poate exista fără poezie ca act personal... Poezia poate exista, și ea, fără rugăciune, doar că s-ar condamna la frivolitate. Și atunci imită rugăciunea, își arogă un spirit, un conținut, încearcă să umple limba profană cu semnele sacrului" [11, p.2].

În sfârșit, un alt fir evolutiv în cadrul poeziei cu tematică religioasă a lui Nicolae Dabija îl reprezintă *problema morții.* Obsesia morții e o notă esențială a liricii universale. Nu e vorba de o moarte imaterială sau spiritualizată, ci de viziunea morții în groaznica descompunere a materiei. Obsesia devine și mai caracteristică prin asocierea ei cu alte elemente, cum este cazul unei doine din volumul *Aripă sub cămașă* (1989), având drept moto celebrul vers din debutul *Odei (în metru antic)* a lui Eminescu: „Nu credeam să învăț a muri vreodată..." Creație de factură folclorică, *Doina* lui Dabija e axată pe motivul *fortuna labilis,* dar și al scurgerii inexorabile a timpului, a existenței noastre terestre, la capătul căreia ne pomenim singuri în fața morții: „Fostam, Doamne, tânăr foarte/ și nu mă gândeam la moarte,/ și nu mă gândeam la moarte,/ că-mi părea așa departe.//

Când râdea cu gura tristă/ și-mi făcea semn din batistă,/ îmi ziceam că nu există,/ îmi ziceam: ea nu există.// (...) Da-n acele vremi cu soare/ nu știam că-atunci când moare/ singur, Doamne-i fiecare.// Ce-i de singur fiecare!" Sentimentul aprehensiunii de neant este, ca și cel din sfera senzorial-emoțională, liricizat oarecum indirect, prin intermediul unor filtre intelectuale și culturale. Poate mai mult decât o natură lirică, Nicolae Dabija are o solidă cultură poetică. De aici vine, probabil, deficitul de autenticitate ori lipsa de naturalețe și prospețime ale unora dintre creațiile sale lirice pe această temă. Ca și în cazul altor creații dabijiene pe tema ideii de Providență, sursa de inspirație și spiritul afin este Tudor Arghezi. Este, între altele, cazul poemului *Nădăjduiri,* care deschide volumul *Psalmi de dragoste* (2014): „Bucuros este sufletul meu,/ Ca o biserică în care a intrat Dumnezeu:/ Vâzdoagele au înflorit brusc în icoane / Și-au înmugurit podele și obloane.// Și ușile, care se deschid, a Înviere,/ Mai înainte de a le apuca de mânere". Concepția panteistă, prezentă – cum spuneam cu alt prilej – în creațiile cu mesaj religios ale poeților români din interbelic, e prezentă și aici: „Privirile mele îndrăgostite/ De lanuri, de păduri, de ape, de răchite,/ Te caută și Te găsesc în toate:/ În lujere și fulgere,/ În arbori și cioate". Tot de panteism poate fi vorba și în poezia intitulată *Priceasnă* (2), din volumul *Reparatorul de vise* (2016), unde e imaginată intervenția salutară a Providenței în cazul unui zugrav de biserici: „Doamne, Tu erai Acela/ Ce-ai ținut cu-o mână schela,/ ce se nărui cu mine/ când Te zugrăveam pe Tine;// împăratele, vopsele/ din stacane și ulcele/ când au curs blând peste îngeri,/ au făcut și Tu să sângeri;// atunci, când se frânse strana,/ Tu-ai scos mâna din icoana/ încă udă de vopsele/ să mă ții, în loc de schele..." În schimb, în *Poem scris în doi*, din același volum, e transfigurată liric ideea predestinării: „Poemele noastre/ cu miros de cer și pământ,/ cu miros de viață și moarte,/ sunt, cu toate, scrise;/ nu mai încape în ele niciun cuvânt.// În ora ce trece pe-alături de timp,/ scris în doi Poemul fără Cuvinte/ îl simt –/ cu noaptea în zi lunecând,/ cu moartea pe moarte călcând..."

Obsesia escatologică, spaima apocaliptică a descompunerii își găsește expresia supremă la Nicolae Dabija în litania cu titlul *Durere* – cu siguranță, una dintre cele mai pătrunzătoare, pe această temă, din literatura română. Conștiința morții și spaima de moarte sunt transfigurate într-o lirică de grave melancolii: „Cea mai mare durere/ e durerea care nu mai doare,/ pe ea o simt doar omul care iubește/ și omul care moare;/ când tăcerea spune mai multe/ decât spun cuvintele,/ iar rănile/ încep să-ți țină cald –/ ca veșmintele.// Atunci nu luntrea se îndepărtează, / ci țăranul pleacă// (...) Numai Dumnezeu te mai întreabă ce/ mai faci –/ cu iarba de sub tălpi/ și cu florile din copaci – / prin bezna ce foșnește sub cer/ ca un stindard/ în vântul ce se stinge/ de lumânările ce ard".

În sfârșit, un alt izvor de inspirație biblică, ce trebuie consemnat aici, e cel referitor la Învierea Mântuitorului. Finalul unei elegii pe această temă sugerează, poate, nădejdea omenirii într-un mult promis Mesia: „Câți au tăcut, câți au strigat,/ Câți au plecat, câți au venit?.../ Și numai Unu-a înviat,/ Și răstignirea i-a-nfrunzit." (*Curg, mut, izvoare sub sălcea...*).

Din același ciclu de 18 poezii inedite, grupate – în *Reparatorul de vise* (2016) – sub titlul *Indiminețări,* face parte și poemul *Priceasnă* (1), care își justifică, însă, doar în parte titlul, fiind, de fapt, o creație complexă, o poezie filosofică, nu doar cu mesaj religios, ci și cu unul pronunțat etic, cuprinzând sfaturi, îndemnuri și povețe adresate unui potențial discipol. Creație cu vădit caracter gnomic, *Priceasnă* (1) este, într-un fel, *Glossa* lui Nicolae Dabija, inspirată fiind, evident, de inegalabila capodoperă eminensciană, cu care se aseamănă chiar și în privința structurii compoziționale, având același număr de strofe. Ca și în cazul *Glossei* lui Eminescu, survine, înainte de toate, întrebarea: de fapt, cine vorbește și cui se adresează? Fără a intra prea mult în detalii, credem că – așa cum am demonstrat cândva într-un eseu publicat în *Hyperion* (Botoșani) – și în cazul creației lui Nicolae Dabija cel care vorbește nu poate fi decât Demiurgul, care-l povățuiește pe omul de geniu, pe omul superior, care, în cazul creațiilor similare ale celor doi poeți de geniu, se identifică cu însuși autorul. Capodoperă incontestabilă a creației poetice dabijiene având ca temă ideea de Providență, *Priceasnă* (1) se cere a fi reprodusă în integralitatea ei: „În timp ce-alegi din vorba celor mulți/ Cuvântul Unic, ziditor de temple –/ Învață-te să taci. Și să asculți./ Învață să asculți. Și să contempli.// Când Domnul îți surâde din aguzi/ Învață să te rogi. Dar și să crezi.// Învață să asculți. Dar și s-auzi./ Învață să privești. Dar și să vezi.// Învață să fii bun. Și să nu uiți:/ Să fii frumos și tânăr – tot se-nvață./ Învață să fii tare de la munți/ Și de la arbori – să ții Ceru-n brață. // În vreme, ca-ntr-un râu, când te scufunzi/ Și poeziile te-aleg pe tine/ Învață să te-ntrebi. Și să-ți răspunzi./ Și-n rău învață să găsești vreun bine.// Învață să învingi. Și-nvață-te să pierzi./ S-auzi tăcerea. Și să vezi idei./ Te bucură cât codrii mai sunt verzi,/ Cât timp omătul nu s-a pus pe ei.// Alege vorba moartă de cea vie/ Și-ai să descoperi că, -n fatala joacă,/ Se poate să câștigi o bătălie/ Și fără să scoți

sabia din teacă.// Mereu învață. Fii elev la toate./ Crescând în piatră sus, de la arbust/ Să-nveți că nu există *Nu se poate!*/ Cât viața fierbe-n muguri, ca un must". Pe de altă parte, ne dăm seama lesne că *Priceasnă* (1) poate constitui și un exemplu de creație lirică în care conținutul de idei și expresia artistică se află în deplină consonanță, contribuind, în egală măsură, la succesul respectivei piese lirice. Fiindcă, după cum bine se știe, în poezie, în general, nu contează doar tema, nici problematica, nici registrul, înalt sau popular, ci mai ales expresia poetică, de care se atinge și cu care se asimilează toate acestea. Altfel spus, e de dorit ca, în cazul oricărui poem, structura formală a acestuia să facă corp comun cu substanța lui. Așa se întâmplă, cel mai adesea, în cazul poeziilor lui Nicolae Dabija, poezii în care imaginile nu se constituie într-un singur plan și nu se epuizează – dacă se poate spune așa – odată cu consumarea insolitului lor artistic. Lectura repetată pune și mai mult în valoare asemenea poeme complexe, în care fiecare strofă conține multiple sugestii și semnificații...

Concluzii

În concluzie, am putea afirma, fără teama de a greși, că poeziile lui Nicolae Dabija având ca temă ideea de Providență sunt, deopotrivă, pledoarii în spiritul valorilor fundamentale de Bine, Frumos și Adevăr, cu firesc accent pe frumosul artistic. Privite din acest unghi, creațiile lirice dabijiene cu mesaj religios ni se par a fi mai puțin importante sub aspect teologic, miza lor fiind mai curând etică, estetică și neoumanistă. Se pare că, înainte de toate, credința lui Nicolae Dabija va fi fost aceea că poezia, în general, și cu deosebire cea religioasă, nu e altceva decât o modalitate de recuperare a frumuseții pierdute a lumii. Adică, o rugăciune în versuri. Un psalm în accepția deplină a termenului...

Referințe:

1. BUZAȘi, I. Niceta de Remesiana. In: *Poezia religioasă românească*. Cluj-Napoca: Dacia, 2003.
2. POPESCU, F. *Prefață* la *Poezia română religioasă*. București: Coresi, 2002.
3. RACHIERU, A.D. Nicolae Dabija – neoromantism și militantism. În: *Poeți din Basarabia. Un veac de poezie românească*. București-Chișinău: Editura Academiei Române – Editura „Știința", 2010.
4. DOLGAN, M. „Dorurile interzise" ale lui N. Dabija din perspectiva hermeneuticii. În: *Poezia contemporană, mod de existență în metaforă și idee*. Chișinău: Elan Poligraf, 2007.
5. DORCESCU, E. Poezia mistico-religioasă. Structură și interpretare. În: *Viața Românească*, 2008, nr.10.
6. DABIJA, N. Poezia e un gest de protest contra dezordinii lumii: Interviu realizat de Lili Bobu. În: *Literatura și Arta*, 2021, nr.10,11,12, p.7.
7. SIMION, E. Poezia e o bucuroasă tristețe. *Prefață* la: *Nicolae Dabija – „Fotograful de fulgere"*. București: Minerva, 1998 („Biblioteca pentru toți").
8. STĂNILOAIE, D. Poezia creștină a lui Nichifor Crainic. În vol.: *Nichifor Crainic. Șoim peste prăpastie.* Vol.I. București: Roza vânturilor, 1997.
9. CRAINIC, N. S*piritualitatea poeziei românești*. București: Muzeul Literaturii Române, 1998.
10. STREINU, V. V*ersificația modernă. Studiu istoric și teoretic asupra versului liber*. București: Editura pentru Literatură, 1966.
11. MANOLESCU, N. Poezia ca rugăciune. În: *România literară*, 1998, nr.35, p.2 .

Date despre autor:
Liviu CHISCOP, doctorand, Școala doctorală *Științe Umanistice*, Universitatea de Stat din Moldova.
E-mail: agentiacontexte@yahoo.com
ORCID: 0000-0002-5877-8291

Prezentat la 08.06.2021

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2021, nr.10(150)
Seria "Științe umanistice" *ISSN 1811-2668* *ISSN online 2345-1009* *p.75-86*

CZU: 81`25:821.133.1-22=135.1 **DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.5802916**

UMORUL ÎN COMEDIILE FRANCEZE: A TRADUCE FĂRĂ A TRĂDA EMOȚIA

Angela GRĂDINARU

Universitatea de Stat din Moldova

Traducerea este un proces de comunicare interculturală, o mediatoare între două culturi care transmite o bună parte a culturii Celuilalt. Acest fapt ne determină să regândim rolul elementelor socioculturale din filme, căci una dintre principalele provocări în traducerea audiovizuală rămâne transferul umorului. Acest articol reprezintă un studiu al traducerii umorului și al transformărilor realizate în timpul transferului dintr-o limbă/cultură în alta. Transferul umorului și înțelegerea lui în traducerea audiovizuală poate avea loc la nivel nonverbal (imagini, sunete, efecte sonore) și verbal (expresii umoristice, jocuri de cuvinte). Umorul poate fi condiționat de cuvintele care sunt utilizate intenționat (jocuri de cuvinte), dar și neintenționat; prin urmare, a traduce aceste cuvinte prin înlocuirea lor cu alte cuvinte (sinonime, echivalente) determină uneori pierderea efectului comic al cuvântului. Cuvântul implicat într-o ordine a discursului audiovizual nu urmărește convingerea receptorului, ci obținerea unei emoții estetice care condiționează râsul. Mesajul este interpretat la nivel plurisemiotic prin efortul comun al limbajului verbal și al caracteristicilor nonverbale ale comunicării, adică acțiunile și cuvintele care coexistă simultan în construirea comicului. A traduce înseamnă a crea pentru publicul receptor un „echivalent" al filmului original, adică un film, cu cea mai mică distorsiune posibilă a conținutului din varianta originală. Prin urmare, ne-am propus să analizăm modul în care comicul este tradus pe ecran în comedia *La ch'tite famille* subtitrată în limba română. Un rol important în procesul transferului revine traducătorului ca expert atât în receptarea, cât și în producerea umorului, într-un context în care triada imagine/ cuvânt/ sunet trebuie transferată între două culturi. Traducătorul trebuie să identifice intenția celui care râde de celălalt, care ironizează, pentru a fi fidel sursei și pentru a adapta umorul publicului țintă.

Cuvinte-cheie: *comedie, echivalență, umor, subtitrare, tehnică de traducere, traducere audiovizuală, text sursă, text țintă.*

HUMOUR IN FRENCH COMEDIES: TRANSLATING WITHOUT BETRAYING EMOTION

Translation is a process of intercultural communication, a mediator between two cultures that transmits a great part of the other culture. This fact determines us to rethink the role of sociocultural elements in films since one of the main challenges in audiovisual translation is the transfer of humour. The article represents a study of humour translation and the transformations that occur in this process of transfer from one language/culture to another. The transfer of humour and its understanding in audiovisual translation may take place at nonverbal level (images, sounds, sound effects) and at verbal level (humorous expressions, play-on-words). Humour may be conditioned by the words that are used intentionally (play-on-words) and unintentionally. Therefore, translating these words by replacing them with others (synonyms, equivalents) sometimes leads to the loss of the humorous effect of the word. The word in the audiovisual speech does not aim at convincing the target public, but rather at obtaining an aesthetic emotion that leads to laughter. The message is interpreted at plurisemiotic level through the common effort of the verbal language and the nonverbal characteristics of communication i.e., the actions and words that coexist simultaneously in creating humour. To translate means to create "an equivalent" of the original film for the target-public, i.e., to obtain a film with the smallest possible distortion of the content. Hence, we aimed at analysing the way in which the humour in the comedy *La ch'tite famille* (English title *Family is Family*) is subtitled into Romanian. The translator is the one who plays an important role in the process of transfer both as an expert in receiving as well as in producing humour in a context in which the triad image – word – sound should be transferred between two cultures. Consequently, the translator's mission is to identify the intention of the one who laughs at the other one, who ironizes on his behalf, in order to be faithful to the source and to adapt the humour to the target-public.

Keywords: *comedy, equivalence, humour, subtitling, translation technique, audiovisual translation, source text, target text.*

Introducere

Subiectul de cercetare pe care ni l-am propus să-l studiem pune accentul pe demersul traductologic de transmitere a umorului în comedia franceză „*La ch'tite famille*" de Dany Boon subtitrată în limba română. În prezentul studiu am cuantificat umorul prezent în ambele variante – franceză și română – și am identificat unele pierderi ale elementelor potențial pline de umor, ca urmare a actului traducerii (aceste elemente fiind considerate potențial pline de umor). Dacă ar fi să luăm în considerare concepția Virginiei Woolf că „umorul este un fenomen care riscă să piară în traducere", am împărtăși ideea că doar un traducător cu adevărat talentat

este capabil să transmită cele mai complexe nuanțe ale acestuia. În ultimii ani, traducerea umorului (în filme) a fost abordată în mai multe lucrări (Michel Ballard, Chiaro Delia, De Rosa Gian Luigi, Bianchi Francesca, Diaz Cintas Jorge, Zabalbeascoa Patrick, Juan José Martínez Sierra, Varga Cristina, Sinu Raluca, Sîrbu (Pușnei) Irina, Mihai (Tănase) Elena Violeta). Produsele audiovizuale par a fi o sursă extrem de diversă de exemple ale umorului datorită gamei largi de filme comice (care conțin glume vizuale, glume acustice, glume lingvistice). Personajele comediilor declanșează râsul prin comportamentul și limbajul lor în anumite situații de comunicare. Umorul este influențat de cultura, tradițiile, istoria unui popor. Oricare ar fi sursa umorului și mediul folosit pentru a-l transmite, traducerea umorului constituie o sarcină dificilă, cauza fiind diferențele structurale, semantice, pragmatice și culturale dintre limbi și culturi. Realizarea unei traduceri de succes a umorului necesită din partea traducătorului să dea dovadă de creativitate. În psihologia cognitivă, creativitatea este prezentată ca un proces de rezolvare a problemelor. Trebuie remarcat faptul că în ceea ce privește traducerea audiovizuală, utilizarea sunetului și a imaginii nu trebuie niciodată ignorată, chiar dacă umorul pare să fie ancorat în limbaj, deoarece aceste elemente semiotice fac parte integrantă din context. Compoziția semiotică a producției audiovizuale care conține patru canale: verbal – auditiv (dialog, zgomot de fundal etc.), nonverbal – auditiv (sunete naturale, efecte sonore, muzică), verbal – vizual (subtitrare, orice text care apare în film, cum ar fi scrisori, afișe, cărți, ziare, reclame etc.) și nonverbal – vizual (compoziția imaginii, poziția și mișcarea camerelor de filmat) contribuie la construirea sensului și îl pune pe traducător în situația de a comprima elementele transmise într-un mesaj cu o singură dimensiune (textul scris).

Conceptul de umor

Literatura de specialitate ne-a demonstrat că a vorbi despre umor este o sarcină cu adevărat dificilă, în primul rând, pentru că în numeroase studii conceptele de umor și ironie sunt fie opuse, fie confundate.

De exemplu, în *Dictionnaire de poétique et de rhétorique* al lui Henri Morier, cele două noțiuni sunt percepute ca distincte: „Umorul este expresia unei stări sufletești calme care intervine în cazul unor neajunsuri ale unui personaj, ale unei situații, […], în timp ce ironia ar fi o judecată critică față de imperfecțiunea lumii" [1, p.610].

Pe de altă parte, în viziunea lui Robert Escarpit, cele două concepte sunt confuze: „Paradoxul ironic se află în centrul oricărui proces umoristic prin contactul brusc al lumii cotidiene cu o lume redusă în mod deliberat la absurd" [2, p.115].

O altă dificultate în acest caz constă în sinonimia termenilor folosiți pentru a defini umorul: comic, ridicol, absurd, neobișnuit, batjocoritor, ironic, plăcut, amuzant etc. Cercetările în baza dicționarelor confirmă acest lucru. Dicționarul *Larousse* definește umorul ca „o formă a spiritului a cărei esență constă în sublinierea caracterului comic, ridicol, absurd sau insolit al unor aspecte ale realității" [3]. La rândul său, dicționarul *Internaute* percepe umorul ca o „formă a spiritului care subliniază cu ironie și detașare aspectele hazlii, caraghioase și insolite ale realității" [4]. DEX-ul definește umorul ca „înclinare spre glume și ironii, ascunse sub o aparență de seriozitate; manifestare prin vorbe sau prin scris a acestei înclinații; categorie estetică aparținând sferei comicului a cărei esență constă în sublinierea incompatibilității și absurdității laturilor unor situații considerate firești" [5].

În timp ce dicționarele au definit unanim umorul ca o stare de spirit, cercetătorii din domeniu au propriile opinii. Prin urmare, Patrick Charaudeau consideră umorul ca fiind o noțiune generică. Cercetătorul folosește acest termen pentru a desemna „o strategie discursivă care constă în confruntarea limbajului, eliberarea de constrângerile sale sau de normele de uz, care dau naștere jocurilor de cuvinte. Este, de asemenea, o strategie care constă în construirea unei viziuni neobișnuite asupra lumii și solicitarea unui anumit interlocutor să împărtășească jocul despre limbaj și lume. Umorul corespunde întotdeauna unui scop ludic" [6].

Elżbieta Biardzka definește umorul din punctul de vedere al comunicării: „Un fel de neînțelegere sau surpriză în raport cu o situație de comunicare model, în care comunicarea are loc așa cum ar fi fost în mod normal, de obicei" [7, p.39].

Rodica Zafiu definește umorul verbal ca „o intenție și/sau capacitatea de a produce enunţuri care să provoace o anumită reacţie caracteristică (un tip de emoţie/manifestarea prin râs)" [8, p.497]. Lingvista susține că, „în interpretarea umorului, se poate utiliza un model cu 3 niveluri sau componente, care să ţină cont de: a) mecanismul cognitiv-inteleclual (surprinderea incongruenţelor, a contrastului, a efectului de surpriză); b) valorile implicate; c) asocierile afective" [8, p.498]. În unele situații de comunicare are loc o interferență a acestor niveluri.

Potrivit lui Jacques Riffault, umorul este ,,o atitudine existențială care implică să știi să râzi de tine. Pe de o parte, aduce un aspect nou percepției obișnuite; pe de altă parte, joacă un rol esențial în echilibrul persoanei și diminuează tensiunea" [9, p.22].

De Rosa Gian Luigi menționează, în lucrarea *Translating humour in audiovisual texts,* că umorul este într-adevăr un fenomen social care apare spontan în timpul interacțiunilor umane. Lingvistul consideră, de asemenea, că râsul este rezultatul unei situații particulare în care a fost expus cineva și că emoțiile pozitive sunt exprimate prin expresii faciale și prin tonul vocii [10].

Umorul este o formă de comunicare. Explorarea structurii semantice pe mai multe niveluri a discursului umoristic se află în centrul cercetărilor lingvistice despre umor. Freud [11, p.78-89] studiază umorul din perspectivă lingvistică încă din 1960, identificând tehnicile glumelor exprimate în sunete, silabe, repetări și variații. De asemenea, Freud afirmă că rezultatul unei glume este râsul ca o formă de eliberare de sentimentele reprimate.

Michel Ballard afirmă, în articolul *Effets d'humour, ambiguïté et didactique de la traduction*, că „umorul este o formă de detașare de realitate, care poate fi prezentat într-un mod neașteptat și amuzant" [12, p.20-25]. În plus, lingvistul consideră că traducerea umorului constituie o sarcină dificilă, deoarece implică toți factorii care contribuie la formarea întregii situații comice și, în special: imagini, gesturi, expresii faciale etc.

Patrick Zabalbeascoa afirmă că pentru a înțelege umorul în traducerea textelor audiovizuale este necesar să se cunoască factorii traducerii, ai umorului și ai textelor audiovizuale [13, p.251-266]. Umorul, traducerea și comunicarea audiovizuală au toate o dimensiune comunicativă, socioculturală, istorică, ideologică și psihologică. Astfel, pe de o parte, trebuie să le cunoaștem particularitățile, dar, pe de altă parte, trebuie să realizăm ceea ce e comun între ele. Este posibil să se studieze umorul ca aspect al traducerii sau traducerea ca aspect al umorului și același lucru s-ar putea spune despre aceste două în ceea ce privește comunicarea audiovizuală până când toate combinațiile sunt epuizate.

Anne Leibold susține că traducerea umorului este o provocare stimulativă care necesită decodificarea precisă a unui discurs plin de umor în contextul său original [14, p.109-111].

Pe ecrane putem remarca trei categorii ale umorului: umorul nonverbal (este umorul reprezentat prin gesturi și pantomimă), umorul paralingvistic (sunete onomatopeice) și umorul verbal (se manifestă prin utilizarea jocurilor de cuvinte). Sincronizarea elementelor paraverbale cu cele verbale consolidează forța ilocuționară a mesajului verbal umoristic. Mesajul este interpretat la nivel plurisemiotic prin efortul comun al limbajului verbal și al caracteristicilor nonverbale ale comunicării, adică acțiunile și cuvintele care coexistă simultan în construirea comicului.

Deci, potențialul umoristic al unei glume poate fi compus dintr-un singur element (o simplă glumă) sau mai multe elemente (o glumă complexă). Pot fi identificate opt tipuri de elemente cu potențial umoristic [15, p.143-150]: 1. Elemente comunitare și instutuționale. Acestea sunt elementele cu o specifică importanță înrădăcinată într-o anumită cultură. 2. Simțul comunitații față de elementele de umor. Acestea sunt elementele ale căror teme par mai populare în anumite comunități decât în altele (aceasta nu implică caracteristici culturale specifice, doar o preferință). 3. Elemente lingvistice bazate pe aspectele lingvistice. 4. Elemente vizuale oferite de imaginile de pe micile ecrane. 5. Elemente grafice: acestea includ umorul care derivă de la un mesaj scris dintr-o poză. 6. Elemente paralingvistice: acestea combină umorul provenit de la trăsăturile paralingvistice, cum ar fi un accent străin, tonul vocii și imitarea vocii celebritaților și multe altele. 7. Elemente sonore care sunt oferite în mod explicit și în mod acustic de coloana sonoră, oferind un efect special când acestea participă semnificativ la crearea umorului. 8. Elemente nemarcate: acestea combină restul elementelor cu potențial umoristic care nu au fost menționate anterior.

Categoriile umorului

De-a lungul istoriei, de la Aristotel la Freud, umorul a constituit obiectul de studiu al cercetărilor din diverse domenii: antropologia, comunicarea, educația, lingvistica, literatura, psihologia și altele. Cercetătoarea Țifrea Oana, în lucrarea *Recunoașterea umorului în texte*, distinge șapte tipuri de umor [16, p.8-9]: 1. **Anecdota**: orice întâmplare interesantă care ajută vorbitorul să clarifice o problemă. Adesea, cei care dezbat sunt încurajați să folosească studii de caz sau să construiască scenarii. Unele dintre ele pot dobândi o nuanță comică nu doar pentru a atrage atenția, ci și pentru a accentua o anumită idee. 2. **Exagerarea (hiperbola)**: exagerarea unor trăsături, defecte sau a neadecvării unei acțiuni. 3. **Ironia**: este o figură de stil în care cuvintele sunt folosite în așa fel încât semnificația lor intenționată să fie diferită de sensul real al cuvintelor. Poate fi, de asemenea,

o situație care se termină într-un mod foarte diferit de ceea ce se anticipează de obicei. De cele mai multe ori, vorbitorul spune opusul la ce se gândește sau ce așteaptă publicul de la el. 4. **Revenirea**: vorbitorul comite intenționat o eroare numai pentru a reveni și a corecta repede acea eroare. 5. **Satira**: o formă de sarcasm care poate evidenția lipsurile unei idei, acțiuni sau persoane. Satira este o tehnică folosită de scriitori pentru a denunța și critica nebunia și corupția unui individ sau a unei societăți, folosind umorul, ironia, exagerarea sau ridiculizarea. 6. **Subestimarea**: transformarea a ceva mare sau important în ceva normal sau chiar mult mai mic, mai puțin important decât este cu adevărat. 7. **Umorul de situație**: umor care vine din experiența proprie, iar publicul nu are nicio idee despre situația descrisă. Umorul de situație este cel mai popular umor de astăzi. Un astfel de tip de umor poate conține o farsă, o ironie și un amestec de toate tipurile de umor care există.

În baza funcțiilor limbajului și a diagramei actului de comunicare elaborate de Roman Jakobson, Elżbieta Biardzka propune o altă clasificare a umorului [7, p.40-47]: 1. **Umorul expresiv**: acest tip de umor presupune implicarea semnelor nonverbale, precum expresiile feței, gesturile și mișcările corpului, diferitele expresii care contribuie la râs. 2. **Umorul conativ**: se concentrează, în principal, pe destinatar. Principalele mărci ale acestui tip de umor este utilizarea vocativului și imperativului. Acesta este cazul în care emițătorul încearcă să influențeze asupra receptorului. 3. **Umorul interacțional**: acesta este umorul creat cu ajutorul cuvintelor în conversație. Scopul este de a interacționa prin schimbul de cuvinte. 4. **Umorul lingvistic**: se bazează pe cod și vizează abaterile de la funcția metalingvistică jakobsoniană care se referă la limbajul propriu-zis și abaterile de la funcția referențială care se bazează pe relațiile semnului cu referentul sau ale mesajului cu contextul. Prin urmare, principiul acestui tip de umor constă în faptul că vorbitorul nu cunoaște foarte bine codul care poate afecta comunicarea. 5. **Umorul poetic**: acest tip de umor este bazat pe mesaj și se referă la calitățile estetice ale textelor. Aceasta înseamnă că mesajul textului plin de umor trebuie să fie bine armonizat și articulat pentru a oferi o imagine bună și pentru a îmbunătăți comunicarea. 6. **Umorul inferențial**: în acest caz, destinatarul poate înțelege greșit mesajul din cauza informațiilor furnizate. El poate interpreta umorul în felul său. 7. **Umorul fatic**: centrat pe contact, funcția fatică constă în a menține comunicarea. 8. **Umorul contextual**: situația plină de umor depinde de context. Contextul este cel care poate provoca râsete, chiar dacă nu există cuvinte amuzante.

Rodica Zafiu distinge următoarele tipuri de umor verbal [8, p.500]: 1. Disjuncția scenariilor (un fel de „comic de situație" frecvent în formele umoristice scurte: bancuri, anecdote). 2. Disjuncția semnificațiilor (jocurile de cuvinte bazate pe relații semantice de omonimie, polisemie, paronimie, antonimie, pe substituția într-o sintagmă stabilă). 3. Disjuncția contextelor stilistice (în comicul de registru: contrastul între registrele stilistice).

Patrick Zabalbeascoa clasifică umorul și în special glumele, după cum urmează [13, p.71-87]: gluma internațională; gluma cultural-instituțională; gluma națională; gluma lingvistică; gluma nonverbală; gluma paralingvistică; gluma complexă. Potrivit lui, este dificil de a defini și clasifica umorul, deoarece poate fi foarte subiectiv în funcție de cultura și istoria fiecărui popor. Cu toate acestea, lingvistul afirmă că trebuie să existe o clasificare a umorului pentru a naviga mai ușor în procesul de traducere.

Prin urmare, observăm că umorul persistă în forme diferite. Umorul este un ingredient fundamental în comunicarea socială. Glumele și alte comportamente comice, verbale sau nonverbale, sunt frecvente în interacțiunile sociale și pot avea un impact major asupra calității comunicării dintre indivizi. Râsul joacă un rol important în relațiile sociale, semnalând prietenia, relaxarea, unirea și este un mijloc comun prin care indivizii caută acceptarea de la ceilalți.

După ce am încercat să definim conceptul de umor și să elaborăm o abordare tipologică a acestuia, am constatat că, într-adevăr, conceptul este unul complex, dar, pentru a-l identifica și înțelege într-o conversație, este necesar să apelăm la o analiză pragmatică, la implicit și subînțeles.

(Im)posibilitatea traducerii umorului

Jean-René Ladmiral definește traducerea ca o „mediere interlingvistică" ce presupune o mediere lingvistică și culturală [17, p.11]. O mediere culturală, pentru că textul sursă care trebuie tradus constituie un obiect cultural artistic, iar trecerea de la o cultură la alta merită atenție din partea traducătorului. O mediere lingvistică, pentru că textul sursă va suporta modificări, transformări în procesul traducerii. Jean-René Ladmiral pledează pentru o estetică a traducerii, pentru că este o categorie mai generală în cadrul căreia ar putea să se integreze alte abordări, referindu-se la traducerea literară. Estetica traducerii trebuie să ia în calcul diversitatea genurilor literare care poate condiționa dificultăți în traducere, deoarece nu este vorba „de a trece dintr-o limbă în alta,

nici chiar dintr-o limbă-cultură în alta, dar deseori se operează cu o „traducere” a unei tradiții literare în altă tradiție literară, care ar putea fi diferită de tradiția din care provine textul sursă” [17, p.15]. A traduce o comedie prin altă comedie. Receptorul traducerii trebuie să simtă aceleași emoții ca și receptorul textului țintă (în cazul nostru filmul trebuie să condiționeze râsul). Traducătorii care pun accentul pe textul sursă (*les sourciers*) dau prioritate semnificantului limbii sursă (formei literare), în timp ce traducătorii care au ca scop textul țintă (*les ciblistes*) pun accentul nu pe semnificant și nici pe semnificat, dar pe sensul sau mai degrabă pe efectul produs de textul sursă și pentru ei importantă nu este limba, dar vorbirea (parole) (în sens saussurian), pe discurs care va trebui redat utilizându-se toate mijloacele proprii limbii țintе [17, p.17]. Subtitrorul trebuie să caute o cale de compromis și va ține cont atât de textul sursă, de formele lingvistice din textul sursă, cât și de efectul produs de textul sursă în textul țintă. Traducătorul ar trebui să se preocupe atât de estetic (de frumusețea limbajului), cât și de precizie, de funcționalitatea textului tradus.

În procesul traducerii audiovizuale, umorul pare a fi reglementat de următoarele principii: cu cât mai puțin este spus, cu atât mai mult se va râde. În unele comedii se folosesc puține replici sau chiar deloc, fapt ce ar facilita trecerea de la o cultură la alta. Ce se întâmplă în momentul în care cuvintele sunt mijlocul principal al efectului comic? Comediile franceze, pe lângă diverse situații comice, mai conțin un umor conversațional materializat în glumele exprimate de către personaje, prin urmare dificile de tradus, îndeosebi când este vorba de subtitrare. Problemele încep atunci când cuvintele au rolul de a crea efecte comice. Cu toate acestea, cuvintele nu sunt singura piedică în traducerea materialului audiovizual. După cum se cunoaște, umorul este legat de cultură. Existența referințelor culturale reprezintă un alt obstacol în calea unei bune interpretări interculturale a ideilor cu conținut comic, pentru că ceea ce este amuzant în mod inerent într-o limbă/cultură, poate să nu fie într-atât de comic în altă limbă/cultură. Jocurile de cuvinte în comediile franceze depind, în mare măsură, de codul vizual. Efectul umoristic este consolidat de ceea ce receptorul vede pe ecran, aude și citește (subtitlurile în limba română). Traducerea sensului plin de umor devine deosebit de dificilă. Dacă traducerea este o activitate care operează într-un context bilingv, individul receptor al acestei traduceri este, în cele mai multe cazuri, unilingv și, prin urmare, el va cere să implice jocurile sale de cuvinte sau aluziile proprii la cultura discursului său, fără a vedea că aceasta este legată de o altă limbă și de o altă cultură-sursă, diferită de a sa.

În timpul procesului de traducere, cele mai mari probleme identificate țin de traducerea expresiilor umoristice, deoarece traducerea lor necesită o strategie unitară și adecvată conform tipologiei și, mai ales, situațiilor de comunicare în care au fost enunțate. Prin urmare, traducătorul trebuie să examineze întregul context situațional de producere a expresiilor umoristice și să ofere cea mai potrivită variantă. De asemenea, este necesar să se identifice intenția celui care râde de celălalt, pentru a fi fidel sursei și a adapta umorul la publicul țintă. Traducătorul trebuie să fie neutru, fidel textului pe care îl traduce, nu trebuie să adauge, să elimine sau să schimbe ceva. El trebuie să știe să mențină echilibrul între textul sursă și textul țintă, făcând posibilă interpretarea corectă a mesajului. Yves Gambier afirma că „ambele dificultăți (traducerea și subtitrarea) se bazează pe traducerea semnelor, însă acestea trebuie înțelese într-un context pluri-semiotic, ceea ce presupune luarea în considerare a informației furnizate prin imagini și sunet” [18, p.212].

Orice situație determină conținutul și forma comunicării, dar este influențată de interlocutori. Situațiile nu au un caracter universal, ele aparțin mai degrabă unui mediu cultural care le condiționează, la rândul lor, astfel încât limbajul trebuie considerat ca făcând parte dintr-o cultură și că activitatea de comunicare este condiționată de constrângerile *situației-în-cultură* [19, p.12].

Abordarea funcționalistă a traducerii nu datează de ieri. De-a lungul istoriei, unii traducători, îndeosebi cei de texte literare, au afirmat că traducerea are loc în funcție de situație. Totuși, conceptul de „traducere bună” era deseori asociat cu o fidelitate *mot-à-mot* cu textul sursă, cu toate că rezultatul nu corespundea mereu cu finalitatea. Numeroși traducători ai Bibliei sunt de părere că procesul traducerii trebuie să cuprindă ambele demersuri: pe de o parte, reproducerea fidelă a caracteristicilor formale ale textului sursă și, pe de altă parte, adoptarea textului cititorilor țintă. În acest context, Eugène A. Nida (1964) distinge în traducere *echivalența formală* și *echivalența dinamică*, prima făcând referință la o reproducere fidelă a elementelor formale ale textului sursă, în timp ce a doua reflectă echivalența efectului comunicativ extralingvistic. O traducere care vizează *echivalența dinamică* va încerca să creeze o expresie naturală, firească, cu scopul de a plasa destinatarul în fața unor modele de comportament proprii culturii sale; o astfel de traducere nu are scopul să-l facă pe destinatar să înțeleagă comportamentele culturale ale situației sursă pentru a înțelege mesajul [Nida, p.159

apud Nord, p.16]. Eugène A. Nida pune accentul, îndeosebi, pe finalitatea traducerii, pe rolurile respective ale traducătorului și destinatarilor, precum și pe implicațiile culturale în procesul traducerii. Validitatea fiecărei traduceri va fi judecată conform capacității destinatarilor de a reacționa la mesaj (atât din punctul de vedere al conținutului, cât și al formei) în raport cu: 1) reacția pe care autorul textului sursă ar vrea să o obțină din partea destinatarilor textului sursă; 2) reacția reală a acestora. Este evident că reacțiile nu vor fi niciodată identice, pentru că comunicarea interlinguală implică mereu diferențe de tip cultural, îndeosebi diferențe dintre sistemele de valori, presupusele conceptuale și antecedentele istorice [Nida, p.64 *apud* Nord, p.17].

Henri Meschonnic consideră că traducătorul trebuie să traducă nu ceea ce spun cuvintele, dar ceea ce fac [20, p.138]. Traducătorul trebuie să facă o alegere: în a traduce sensul sau forma. De obicei, se dă prioritate sensului, deoarece este adevărat că limbajul este pentru sens, pentru transferul sensului, în toate sensurile. Limbajul, prin intermediul sensului sau al altor mijloace, acționează (realizează o acțiune) asupra locutorului. În același timp, limbajul este și formă, nu doar substanță. Traducătorul trebuie să se preocupe și de transferul formei (în cazul jocurilor de cuvinte, al expresiilor idiomatice, proverbelor etc.); putem vorbi, în acest context, despre o echivalență formală, un literalism (Nida). Dar, pentru a fi fidel mesajului sursă, traducătorul trebuie să recurgă la o echivalență dinamică (Nida) în care sensul (semnificatul) și forma (semnificantul) sunt legate într-un semn [20, p.140]. În concepția lui Henri Meschonnic, echivalența nu este lexicală, dar este situată la nivelul paradigmelor, al sintagmelor, al discursului. Traducătorul trebuie să perceapă și să transfere nu ceea ce spun cuvintele, dar ceea ce au vrut să spună, nu ceea ce spun cuvintele, dar ceea ce arată fără a spune, ceea ce fac, cum acționează asupra locutorului (limbajul în acțiune).

Echivalentul presupune o parafrază, adică o sinonimie, o reducere numai la sens [20, p.146]. Dar în discurs nu există o sinonimie absolută. La nivel interlingvistic, poate fi confundat semnul și referentul. Echivalentul presupune și o estetică a imitației (pentru un joc de cuvinte din limba sursă a găsi un alt joc de cuvinte în limba țintă).

O întrebare care preocupă mereu traducătorii vizează raportul *trădare-fidelitate* față de textul sursă, autor, limbile sursă și țintă etc. O traducerea adecvată trebuie să se refere la literalitate, ceea ce nu înseamnă traducerea *mot à mot*, dar transmiterea exactă a cuvintelor și a senslui. Orice traducere care schimbă fie cuvântul sau sensul, sau sacrifică pe unul în favoarea celuilalt ratează originalul și face să se piardă „muzica" sensului său. Literalitatea nu înseamnă traducerea simplă a cuvintelor, dar transmiterea asociației lor în film. Literalismul sintactic constituie oglinda fidelității formale, iar literalismul semantic reprezintă fidelitatea semantică [21, p.33]. „Traducere fidelă" înseamnă o traducere etnocentrică sau țintă, o restituire fidelă a conținutului semantic [21, p.37]. Bogăția lexicală concurează cu estetica frazei în procesul traducerii. Subtitrorul este preocupat de estetica frazei, de forma lingvistică, dar și de bogăția lexicală pentru care încearcă să găsească echivalente corecte și să fie fidel atât formei, cât și conținutului. Aceasta necesită muncă și rigoare, dacă traducătorul dorește să ajungă la un ansamblu armonios. Alegerile pe care le face un traducător fac referință la un context propriu unei comunități. Interesul traducerii și al traducătorului constă, prin urmare, în a ști să găsești un echilibru necesar între identitate și alteritate pentru a transporta receptorului, fără a denatura, „farmecul" pe care îl transmite filmul original.

Katharina Reiss consideră că un adevărat traducător trebuie să transmită în limba țintă intenția autorului într-un mod firesc, natural cu scopul de a realiza o „traducere normală", adică „operația prin care se încearcă să se elaboreze în limba țintă un text echivalent textului sursă fără a omite, fără a adăuga sau a denatura" [22, p.33].

Relația dintre un enunț sursă și un enunț țintă nu este o relație de identitate semantică totală, de sinonimie absolută, dar o „relație de echivalență semantică", bazată pe existența unui „nucleu semantic comun în care se inserează diferențe semantice secundare" [23, p.53]. Ar fi cazul să vorbim mai degrabă de o adecvare dintre enunțul sursă și enunțul țintă decât de o echivalență perfectă în traducere.

Corpusul de studiu *La ch'tite famille/Familia mea nebună*

Pentru studiul nostru practic am ales comedia franceză subtitrată în limba română *„La ch'tite famille"* de Dany Boon. Am avut mai multe motive pentru a face această alegere. În primul rând, în comedii, fără îndoială, umorul este la el acasă, mai ales din perspectiva care ne interesează. În al doilea rând, alegerea comediei ne va permite să sesizăm specificul și particularitățile societății franceze într-un mod discret și subtil. În acest film, regizorul a prezentat întreaga societate în ochii actorilor, care întruchipează personaje cu convingeri puternic legate de tradițiile și obiceiurile oamenilor și ale națiunii franceze. Totuși, având în vedere deja faptul

că am găsit versiunea subtitrată în limba română, putem afirma că, chiar dacă traducerea audiovizuală este o zonă de cercetare destul de recentă, ea continuă să evolueze și să se dezvolte într-un mod fulgerător.

Comedia ne prezintă un cuplu celebru de arhitecţi şi designeri, Valentin D. şi Constance Brandt, care se pregătesc pentru deschiderea unei expoziţii personale în prestigiosul Palais de Tokyo din Paris. Valentin ţine ascuns un mare secret, fără de care n-ar fi putut ajunge în lumea exclusivistă a design-ului de lux; este vorba despre originile sale modeste, provinciale. Când mama, fratele şi cumnata apar pe nepusă masă la vernisajul expoziţiei, cele două lumi se ciocnesc inevitabil, iar întâlnirea este cu atât mai explozivă, cu cât Valentin este victima unui accident de maşină, în urma căruia îşi pierde memoria şi este proiectat în urmă cu douăzeci de ani, cu tot alaiul de obiceiuri stângace, naive, ţărăneşti.

Filmul este o comedie excepțională care te face să râzi în hohote pur și simplu la unele scene bazate, în special, pe comicul de limbaj. De asemenea, finalul este mai mult decât emoționant, când vedem că singura valoare care nu se pierde niciodată rămâne să nu îți uiți rădăcinile.

Dificultățile de traducere ale comediei „*La ch'tite famille*"

Yves Gambier menționează că în procesul subtitrării intervin trei constrângeri: relația dintre imagine, sunet și dialog, elemente prezentate pe ecran simultan cu textul traducerii; relația dintre codul oral și codul scris, reducerea volumui de informații și relația dintre limba sursă și limba țintă.

Traducerea umorului este una dintre cele mai importante dificultăți din comediile franceze. Comparativ cu ironia care se manifestă mai ales la nivel verbal prin figuri de stil și expresii cu conotații ironice puternice, umorul ține mai degrabă de nonverbal sau, de exemplu, gesturile simple pot provoca râsul, deci fără o traducere semnificativă. Astfel, potrivit lui De Rosa, umorul este, de fapt, un fenomen social care apare spontan în timpul interacțiunilor dintre oameni [10, p.18]. El împărtășește, de asemenea, ipoteza că râsul este rezultatul unei anumite situații de comunicare și că emoțiile pozitive sunt exprimate prin expresia feței și tonul vocii.

Este deosebit de dificil să traduci umorul, deoarece uneori poate fi ancorat de referințe culturale specifice limbei surse, iar dacă referința este absentă în limba țintă, traducătorul are două opțiuni, date fiind limitările spațio-temporale: fie inventează o nouă referință culturală pentru a încerca să reproducă efectul râsului, fie o neutralizează sau o omite într-o parte a textului, pentru a o introduce în alta.

În aceeași ordine de idei, trebuie să menționăm că o altă dificultate este faptul de a face față variațiilor lingvistice care nu sunt limitate la utilizarea variantelor regionale, dar umorul poate fi rezultatul folosirii accentelor regionale sau a dialectelor. Cercetătorii britanici în acest domeniu sunt de părere că, pentru a răspunde unei astfel de provocări, ar fi mai bine să nu se traducă dialectul [Diaz Cintas, Ellender]. Astfel, în comedia „*La ch'tite famille*", din motivul folosirii dialectului *ch'ti* sau picard în nordul Franței, umorul se traduce prin apariția jocului de cuvinte, dar pronunția în regiune este un pic diferită de cea a altor regiuni franceze.

Prin natura sa, subiectul comediei este la fel de sensibil, deoarece tratează stereotipurile pe care oamenii le au despre origini. Deci, dacă ne întoarcem la principiile pe care traducătorul trebuie să le respecte pentru o anumită etică, lui îi revine să decidă dacă vrea să subtitreze sau nu un astfel de film. Cu alte cuvinte, traducătorul rămâne profesionist în măsura în care acceptă să livreze un produs clientului său, chiar dacă cunoaște condițiile sale de muncă și resursele de care dispune, dar și subiectul pe care îl dezvăluie. Chiar dacă împărtășește un punct de vedere, el trebuie să rămână neutru în timpul traducerii.

Precum am constatat deja, este necesar ca traducătorul să aibă nu doar cunoștințe lingvistice, ci și cunoștințe extralinguistice și enciclopedice pentru a identifica intenția vorbitorului. Astfel, de exemplu, pentru a traduce o expresie sau o propoziție care conține o expresie umoristică, un joc de cuvinte, traducătorul trebuie să o înțeleagă mai întâi în franceză și apoi să caute o metodă sau o tehnică de traducere adecvată pentru a o transmite publicului țintă. Uneori, interpretarea într-o perspectivă pragmatică poate să nu fie unanimă, datorită faptului că traducătorul a analizat conținutul, pornind de la cercetările și convingerile sale, însă spectatorii au sesizat cealaltă parte a monedei.

În ceea ce privește traducerea titlului comediei *La ch'tite famille*, acesta a fost tradus ca *Familia mea nebună*. Observăm că traducătorul a neutralizat referința culturală făcând o generalizare, chiar dacă respectă structura generală. De fapt, *ch'ti* se referă în general la locuitorii din nordul Franței și la anumite orașe belgiene. În același timp, *ch'ti* este sinonim pentru dialectul picard vorbit în Nord-Pas-de-Calais. Pentru traducător este esențial să se înțeleagă mesajul global al filmului. În plus, din motive pragmatice, dacă titlul filmului ar fi conținut cuvântul *ch'ti*, ar putea înspăimânta unii spectatori care nu cunosc deloc conotația și istoria Nordului, ceea ce ar putea avea un impact negativ asupra părții financiare și filmării comediei: mai puțini spectatori, venituri mai mici.

Un alt motiv ar fi cel lingvistic, dar dacă în franceză *ch'ti* a fost supus unor modificări pentru a lua forma pluralului *ch'tite*, în română este imposibilă declinarea cuvântului, traducerea prin feminin. Astfel, traducătorul ar trebui să recurgă la explicație, un titlu lung ar îndepărta spectatorii, căci, în ceea ce privește domeniul audiovizual, acesta impune concizie.

Prin urmare, remarcăm că traducătorul este mediatorul între două coduri lingvistice, care este obligat să respecte constrângerile estetice, tehnice și spațio-temporale pentru a atrage publicul, pentru a-i face plăcere.

Strategiile de traducere

Prin urmare, în literatura de specialitate cu privire la traducerea umorului, unul dintre domeniile în care creativitatea este deschis susținută, Chiaro (2005) evidențiază trei strategii pentru traducerea umorului exprimat verbal în materialele audiovizuale, și anume: 1) înlocuirea umorului verbal cu diferite tipuri de umor verbal (acesta din urmă păstrând forma parțială sau semnificația umorului în original sau ambele); 2) înlocuirea umorului verbal în textul sursă cu o expresie idiomatică în limba țintă și 3) înlocuirea umorului netranslabil în textul sursă cu un umor compensatoriu în limba țintă într-o altă parte a textului țintă. Toate aceste clasificări sunt interesante și utile în măsura în care îi ajută pe cercetători să descrie rezultatele unei traduceri, reprezintă pași importanți pentru înțelegerea traducerii ca proces (creativ) și oferă traducătorilor opinii sistematice și conștiente asupra strategiilor cu care au lucrat (adesea intuitiv).

Într-un cadru de rezolvare a problemelor, o strategie este o tehnică care nu poate garanta soluția, ci servește drept ghid în procesul de rezolvare a problemelor. Strategiile sunt menite să aplice sau să stimuleze activarea proceselor cognitive implicate în soluționarea problemelor. Strategiile de traducere se referă la un ansamblu de procedee de traducere utilizate de un traducător cu scopul de a transfera în limba țintă sensul textului sursă, dar și atmosfera culturală în care acest sens a fost produs ca să suscite cititorului țintă aceeași reacție ca și cea produsă asupra cititorului sursă. Prin urmare, se disting două strategii de traducere: intenția traducătorului - țintistă: fidelitate față de limba și cultura țintă și intenția traducătorului - sursistă: fidelitate față de limba și cultura sursă.

Distingem două tipuri de strategii de traducere, cu alte cuvinte, două niveluri de strategii de traducere: nivelul general sau nivelul întregului text, macro-nivelul textului, când traducătorul poate recurge la strategii de traducere globale; un nivel mai specific, micro-nivelul textului, unde pot fi aplicate strategii locale. Acest al doilea tip de strategie ne interesează și acest tip de strategie poate fi aplicat când traducătorul se confruntă cu o problemă de traducere și decide să modifice o unitate. Hurtado Albir susține că strategiile de traducere sunt „procedee de soluționare a problemelor" [24, p.271]. Traducătorul trebuie să identifice mai întâi dificultățile de traducere și să fie conștient de faptul că nu întotdeauna pot fi găsite echivalente în limba țintă. Anume în cazul elementelor purtătoare a unei informații culturale traducătorul recurge la strategiile de traducere. Atât spectatorul filmului original, cât și cel al filmului subtitrat trebuie să simtă același efect plin de umor care condiționează râsul.

Înțelegerea profundă trece prin analiza conștientă a trăsăturilor lingvistice ale textului: de la nivelul fonetic, prin morfosintactic, lexical, frazeologic, semantic și pragmatic, la cele textuale, intertextuale și culturale. O astfel de analiză evidențiază în mod inevitabil un număr semnificativ de trăsături, unele mai importante decât altele în contextul dat. Chiar și ignorând trăsăturile mai puțin importante, această examinare inițială lasă traducătorul cu un număr mare de trăsături lexicale, textuale, semantice și / sau culturale din care a contribuit la crearea înțelesului în textul sursă. Găsirea unei traduceri corespunzătoare pentru mai multe caracteristici în comun poate părea o provocare pentru traducător.

În procesul de analiză a traducerii filmului *La ch'tite famille*, ne-am propus să luăm alegerile făcute de traducător în cazurile expresiilor idiomatice, jocurilor de cuvinte utilizate de personajele filmului în diverse situații comice:

Contextul	Dialogul în limba franceză	Traducerea în limba română
Familia lui Valentin vine la Paris pentru a sărbători aniversarea a 80 de ani ai mamei lui Valentin. Mamă sa a văzut pe coperta unei	Gustave: Qu'est que tu cherches, maman? Suzanne: Ce qu'il dit de moi. Alors qu'il se rappelle qu'il a une mère. Britney: Le célèbre designer et **sa muse**.	Gustave: Ce vrei să găsești? Suzanne: Ce spune despre mine. Acum că își aduce aminte că are o mamă. Britney: Faimosul designer și **muza sa.**

reviste fotografia fiului și a nurorii. Transmite revista nepoatei ca să-i citească ce scrie despre fiul ei și ce spune el despre mama sa într-un interviu.	Suzanne: De quoi il **s'amuse**? Britney: Mais non, mami, **sa muse**! Suzanne: J'ai entendu. Il faut plus travailler que **s'amuser** quand même. Louloute: la première **ch**ource d'inspiration a été ma mère	Suzanne: De ce **se amuză**? Britney: Nu bunico, **muza sa**! Suzanne: Am auzit. Eu zic să muncească mai mult și **să se amuze** mai puțin. Louloute: Prima pe listă este mama mea.

Din punctul de vedere al traducerii, secvența nu pune probleme traducătorului. Jocul de cuvinte, din exemplul citat mai sus, este construit pe baza asemănării formale dintre substantivul ***sa muse*** și verbul ***s'amuse***. Este un joc de cuvinte bazat pe utilizarea omonimelor. Observăm efortul traducătorului de a recrea jocul de cuvinte după modelul din original, dar folosind resursele limbii țintă. Traducătorul a optat pentru construirea unui joc de cuvinte folosind același procedeu și pe baza acelorași cuvinte, fiind preocupat atât de păstrarea aspectului formal al jocului de cuvinte, cât și de cel conținutul și pragmatic în limba română: ***muza sa*** și ***se amuză***. Acest fapt a fost posibil, deoarece resursele limbii franceze și ale limbii române sunt compatibile, ceea ce i-a permis traducătorului să recreeze jocul de cuvinte în limba română folosind mecanismul din limba franceză.

Contextul	Dialogul în limba franceză	Traducerea în limba română
Cu ocazia aniversării a 80 de ani ai mamei sale, Valentin și Constance îi oferă mamei un tort început cu 2 lumânări și au spus că e în formă de M de la mamă.	Constance: Souffle, **Suzette**! Suzanne: **Suzanne**! Constance: **Suzanne,** mes excuses.	Constance: Suflă, **Suzette**! Suzanne: **Suzanne**! Constance: **Suzanne**, scuzele mele.

Efectul comic al contextului de mai sus provine din atracția intenționată a două nume proprii paronime care au constituit un joc de cuvinte paronimic (o confuzie intenționată a două nume proprii paronime). Ca și în cazul anterior, traducerea nu condiționează o dificultate, permițând traducătorului să copieze jocul de cuvinte în limba română, recurgând la tehnica reportului care constituie gradul zero al traducerii semnificantului, transferul integral al unui nume propriu din textul sursă în textul țintă. Efectul comic al acestei situații este valorificat, în același timp, și de feedback-ul vizual care este mai puternic decât cel auditiv.

Contextul	Dialogul în limba franceză	Traducerea în limba română
Constance nu înțelege dialectul *chti* pe care îl vorbește Valentin după ce a avut un accident. Se adresează unui coleg, care a lucrat în nord, să o învețe dialectul ca să poată comunica cu soțul ei.	Constance: Il y a quelqu'un Tony ici? Tony: C'est moi. Constance: Vous venez du nord, n'est-ce pas? Tony: J'ai travaillé si dur pour se débarrasser de l'accent. Constance: Attention! Je ne veux pas **apprendre**, je veux **comprendre**. Tony: Mais pour **comprendre**, il faut **apprendre**.	Constance: Este cineva Tony aici? Tony: Eu sunt. Constance: Ești din nord, nu-i așa? Tony: Am muncit atât de mult ca să scap de accent. Constance: Ascultă, nu vreau să învăț. Vreau doar să înțeleg. Tony: Ca să înțelegi, trebuie să studiezi.

Exemplul citat mai sus este un joc de cuvinte paradigmatic bazat pe utilizarea paronimelor ***apprendre*** și ***comprendre***, folosite intenționat cu scopul de a provoca râsul. Efectul comic provine din schimbul de replici dintre personaje care scoate în evidență naivitatea lui Tony care, pe de o parte, a muncit atât de mult să scape de accentul *chti* și Constance, pe de altă parte, care a solicitat mereu subalternilor să vorbească o limbă corectă la locul de muncă, iar acum insistă să învețe acest dialect. În acest caz, incompatibilitatea resurselor lexicale ale celor două limbi face imposibilă traducerea jocului de cuvinte bazat pe paronime din limba franceză prin altul bazat de asemenea pe paronime în limba română. Traducătorul a renunțat la recrearea unui joc de cuvinte, optând pentru o traducere neutră, din care elimină jocul de cuvinte dar păstrând sensul mesajului sursă și al efectului comic.

Contextul	Dialogul în limba franceză	Traducerea în limba română
Gus pare foarte ridicol cu costumul său mic, cu burta scoasă afară, sacoul încheiat într-un nasture.	Gus - Mon frère va **se foutre de ma gueule**!	Gus - Uite-te la asta! Fratele meu **va râde cu lacrimi**!

În acest context efectul comic este redat atât de expresia idiomatică ***se foutre de ma gueule*** care are sensul de a râde de cineva, cât și de componenta vizuală. Traducătorul a evaluat valențele comunicative ale expresiei din mesajul sursă și a decis ca în procesul de transfer să înlocuiască expresia cu una echivalentă din limba țintă. Sprijinit de feedback-ul vizual puternic și profitând de compatibilitatea dintre cele două limbi în acest context, traducătorul optează pentru o expresie idiomatică echivalentă în limba română.

Contextul	Dialogul în limba franceză	Traducerea în limba română
Suzanne rămâne la Paris la fiul său Valentin, pentru a-l ajuta să-și recapete memoria după accident. Îi sună soțului, care a rămas acasă, să vadă ce face. Telefonul sună tocmai când el a inundat casa, aleargă la telefon, cade, dar reușește să ridice receptorul.	Suzanne: Ça marche, gros? Suzanne: Comment est-il seul? Tu **crève de faim** ? Le mari: Aucun problème. Je suis mieux seul.	Suzanne: Ce mai faci, grăsane? Suzanne: Cum e de unul singur? **Crăpi de foame**? Le mari: Nicio problemă. Mi-e mai bine singur.

Expresia idiomatică din registrul familiar ***crever de faim*** este folosită cu sensul de a-i fi foarte foame (cuiva). Originea expresiei se bazează pe etimologia verbului „crever" (de la latinescul „crepare"), care înseamnă „a muri de foame". Traducătorul, sesizând această intenție, optează pentru echivalentul *a crăpa de foame,* păstrând același sens, registru și efect comic în limba română. Efectul comic al acestei expresii idiomatice este și mai mult valorificat de componenta vizuală, de gesturile și mimica personajelor.

Contextul	Dialogul în limba franceză	Traducerea în limba română
Mama lui Valentin a venit în vizită, fără să-l anunțe. Valentin a spus tuturor că e orfan. Văzând-o pe mamă sa și familia sa, el fuge de ei.	Valentin: Elle parle avec la Ministre de la culture. **Ma carrière est foutue**! Il faut appeler la sécurité.	Valentin: Ea e cu Ministrul culturii. ***Cariera mea s-a terminat***. Cheamă securitatea.

Expresia din registrul familiar ***ma carrière est foutue*** a fost tradusă prin echivalentul ***cariera mea s-a terminat.*** Traducătorul a recurs la o echivalență pragmatică, păstrând, într-o oarecare măsură, aceleași coordonate funcționale, dar nu și cele stilistice. Textul final nu conține aceleași valențe expresive. Considerăm că traducătorul ar fi trebuit să utilizeze o echivalență conotativă care se referă la dimensiunile stilistice și expresive ale mesajului sursă.

Contextul	Dialogul în limba franceză	Traducerea în limba română
Familia lui Valentin numește apartamentul lui modern baracă.	Constance: Entrez. Gus: Quelle **baraque**!	Constance: Intrați. Gus: Ai o **baracă** tare!

Jocul de cuvinte, în exemplul anterior, constă în utilizarea intenționată și ironică de către personaje a cuvântului ***baraque / baracă,*** care desemnează „construcție provizorie; cabană; casă de vară" pentru a prezenta o altă realitate (un apartament luxos). Utilizarea acestui cuvânt reprezintă o conotație negativă în contextul dat. Traducătorul, fiind conștient de acest lucru, încearcă să păstreze cât mai mult din conținutul jocului de cuvinte din limba sursă, bazându-se pe componenta vizuală.

Contextul	Dialogul în limba franceză	Traducerea în limba română
Gus îmbracă costumul de nuntă și vede că e	Gus: Louloute, qu'est-ce qu'il écrit ici?	Gus: Ce vrea să însemne aceasta?

mic pentru că soția sa Louloute l-a spălat de 3 ori în apă fierbinte în mașina de spălat. Ea, la rândul ei, îl acuză că s-a îngrășat.	Louloute: **Drii Cleonag** Gus: **Dry cleaning**. **Lavage chec**. Ça veut dire qu'il ne faut pas le mettre en machine. Il faut le **laver à chec**. Louloute: A **ch**ec? Gus: Dry en anglais signifie à **ch**ec. Louloute: Un **liquide sec**?	Louloute: Drii Cleonag (pronunță fiecare literă) Gus: Dry cleaning (pronunță în engleză). **Spălare uscată**. Nu poți să-l bagi în mașina de spălat. E nevoie de **spălare uscată**. Louloute: Uscată? Gus: Dry în engleză înseamnă fără apă. Louloute: **Lichid uscat**?

Următorul joc de cuvinte este bazat pe îmbinarea a două cuvinte ***liquide sec / lichid uscat*** în aparență contradictorii, incompatibile, pentru a da situației de comunicare un caracter comic. Soluția pentru care a optat traducătorul a fost să păstreze jocul de cuvinte în limba română. Acest fapt se datorează compatibilității resurselor lexicale ale limbilor franceză și română. Efectul comic provine din schimbul de replici, dar și din componenta vizuală.

Concluzii

Umorul, precum și cultura, este un element dificil de tradus din cauza mai multor factori (istorie, limbă, țară, obiceiuri). Unii traducători consideră chiar că umorul este intraductibil. Umorul poate fi definit ca o parte esențială a comunicării de zi cu zi și o componentă importantă în nenumărate opere literare, filme. Totuși, umorul poate depăși barierele lingvistice, deoarece poate fi exprimat prin mimică, gesturi, semne și intonații. Caracterul multilateral al umorului se reflectă în extinderea conceptului de râs, în ramuri care s-au dezvoltat de-a lungul secolelor, subliniind astfel aspectul său verbal, situațional și cultural specific.

În concluzie, afirmăm faptul că traducerea umorului în domeniul audiovizual necesită mult efort și cunoştințe. Traducerea umorului verbal depinde de particularitățile limbii sursă în care este scris și de elementele socio-culturale specifice mediului său local.

În pofida tuturor constrângerilor sale, subtitrarea rămâne o formă destul de complexă și creatorul de subtitrări va trebui astfel, ca oricare alt traducător, să facă adesea alegeri în traducere (a traduce limba sau cultura, a traduce literalmente sau a adapta). Creatorul de subtitrări va trebui să fie imparțial și corect în deciziile sale, să găsească echilibrul corespunzător între cele două extremităţi: adică, să respecte limba/cultura sursă și, în același timp, să fie creativ și să știe să joace nuanțele oferite de limba/cultura țintă. Să găsească echilibrul între traducerea literală și adaptarea.

Referințe:

1. MORIER, H. *Dictionnaire de poétique et de rhétorique*. Paris: PUF, 1989. 1320 p. ISBN-13: 978-2130400974
2. ESCARPIT, R. *L'humour. Que sais-je?* Paris: PUF, 1987. 130 p.
3. Le Dictionnaire Larousse en ligne https://www.larousse.fr/dictionnaires/francais/humour/40668 [Accesat: 05.05.2021]
4. Dictionnaire Internaute en ligne https://www.linternaute.fr/dictionnaire/fr/definition/humour/ [Accesat: 05.05.2021]
5. DEX online https://dexonline.ro/definitie/umor [Accesat: 05.05.2021]
6. CHARAUDEAU, P. *Des catégories pour l'humour. Précisions, rectifications, compléments*, http://www.patrick-charaudeau.com/Des-categories-pour-l-humour,274.html [Accesat: 26.01.2020]
7. BIARDZKA, E., PARTYKA, E. L'humour comme altérité communicationnelle: de la définition à la typologie. En: *Écho des études romanes*, 2013, vol.9, no.1, p.35- 49.
8. ZAFIU, R. Evaluarea umorului verbal. În: Pană-Dindelagan, Gabriela (coord.). *Limba Română. Stadiul actual al cercetării*. București: Editura Universității din București, 2007, p.497-505.
9. BOUQUET, B. RIFFAULT, J. L'humour dans les diverses formes du rire. En: *Vie sociale*, 2010, no2, p.13-22.
10. DE ROSA, G.L., BIANCHI, F., DE LAURENTIIS, A., PEREGO, E. *Translating humour in audiovisual texts*. Bern, Switzerland: Peter Lang Ltd, 2014. 533 p. ISBN 978-3-0351-0740-1
11. FREUD, S. *Jokes and Their Relation to the Unconscious, translated by James Strachey*. New York: The Norton Library, 1960. 270 p.
12. BALLARD, M. Effets d'humour, ambiguïté et didactique de la traduction. En: *Meta: Journal des traducteurs*, 1989, no34(1), p.20-25. https://www.erudit.org/fr/revues/meta/1989-v34-n1-meta323/001955ar/ [Accesat: 16.09.2021]
13. ZABALBEASCOA, P. La traducción del humor en textos audiovisuales. En: Miguel Duro, dir. *La traducción para el doblaje y la subtitulación*. Madrid, Cátedra, 2001, p.251-266. ISBN 84-376-1893-2
14. LEIBOLD, A. The Translation of Humor; Who Says It Can't Be Done?. In: *Meta: Journal des traducteurs*, 1989, 34 (1), p.109-111. https://www.erudit.org/fr/revues/meta/1989-v34-n1-meta323/003459ar/ [Accesat: 16.09.2021]

15. MARTÍNEZ SIERRA, J.J. Doblar o subtitular el humor, esa no es la cuestión. In: *The Journal of Specialised Translation*, 2008. https://jostrans.org/issue12/art_martinez_sierra.php [Accesat: 05.08.2021]
16. ȚIFREA, O. *Recunoașterea umorului în texte*. Iași: Universitatea „Alexandru Ioan Cuza", 2008. 52 p.
17. LADMIRAL, J.R. *Traduire: théorèmes pour la traduction*. Paris: Gallimard, «Tel», 1994. 304 p. ISBN: 9782070737437
18. GAMBIER, Y. Les censures dans la traduction audiovisuelle. En: *Meta: Journal des traducteurs*, 2002, vol.15, no2, p.203-221. http://id.erudit.org/iderudit/007485ar [Accesat: 20.08.2021]
19. NORD, Ch. *La traduction: une activité ciblée. Introduction aux approches fonctionnalistes*. Arras: Artois Presse Université, 2008. 184 p. ISBN 978-2-84832-081-6.
20. MESCHONNIC, H. *Poétique du traduire*. Paris: Editions Verdier, 1999. 473 p. ISBN 2-86432-307-9
21. LUNGU BADEA, G., PELEA, A., POP, M. *(En)Jeux esthetiques de la traduction. Ethique(s) et pratiques traductionnelles.* Timișoara: Editura Universității de Vest, 2010. 262 p. ISBN: 976-973-125-329- 9
22. REISS, K. *La critique des traductions, ses possibilités et ses limites*, traduit de l'allemand par Catherine Bocquet, Cahiers de l'Université d'Artois 23/2002. Arras: Artois Presses Université, 2002. 166 p. ISBN 2910663698, 9782910663698
23. FUCS, C. *La paraphrase*. Paris: Presses universitaires de France, 1982. 184 p. ISBN-10: 2130371035, ISBN-13: 978-2130371038
24. HURTADO ALBIR, A. *Traducción y Traductología - Introducción a la Traductología*. Madrid: Cátedra, 2001. 695 p. ISBN 84-376-1941-6
25. *Familia mea nebună/ La ch'tite famille* disponibil la adresa https://vezionline.net/la-chtite-famille-familia-mea-nebuna-2018.html [Accesat: 15.08.2021]

Date despre autor:
Angela GRĂDINARU, doctor în filologie, conferențiar universitar, Facultatea de Litere, Universitatea de Stat din Moldova.
E-mail: angelagradinaru16@gmail.com
ORCID: 0000-0001-5225-6583

Prezentat la 18.10.2021

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2021, nr.10(150)
Seria "Științe umanistice" *ISSN 1811-2668* *ISSN online 2345-1009* *p.87-96*

CZU: 811.133.1`343`35 **DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.5803006**

PRENDRE EN FRANÇAIS LANGUE SECONDE: ORTHONYMIE ET ORALISATION DES PROCES CHEZ LES ELEVES CAMEROUNAIS DES LYCEES DE YAOUNDE

Tony ONGUENE METE
Université de Yaoundé 1/ MODYCO / CREFSCO

La présente réflexion porte sur la capacité du collégien camerounais à sélectionner la lexie appropriée à sa visée communicative. Nous nous interrogeons sur le rôle d'un verbe polysémique et générique comme *prendre* dans ce procédé de lexicalisation. Pour cela, nous avons collecté un corpus oral dans un milieu multilingue, nos informateurs étant exposés à un input de 230 à 300 langues autochtones. En revanche, ils ne valorisent que le français. Malgré cette priorité accordée au français qui est leur langue cible, nous notons que *prendre* n'y est pas toujours orthonymique. Les collégiens étirent son sens et en renforcent ses traits de verbe <manipulation d'objet> au-delà de son domaine de référence. *Prendre* concurrence ainsi des verbes précis, spécifiques, dont la sélection, elle, pourrait être juste ou orthonymique. Nous aboutissons à de telles conclusions après analyse du contexte immédiat d'instanciation de *prendre* auquel s'ajoute le contexte situationnel et pragmatique. Le tout nous permet de faire des hypothèses sur le vouloir-dire des jeunes et spéculer sur le procès conçu pour identifier les orthonymes et les non orthonymes.
Mots clés: *prendre, orthonyme, granularité, acquisition, français langue seconde*.

VERBUL *PRENDRE* (A LUA) ÎN FRANCEZĂ CA LIMBĂ SECUNDĂ: ORTONIMIA ȘI ORALIZAREA PROCESELOR OBSERVATE LA ELEVII CAMERUNEZI DIN LICEELE DIN YAOUNDE

Prezentul text analizează capacitatea elevului camerunez de a selecta lexemul adecvat scopului său comunicativ. Ne întrebăm despre rolul unui verb polisemic și generic ca *prendre* (a lua) în acest proces de lexicalizare. Pentru aceasta, am constituit un corpus oral bazat pe exemple colectate într-un mediu multilingv, informatorii noștri fiind în situația unui input de la 230 până la 300 de limbi indigene. Totuși, accentul a fost pus pe limba franceză. În pofida acestei priorități acordate francezei, care este limba lor țintă, observăm că verbul *prendre* nu întotdeauna este ortonimic. Elevii de gimnaziu îi extind sensul și consolidează trăsăturile verbului cu sensul de „manipulare a obiectelor", care depășește domeniul său de referință. Verbul *prendre* concurează în acest fel cu verbe precise, specifice, a căror selecție ar putea fi apropriată sau ortonimică. Ajungem la astfel de concluzii în urma analizei contextului imediat de instanțiere, la care se adaugă contextul situațional și pragmatic. Toate acestea permit să facem anumite ipoteze despre conotația atribuită de tineri în uzajul acestui verb și să analizăm procesul de identificare a ortonimelor și a nonortonimelor.
Cuvinte-cheie: *a lua, ortonim, granularitate, achiziție, franceza limbă secundă*.

THE VERB *TO TAKE* IN FRENCH AS A SECOND LANGUAGE: ORTHONYMY AND ORALISATION OF THE PROCESSES OBSERVED IN CAMEROON STUDENTS IN YAOUNDE HIGH SCHOOLS

This reflection focuses on the ability of the Cameroonian college student to select the lexis appropriate to their communicative aim. We are questioning about the role of a polysemic and generic verb such as *to take* in this process of lexicalization of processes. For that purpose, we group an oral corpus in a plurilinguistic environment, our informants being exposed to an input of 230 to 300 indigenous languages. On the other hand, they only value French. Despite this priority given to French, which is their target language, we note that *take* is not always orthonymic. Middle school students expand its meaning and reinforce its "object manipulation" verb traits beyond its domain of reference. *Take* competes in this way with precise, specific verbs, the selection of which could be correct or orthonymic. We come to such conclusions after analysing the immediate context of instantiation of *to take* to which the situational and pragmatic context is added. All this allows us to make hypotheses about the meaning attributed by young people and to speculate on the process designed to identify orthonyms and non-orthonyms.
Keywords: *Take, orthonym, granularity, acquisition, French second language.*

Introduction

Nous nous proposons de traiter *prendre* comme *orthonyme* (degré d'informativité) et comme verbe générique en français langue seconde (FL2). B. Pottier [1] rapproche l'orthonyme de la lexie en mémoire. Pour lui, il s'agit du mot ou de la séquence mémorisée, la plus adéquate, sans aucune recherche connotative, pour désigner le référent en contexte. Mais, ajoute-t-il, s'il est naturel de rechercher le mot juste, l'orthonyme et, lorsque cela est possible, le locuteur peut procéder par approximations ou encore faire un rapprochement volontairement plus original.

En FL2, cependant, chez les apprenants camerounais, le lexique réunissant les verbes est en pleine acquisition. Habituellement, entre 8 et 16 ans, les collégiens ciblés recourent encore à des verbes imprécis ou généraux et en repensent la syntaxe. Certes, ils apprennent le fonctionnement des verbes à l'école, mais, leur *processeur linguistique* Klein [2, p.58] les rend difficilement capables d'en stoker plus.

Nous questionnons par ailleurs la capacité d'un verbe comme *prendre* à être oralisé pour désigner des procès de la façon la plus droite, la plus directe, la plus spontanée possible. Sachant que *prendre* est le 12ème verbe le plus sollicité dans *le français fondamental* [3] et parmi les premiers verbes acquis en français [4, p.63], il faudrait alors s'assurer de sa fréquence chez nos sujets camerounais et, ensuite, établir son rôle dans la résolution des problèmes de verbalisation des procès en FL2.

Pour cela, nous analysons un corpus oral obtenu auprès d'informateurs tous scolarisés. Au cas où l'hyper-fréquence de *prendre* y serait confirmé, nous allons nous prononcer sur ses emplois orthonymiques. Cela signifie que nous ferons des hypothèses sur la relation entre le procès conçu et *prendre*. Nous rechercherons aussi ses emplois non orthonymiques. On se demandera donc si les apprenants de FL2 rendent le sens extensible du verbe *prendre* au-delà de son domaine de référence qu'il nous faudra identifier. Comme le verbe empaquette les catégories temporelles et sémiques, nous supposons que ces deux informations seront mises en concurrence autour du verbe *prendre*. Le besoin visé par les apprenants est de pallier la difficulté à s'exprimer avec clarté. Le milieu d'acquisition du verbe *prendre* et son contexte d'oralisation sont présentés dès le point ci-dessous.

1. Milieu de collecte – profil d'apprenants – corpus

Nous étudions les productions langagières des apprenants exposés à l'input du multilinguisme. Souvent, la plupart ne parle pas de langue locale camerounaise. Onguéné Mete [5, p.144] le justifie par le *filtre cognitif* [6]. Il explique pourquoi, malgré un input de près de 300 langues camerounaises, auquel sont exposés les collégiens, le français en est l'*intake* [7]. En effet, ces langues ayant peu de fonctions sociales en milieu urbain, le français seul y est acquis. Mba et Guewou [8] décrivent cette dévitalisation du patrimoine linguistique camerounais. Pour eux, «la ville tue» les langues locales camerounaises. Zang [9, p.25] ou Onguéné Essono [10, p.97-11] adoptent, eux, le concept de *glottophagie*. Pour Bitjaa [11, p.180], le français est désormais la seule langue de socialisation des petits Camerounais. On trouvera *infr*a leur profil linguistique pour l'acquisition, la conceptualisation et l'oralisation des verbes en FL2.

1.1. Le profil d'apprenant étudié

Les jeunes dont nous allons décrire les usages de *prendre* étudient le français depuis l'école primaire. Ils ont atteint un stade intermédiaire de connaissance du français. Généralement, ils construisent toutes leurs phrases autour de verbes conjugués. Ces collégiens, bien qu'étudiant la grammaire à l'école, dépendent de l'inférence pragmatique pour l'affinement du sens. Aussi, doutons-nous de la pauvreté de leur stock de verbes. Ceux des lexèmes que remplace *prendre* font probablement déjà partie de leur vocabulaire passif. Le problème se trouve donc ailleurs. Il n'est pas exclusif à la masse de mots connus ou stockés. Il est en partie dû à la dépendance aux lexèmes polysémiques.

Partir, faire, dire, mettre font partie du vocabulaire actif de nos informateurs. Continuellement, ils s'en servent dans des stratégies diverses. L'une d'elles est la stratégie compensatoire. *Partir*, l'un des verbes les plus fréquents du lexique de nos sujets, «sert à compenser la difficulté à désigner de manière privilégiée et immédiate, dans une situation, un environnement bien déterminé» [1, p.123], le procès perçu ou conçu grâce à un orthonyme. C'est ce qu'illustre [1a]

1a. KEN: il ne partait pas rendre visite à ma mère

En [1a.] *aller* serait plus approprié que *partir*. Contrairement au verbe oralisé, il est un auxiliaire directionnel. En effet, *partir* dénote un déplacement strict. C'est dans ce contexte qu'il est orthonyme comme en [1b].

1b. EF3: la princesse-là est *partie*.

Les apprenants de FL2 rendent extensible le sens des verbes génériques. *Prendre* devrait par conséquent «dépanner» nos informateurs, d'où l'intérêt accordé à sa fréquence. Plus un verbe est rappelé de la mémoire lexicale, plus, il s'éloigne de son sens de départ. Sa syntaxe dévie des arrangements attendus des grammaires de référence. Ces vérifications s'effectueront après la présentation des étapes constitutives du corpus.

1.2. Le traitement de *prendre* dans le corpus

Nous observons *prendre* dans un corpus oral constitué d'enregistrements de récits et de discussions de groupes de nos sujets. La variable *scolarisation* s'impose. Nous sommes en quête d'une population homogène. Les utilisations de *prendre* ont vocation à être comparées d'un sous-groupe à un autre. En principe, en classe

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2021, nr.10(150)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.87-96

de 4ème ou de 3ème, la verbosité de *prendre* serait «meilleure» qu'en 6ème-5ème. Nous avons aussi circonscrit la zone d'enregistrement à Yaoundé (capitale politique du Cameroun) une ville au caractère cosmopolite et multilingue [10]. C'est un milieu dans lequel convergent de nombreuses langues autochtones camerounaises. La zone est donc relativement représentative pour le Cameroun.

Le corpus a été codé grâce à CLAN, un logiciel d'analyse et de codage de corpus oral. Il s'utilise pour les enfants en plein développement du langage. Pour chaque enregistrement, il a été préparé une fiche de repérage mentionnant le nom, l'âge, le sexe, la classe de l'enquêté, et, éventuellement, sa langue première (L1). Trois lettres sont automatiquement utilisées comme code. Elles servent d'identifiants pour les enregistrés. C'est le cas de: SAM, CHI, NAT, etc. Les hésitations comme &pen, les chevauchements, les faux départs, les reformulations symbolisées par ([//]) sont aussi codés. En revanche, toutes ces marques imposées par CLAN sont sans incidence pour la présente réflexion. Elles traduisent, toutefois, la nature authentique du corpus et peuvent être exploitées pour une autre problématique.

Pour continuer, puisque nous présumons de la non orthonymie de *prendre*, nous indiquons aussi le contexte d'oralisation. La clarification du sens dépendrait, selon le cas, du contexte pragmatique, situationnel et phrastique, etc. Levet [12] offre des instruments théoriques pour de telles analyses. Pour lui, le développement du lexique, en décrivant le rapport entre la production du discours – le contexte – et les besoins communicatifs du locuteur, permet d'établir le lien entre le procès conçu et la production des verbes. Lorsque le degré d'informativité d'un verbe est « douteux » et que ce verbe ne s'ajuste pas au contexte immédiat de l'énoncé, Levet [12] et même Klein [2, p.43] suggèrent que son sens pragmatique soit établi par l'information préalable. Il s'agit de déduire le sens d'un verbe au-delà de sa distribution en interrogeant les énoncés qui précèdent son instanciation. C'est le cas en [1c.]:

SAM: on était à Ekoumdoum on arrive alors dans un quartier il y avait alors un manguier comme on aimait toujours déranger le père là.

Bon il ne nous connaissait pas hein.
[1c.] On est alors *grappe sur le manguier vous voyez non?
*Grimper
Quand on *grappe alors je (ne) fais que cueillir je (ne) fais que cueillir
Je jette ma mangue je ne vois même pas ma mangue hein.
Mes camarades on *bolè de tout PRIS ils sont *goes chez eux.
*Finir *Partir
Dès que je descends je dis alors que moi je vais PRENDRE mes mangues il n'y a rien.

Le contexte situationnel détermine les sens de *prendre*. Des énoncés permettent également de clarifier ses emplois. *Pris* pourrait avoir le sens de *ramasser*. Bien qu'il soit construit sans régime, l'information préalable restitue l'<objet manipuler, mangue>. Tout comme les codes de CLAN, nous aurons recours à une matérialisation distinctive pour la présentation des rôles sémantiques comme <agent>, <objet>, <instrument>, etc. Entre ses actants et le prédicat se nouent une relation syntaxo-sémantique. Ainsi les aiguillons < > ne servent-ils qu'à signaler ces rôles, suivis, selon le cas, de l'entité extralinguistique, ex. mangue, représentée linguistiquement. Ils s'utilisent aussi pour signaler des unités lexicales appartenant à une même famille sémantique, ex. <verbes de manipulation>. Nous nous référons en cela au syntacticien M Gross [13]

Pour revenir à [1c], on formule donc l'hypothèse que le procès conçu se formalise en N_0 <agent> +*Prendre* <prédicat>+ SN1<objet> ; au lieu de N_0 <agent> +*Prendre* +ø.

N_0 est l'<agent>, celui qui fait l'action. *Prendre* est verbe prédicatif ou non. Il est, selon le contexte, orthonymique ou non. Le SN_1 est l'<objet> ou le premier complément postposé à *prendre*. Prendre +ø est le verbe modifié syntaxiquement pour pallier la difficulté à appareiller le conçu et le dit.

Quant au sens, il est déduit de ce même contexte *situationnel*. *Ramasser* est ainsi obtenu du préalable pragmatique que «les mangues jetées sont ramassées». Sémantiquement, *ramasser*, *jeter* et *prendre* sont tous des verbes de <manipulation d'objet>. Syntaxiquement, ils impliquent une idée de <direction> et se construisent avec un complément <locatif> bien que ce locatif soit implicite pour *jeter* ou *ramasser*, exemple SN_0 jeter N_1<objet> prép. N_2<locatif>.

Dans cette distribution, le <bénéficiaire de l'objet> est souvent implicite et le datif n'est pas étendu comme avec *prendre*. Lexicalement, ils décrivent la même scène perceptive. Ils appartiennent au même découpage du monde. Par leur distribution, ils peuvent régir le même <objet mangue>, exemple: « eter /ramasser une mangue», «prendre une mangue».

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2021, nr.10(150)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.87-96

Quant à *emporter*, son articulation dans l'énoncé aurait davantage compacté le sens. Son utilisation aurait fait coïncider la scène décrite linguistiquement à la visée communicative. Mais, son sens est précis et riche. Les apprenants lui préfèrent de verbes plus légers. En effet, <*prendre-partir* (mangue)> sont deux verbes coréférents à un <objet mangue> et segmentant analytiquement un seul macroprocès, celui du déplacement. Cela renvoie à la *granularité sémique et temporelle* (voir ci-dessous section 3.2.). Après ces dispositions, nous sommes en mesure de proposer les résultats que présente la section ci-après.

1.3. Fréquence de *prendre* dans le corpus

Nous avons obtenu la fréquence de *prendre* grâce à FREQ @. Il s'agit d'un programme du logiciel CLAN. Les tokens (nombre de mots utilisés) ont été contrastés entre apprenants, entre classes et pour chaque sous cycle (6ème et 5ème – 4ème et 3ème). Nous avons obtenu une liste des verbes dans laquelle le gras souligne la fréquence. Ainsi, par ordre, avons-nous: 1. DIRE 496, 2. ALLER 238, 3. Faire 214, 4. PARTIR 174, 5. VOIR 148, 6. PRENDRE, 97.

Après contraste entre paliers scolaires et apprenants, nous obtenons le résultat suivant :

Tableau 1

Fréquence contrastée de prendre par palier scolaire

Nombre observé	Rang	Occ. totales	6ème /5ème	4ème /3ème
12	6	97	20	77

Prendre est relativement utile dans les deux sous cycles. Seulement, nous nous attendions à une fréquence plus forte en 6ème et en 5ème. Pour cause, le lexique y est moins fourni que le palier suivant. En principe, moins le lexique est diversifié, plus des verbes comme *prendre* sont utilisés. Cependant, *prendre* est plus fréquent en 4ème et 3ème à cause des imprévus de l'enquête. D'abord, les apprenants de ces classes se sont rendus plus disponibles: 7/sur 12 observés. Ensuite, ils ont produit des récits plus longs. Malgré ces artéfacts, *prendre* demeure le 6ème verbe le plus utilisé dans les deux sous cycles. Il est aussi important que: *dire* (communication), *aller-partir* (mouvement), *faire* (action) et *voir* (perception). Initialement, *prendre* est le verbe vedette du domaine de la <manipulation d'objet>. Nous le présentons comme tel dans la section [2]. C'est également dans cette configuration qu'il pourrait être orthonyme.

2. *Prendre*: verbe plein et orthonyme

Pour Pottier [14, p.23], un verbe orthonyme fait coïncider le conçu et le dit. Un non orthonyme, lui, se distingue par des approximations sémantiques. *Prendre* est donc orthonymique quand il ajuste le vouloir dire et le dit. Très souvent, il doit être plein pour assurer ce rôle. Par sa plénitude, il décrit la <manipulation d'objet>. Dubois *et al.* [15] le représentent ainsi que suit:

Transitif direct; sujet= humain; objet= chose, instrumental, moyen

Le schème ci-dessus correspond à l'entrée T1308 de Dubois et *al* [15]. *Prendre* y est plein et prédicatif. Il se construit avec un N_1 (objet concret). Le N_1 est le 1er nom (N.) postposé à *prendre*. Il assume la fonction de COD. Le N_0, lui, est antéposé. Il est <agent> ou un sujet humain. Observons-le:

2a. EF1: maintenant il PREND *notre fer* il nous emmène au garage.

2b. FOK: dès qu'il PREND *le panier* il dit que +"/

2c. FOK: IL PREND *l'argent* il prend l'argent

2d. JUN: +"" non je n'ai pas PRIS *le jeu*

je n'ai pas PRIS *la PS* +"/

Notre *fer*, le *panier*, *l'argent*, le *jeu* sont des N_1. Ils représentent les <les objets concrets pris> ou <manipulés>. La manipulation est possible par un <instrument> sous-entendu. En conséquence, PRENDRE est un prédicat. En effet, il sous catégorise des arguments. Les rôles sémantiques d'agent - N_0 hum, et d'objet - N_1conc, dépendent de lui. La plénitude de *prendre* s'offre davantage après comparaison avec ses constructions figées.

2.1. *Prendre*: de la plénitude sémantique au figement

Dans la série de [3] ci-après, *prendre* n'est plus plein. Il n'est plus prédicatif et il ne décrit donc plus <la manipulation d'objet>.

3a. MOT: c'est pas parce que tu es l'homme [/] que tu dois prendre le dessus sur tout.

3b. CHI: elle arrête hein elle prend peut être dix minutes dans son cours

3c. BOR: on l'a fouetté et j'ai même aussi pris part (.) parce que j'ai donné quelques petits coups [/] à ce petit voleur

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2021, nr.10(150)
Seria “Științe umanistice” ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.87-96

4d. NAT dès qu'il gare la voiture (.) que la route &pen qu'il va *prendre* que mes frères là le suivent

Dix minutes, part, et, dans une certaine mesure *route,* sont des noms abstraits. Ils ne sont dépendants d’aucun verbe. En revanche, ces N. forment avec *prendre* des expressions figées.

Picoche [16, p.163] présente justement *Prendre* comme le lexème qui entre le plus dans les collocations verbales. Elle propose comme exemple :

Jean prend de l'assurance, du ventre, une cuite; un coup de vieux; des forces, de la peine; le vin prend de l'âge. A sa suite, des structures comme *Je prends la/ma/une décision* peuvent poser problème. Elles ne sont pas figées. Elles sont tout au moins en cours de figement ou lexicalisées.

En somme, nous avons insisté sur la plénitude sémantique de *prendre*. Elle dépend des rôles sémantiques qu’il sous-catégorise. Nous avons relevé la capacité des apprenants à référer au domaine de <manipulation d’objet> avec *prendre*. Mais, nous doutons qu’il y soit un absolument orthonyme. Nous le discutons dès le point suivant.

2.2. *Prendre*: verbe plein et verbe substitut

Selon Pottier [14, p.22], tout locuteur choisit de s’exprimer avec plus au moins de spécificité. Dans certains récits, les apprenants sont approximatifs dans la mise en mot de leur procès. C’est le cas en [4] où *prendre* peut usurper la place d’un verbe spécifique.

4a. SAM: dès que je descends je dis alors que moi je vais prendre mes mangues il n’y a rien.

4b. JUN: +" non [//] et on s'est mis à m'accuser que s'est moi qui a pris cet argent.

4c. CHI: non c'était trop gentil que on amène le professeur < là (.) au stade on le tape après on prend ses dossiers [/] on jette à la poubelle.

En [4a-b-c-], si nous interrogeons l’ensemble de l’énoncé ou le contexte pragmatique, des verbes comme *ramasser, voler* et *arracher* seraient plus précis que *prendre*. Un autre énoncé traduit ce rôle de verbe substitut-générique:

Il *prend* l'argen*t* il *prend* l’argent,

5d. FOK: [/] le gars-là *vole* encore l'argent,

il *prend* l'argent il prend l’argent.

En [5d], FOK passe de *prendre* à *voler*. Il se sert de deux verbes pour référer au même procès. *Voler* est donc orthonymique et *prendre* générique. Le problème est davantage celui de la granularité sémique.

3. *Prendre*: granularité sémique et condensation du sens

L’orthonymie et la granularité sémique sont liés en FL2. Noyau et Paprocka [17, p.3] indiquent que la granularité est le niveau de spécificité auquel un prédicat caractérise une scène. Pour elles, le grain ou la résolution y est central. Il s’agit d’un schéma qui décrit une structure avec un sens large ou au contraire précis. Aussi, proposent-elles, *REGARDER* vs *fixer, contempler, observer, détailler, toiser, considérer*. La granularité sémique est conséquemment le degré de spécificité de la désignation, entre le général et le particulier. Dans le cas d’espèce, *REGARDER* est une catégorie verbale plus large, mais sémiquement plus dépouillée. *Fixer*, comme le reste des verbes, est sémiquement plus étroit et plus chargé. Une telle description s’illustre dans le récit qui suit.

3.1. La granularité sémique de prendre: l’ajustement de sens

Lorsque le sens de PRENDRE est dépouillée et générique, sa granularité sémique se présente comme ci-dessous en comparaison avec le verbe *voler*.

Après [//] mon amie a commencé à dire que +"/.

+" tu as *pris* l'argent où?

J’ai seulement dit que +"/.

Léa

[6a.] +" j'étais chez ma mère.

Après elle dit que +"/.

+" tu mens tu as *volé*.

Elle est partie dire à plusieurs de mes amis que +"/.

+" Laetitia a *volé*.

Le procès-cadre Talmy [18] est celui de <la manipulation d’objet> dans le récit ci-dessus. Ce récit de LEA en [6a] et celui de FOK en [5d] s’insèrent dans un procédé plus général. En effet, un fait se démarque des récits étudiés. Dans le même texte, l’orthonyme concurrence le verbe générique *prendre*. Par exemple, [arrêter un bandit] alterne avec [PRENDRE un bandit], [arracher un objet] se substitue à [PRENDRE un objet], etc. Le tableau [2] en est un résumé.

Tableau 2

La granularité dépouillée de *prendre*

Arracher	*Prendre*	Arrêter	*Prendre*	Voler	Prendre
	+		+		+
EF1: pourquoi tu *arraches* notre fer?	EF1: maintenant il *PREND* notre fer il nous emmène au garage.	PAT: on *arrêté* Stéphane heu Gislain et Mbazoa	PAT: on a PRIS Stéphane	FOK: il faisait comme ça il *volait* l'argent	FOK : il *PREND* l'argent il prend l'argent.

Le tableau [2] montre que *prendre* est une catégorie verbale large en FL2. Il est sémiquement plus dépouillé que *arracher*, *voler* et *arrêter*. Grace à *prendre*, les apprenants désignent le procès conçu selon des résolutions différentes. Ils le décrivent avec une résolution générale mais imprécise avec *prendre* puis, avec une résolution plus fine et précise grâce à un orthonyme.

Cependant, une telle conceptualisation du procès peut laisser croire que le lexique des verbes est riche. Le procédé n'est donc pas à généraliser. Il se limite à quelques récits de 4ème et 3ème. La règle est plutôt à se servir de *prendre* pour se dépanner linguistiquement. Dans ce cas, le profilage temporel ajoute à la complexité de l'instanciation des procès.

3.2. Granularité temporelle avec *prendre*: aménagement de la syntaxe

Le sens générique de *prendre* pousse les apprenants à des ajustements sémiques et temporelles. C'est une caractéristique que présente l'énoncé ci-dessous.

7a. BAR: ils PRENAIENT l'argent ils me DONNAIENT et mes camarades étaient tellement jalouses que +"/.

Verbalisé sans *PRENDRE*, *donner* peut faire sens en [7a]. On le voit par cette glose:

7a'Il donnait l'argent à mes camarades.

[*Donner-prendre*] décrivent le même procès. Ce sont des verbes converses. Ils sont tous deux datifs et font référence à la possession. Ils sont utilisés pour décrire les procès liés aux transferts des objets et à leur manipulation. Il n'est pas nécessaire de les oraliser dans un même énoncé. Outre la clarté du sens, ce choix affecte le profilage du temps. Chacun des verbes instanciés empaquette des intervalles de temps différents, segmentant grossièrement cette catégorie. Un orthonyme ou verbe spécifique affinerait à la fois ce sens et ce temps. C'est le cas d'*offrir*, *prêter* ou *confier*. L'hypothèse de l'évènement conceptualisé peut être formalisée comme suit.

Ils *prenaient* l'argent ils me *donnaient*

$SN0_{hum}$ offrait/ prêtait/confiait $SN_{1objet\ concret}$ prép. N_2A cause de l'abstraction sémantique de *prendre*, la compensation se fait par un recours régulier au verbe *aller*. Trois énoncés le vérifient:

7b. PAT: il dit que moi je l'ai envoyé (..) d'aller *prendre* le téléphone

7c. PAT: donc que c'est Stéphane qui l'a envoyé d'aller prendre il dit que c'est moi qui l'ai envoyé d'aller prendre

7d. CHI: +" petit chaperon rouge ta maman m'a envoyé de venir prendre < t(es)> [//] ces petits gâteaux

L'unité *aller* ou *venir* assume une fonction temporelle et lexicale. Il permet de dénoter plusieurs actions successives mais non-dissociées. Les apprenants s'en servent pour des formulations compensatoires indirectes. [*Envoyer d'aller prendre*] compensent la non disponibilité d'un verbe spécifique. Les énoncés sont par conséquent plus longs. Ils se caractérisent par la paraphrase ou la périphrase.

En comparaison, l'expression du temps et des procès est compactée à un stade avancé de FL2. Mais, à l'étape intermédiaire, plusieurs «propositions de procès» (Noyau et Paprocka [17] introduisent des constructions du type moyen-but à infinitive. Le verbe agentif *envoyer* lexicalise le déclenchement de l'action. *Aller* en marque le moyen. *Prendre* en est le but. Alors qu'*aller* est connu et fréquent, les apprenants lui préfèrent *partir*. Mais la visée demeure la même:

8a. PAT: je pars chez nous il me dit que non <Patient garde moi quelque chose je prends les trucs je lui donne qu'il visionne =prêter

Bien que *garder* et *envoyer* soient superflus, ils traduisent une prédisposition à l'enrichissement qualitatif des verbes en FL2. Ces verbes marquent aussi une tendance au remplacement lent des verbes génériques comme *prendre*.

En résumé, l'orthonymie renvoie à la capacité à sélectionner le verbe juste. Or, les apprenants se passent de verbe spécifique car *prendre* est polysémique. Toutefois, la dépendance à un même verbe cause des difficultés supplémentaires. Les apprenants sont confrontés à la tâche de construire des énoncés élémentaires. A cause de *prendre*, ils procèdent par hypotaxe et par parataxe, en explicitant un macro procès dont *prendre* est prédicatif ou non par d'autres micro procès. Ce phénomène est celui de la granularité sémique – pour le sens, et celui de la granularité temporelle – pour la succession des évènements dans un même intervalle de temps. Des verbes de déplacement tels *venir, partir* et surtout *aller* traduisent ce traitement analytique du profilage du temps qui allonge les phrases. Pour autant, ces mécanismes non standards sont précurseurs de la capacité à résoudre les besoins communicatifs fonctionnels. C'est aussi le cas des constructions dans lesquelles le sens de *prendre* est bricolé. Le point qui arrive présente ces énoncés. On les commentera aussi.

4. Bricolage lexical avec *prendre*

Pour Lüdi [19, p.2], les bricolages lexicaux sont causés par une « mémoire sémantique lacunaire ». À le lire, les apprenants de FL2 auraient un déficit au niveau de l'ensemble des moyens lexicaux de la langue cible au moment de mobiliser [des verbes] dans la dénomination médiate des procès. En [9a] nous illustrons ces bricolages lexicaux.

9a. SAM: +" moi aussi je dis que on était en train de souder le fer les étincelles ont pris le derrière

9b. BAR: le seau a raté ça m'a pris@s quand je partais les séparer

9c. ROM: le pêcher me prend@s encore pwa@o

9d. KEN: moi j'étais avec ma mère je prends toujours le côté de ma mère.

9e. NAN: soit tu prends l'argent du beurre soit tu prends le beurre tu laisses l'autre c'est comme ça.

Le symbole @s est celui qui nous a permis de marquer les constructions particulières de *prendre* dans notre corpus. Dans notre codage, il identifie *prendre* en FL2. Dans un tel esprit, nous savons que même en contexte camerounais, l'apprenant est libre de recourir au verbe juste ou non. Il est aussi libre d'oraliser une catégorie sémique large ou non. Mais avec le bricolage sémantique, l'hypothèse d'une insécurité linguistique est plus forte. Pour autant, nous doutons de l'absence de *bruler* [9a] dans la mémoire lexicale de SAM. *Rater* [9b] ne peut-être méconnu de BAR. *Tomber* [9c] bien que spécifique est certainement présent dans l'input de KEN. Les apprenants rappellent fréquemment *prendre* à cause de sa disponibilité médiate. Plus un verbe est fréquent, plus est disponible. Il devient surtout une solution pour l'expression des procès quand les verbes spécifiques sont disposés de manière lacunaire. Ce n'est pas pour autant que *prendre* respecte les règles de la syntaxe en FL2.

4.1. Bricolage syntaxique avec *prendre*

Malgré la fréquence de *prendre*, sa syntaxe est repensée en FL2. [10a] est une reproduction entre de 2 apprenants de 3ème. Ils racontent leur interrogatoire au commissariat. Il est intéressant de noter le régime de *prendre* dans leurs énoncés.

PAT: non celui-ci a avoué que non il a pris le téléphone.
BRI: mais là maintenant aussi il me dit qu'il n'a pas pris.
[1a] PAT: il t'a dit qu'il n'a pas pris ?
BRI: oui.
PAT: pourtant au commissariat il disait qu'il a pris devant tout le monde (.) il nous ait dit qu'il a pris.
BRI: c'est Stéphane qui lui a dit [/] mettre ça.
PAT: < le commissariat il a dit qu'il a pris [>].

La forme de *prendre* alterne en [10a] entre régime direct et construction absolue : *prendre* +ø. Il est possible que le SN1 soit occulté à cause de l'inférence pragmatique. Les deux interlocuteurs procèderaient donc par économie de langage. Mais, sans l'information préalable, *prendre* sans <objet> et sans explicitation de l'<instrument> débouche sur une ambiguïté dans la perception du sens. Il est courant que les apprenants se passent du régime du verbe. Cela est récurrent avec les verbes *fréquenter, donner*, etc. c'est ce que décrivent Onguéné Essono et Onguéné Mete [20, p.180]. Nous l'illustrons.

10b. CHI: je n'aime pas quand on me *donne* parce que quand on m'avait d'abord *donné* comme c'était ma grande sœur qui était allée payer non.

Au niveau conceptuel, rien n'exclut que ces jeunes veuillent soustraire à l'étape «du di », <l'objet manipulé>. Ils peuvent avoir l'absolu nécessité de ne se focaliser que sur l'action. Cette liberté de sélection des rôles sémantiques à instancier ou non, dans le schéma syntaxique, fait l'objet d'un point où nous discutons de

l'étendu du concept de l'orthonymie. Nous allons nous demander si le vouloir dire est dépendant de la richesse du lexique ou du mode d'apprentissage et de stockage des lexies.

5. Structures particulières de *prendre* en FL2 camerounais

Les constructions de *prendre* sont souvent calquées sur celles de la langue autochtone. Dans les énoncés ci-dessous, la distribution de *prendre* est celle de l'ewondo, langue bantoue du Cameroun indicée A70.

11a. CHI: PREND@s *l'enfant les beignets* en route

11b. CHI: *PREND@*s *la main ta femme* quand vous marchez

Les <bénéficiaires, femme et enfant> font l'objet d'une idiosyncrasie. Syntaxiquement, ils devraient occuper la position N_2 après une préposition. Mais, l'apprenant en fait plutôt des <SN1, objet>. <les objets beignets et main > sont rejetés en position de SN_2 sans préposition. Les locuteurs pensent le procès de manipulation selon le schème de leur langue autochtone qui est: verbe+ <bénéficiaire> + <objet>, au lieu de, verbe + SN1< (objet> +préposition SN_2 <bénéficiaire> comme en 11a'-b '

11a. CHI: PREND les *beignets* à l'*enfa*n.t

11b. CHI: PREND ta *femm*e par *la main* quand vous marchez.

Ces calques sont fréquents avec *donner*.

11c. CHI: DONNE *les gens le vins* eux boivent.

11d. CHI: il faut DONNER *le bébé le sein*.

5.1. Les sens particuliers de *prendre* en FL2 camerounais

Dans les énoncés à présenter, le sens de *prendre* est une conséquence de l'influence de la langue autochtone sur le français. La série qui suit en est une illustration:

12a. CHI: Il a PRIS@s *tout ton père* au visage

12b. CHI: J'ai PRIS@s *ma part dans* elle

12c. CHI: Le père-là avait PRIS *sa part* dans ça

12d. CHI: On a PRIS@s Foe dans la sorcellerie

Dans l'écologie sociolinguistique camerounaise, PRENDRE *le visage* de $SN2_{hum}$ s'interprète en français comme «ressembler à». PRENDRE SN_1 dans SN_2 renvoie à «profiter de». *Prendre* $SN1_{hum}$ dans $SN_{loc.}$ <sorcellerie> signifie approximativement «être victime de Maggie noire». Les occurrences de [11] et [12] ne sont pas nécessairement liées à l'orthonymie. On peut étoffer ces usages particuliers de *prendre* par cette autre série :

13a. CHI : j'étais en retard parce que je suis allé PRENDRE une injection au dispensaire

13b. CHI : j'avais PRIS la grossesse à 18 ans

[13a-b] sont de transferts linguistiques. Ce sont des calques inspirés dans langues locales camerounaises. Nous discutons du concept de l'orthonymie dans la section ci-dessous.

5.2. Orthonymie et disponibilité de la lexie en mémoire

La dépendance aux verbes fréquents n'est pas une exclusivité camerounaise. Les verbes génériques et polysémiques sont communs à tout locuteur. La fréquence de *prendre* dans le français fondamental [2] en est une confirmation. Viberg [21] va jusqu'à justifier et théoriser son importance dans l'acquisition. Il montre que *prendre*, donner, aller et mettre abondent à l'oral, et ce, dès le début du langage. Sans des verbes comme *prendre*, indique-t-il, l'apprenant ne saurait accéder à des verbes plus précis. Cela est effectif qu'importe la langue. Aussi, est-il inutile de nécessairement recourir à un orthonyme à l'oral. La situation de communication et la contextualisation résolvent le problème du sens. Même sans orthonyme, le contexte syntaxique suffirait aussi à préciser le sens du verbe et à clarifier la pensée.

En revanche, nous avons noté que pour un verbe générique, les apprenants disposaient de l'orthonyme. Le tableau [2] a montré que *prendre* s'imposait autrement que par l'absence d'un verbe approprié. Mieux, même pour un verbe fréquent, les jeunes en oralisaient un substitut par ailleurs tout aussi fréquent. C'est le cas d'*aller* et *partir* dont l'usage dans le profilage temporel et la segmentation des procès-cadre a été décrit. Ces stratégies indiquent que le problème se trouve peut-être dans la liberté à rendre saillant un aspect de la scène à conceptualiser ou alors dans le mauvais stockage des verbes.

En effet, l'acquisition explicite des verbes complexifie leur usage. En milieu naturel, l'apprenant acquiert exclusivement les verbes dont il a besoin. Il dispose de plus de temps pour en connaitre le sens, la syntaxe et la forme. Il a la possibilité de se tromper plusieurs fois dans leur utilisation, sans jugement. Il peut même régler leur sens en fonction du contexte et grâce à un travail lexical avec ses pairs. Or, à l'école, l'apprentissage des

verbes est soumis à rythme d'apprentissage plus court. L'enseignant décide des verbes à apprendre. Les jugements de la norme poussent à l'erreur et à la faute. Le moniteur [6] ne suffit pas appliquer les règles réciter. Encore plus, les manuels n'apparient pas le lexique des verbes aux besoins des apprenants et à leur profil. Les verbes au sens riche sont introduits trop tôt. Ceux qui ont le sens générique et polysémique sont ignorés ou introduits plus tard. Les items apparaissent isolément. Ils ne s'inscrivent pas dans une isotopie syntaxo-sémantique qui aiderait à nuancer le sens. Par exemple, *prendre* ne s'enseigne pas en contraste à *prêter*, *emprunter*, *donner*, *offrir* ou *voler*, etc. La syntaxe n'est même pas mise en contribution puisque, parfois, l'enseignement de verbe se limite à une liste à mémoriser. Par conséquent, les verbes sont mal disposés dans la mémoire des jeunes. Ces verbes sont appris et non pas acquis. Ils demeurent dans le vocabulaire passif des locuteurs.

Conclusion

Nous nous interrogions sur le rôle du verbe *prendre* en FL2 camerounais. Nous demandions si ce verbe y permettait de fluidifier l'expression et même faire cadrer le vouloir dire et le dit. Pour cela, nous avons collecté un corpus oral auprès d'une population jeune et scolarisée. Leurs productions langagières ont été traitées automatiquement par CLAN. Le résultat de ces analyses nous a permis de savoir que *prendre* est autant fréquent et usuel dans l'oral camerounais que dans le français fondamental. En référence au lexique des verbes du français (1997) nous avons découvert que *prendre* était orthonyme quand il décrivait la <la manipulation d'objet>. Cependant, son sens demeurait générique. Aussi n'avons-nous pas différencié entre verbe orthonymique et verbe spécifique. Car, la justesse de sens reste possible avec un verbe au sens vague. Alors que la non orthonymie demeure possible même avec un verbe sémantiquement riche. Nous avons donc préféré spéculer sur le rôle de *prendre* en étudiant ses usages selon sa distribution ou selon le contexte situationnel. C'est alors que nous avons eu la confirmation que *prendre* est polysémique. En FL2, il est sémiquement plus dépouillé que tous les verbes de sa famille sémantique. Grâce à *prendre* les apprenants peuvent désigner le procès conçu selon des résolutions différentes. Ils bricolent aussi syntaxiquement leur énoncé grâce au même verbe pour ajuster le conçu et le dit quand il leur manque un orthonyme.

Bibliographie:

1. POTTIER, B. *Sémantique générale*. Paris: PUF. 1992. 240p. ISBN(s): 978-2-13-058967-9
2. KLEIN, W. *L'acquisition de langue étrangère*. Armand Colin, Paris, 1989. 251p. ISBN: 2-200-31254-7
3. GOUGENHEIM, G., MICHEA, R., RIVENC, P. & SAUVAGEOT, A. *L'élaboration du Français Fondamental*. Paris: Didier, 1967. [FF] 302p.
4. MARTINOT, C. Développement de la construction argumentale de trois verbes essentiels: mettre, prendre, donner. In: *Langue française*, 1998, n°118, Paris Larousse, p.61-83. eISSN 1957-7982
5. ONGUENE METE, T.N. Approximation et bricolage dans les lectes d'apprenant en plurilinguisme. In : *Langues et Communication*, 2018, n° 7, Yaoundé, Ifrikliya, p. 53-59. ISBN: 978-9956-506-001
6. KRASHEN, S. *Second Language Acquisition and Second Language Learning*. Oxford: Pergamon Press. 1981. p.176, ISBN: 0-08-025338-5
7. CORDER, S.P. Que signifient les erreurs des apprenants? In: *Langages*, 1, 1980, n°57, Apprentissage et connaissance d'une langue étrangère, sous la direction de Clive Perdue et Rémy Porquier. Paris, Larousse, p.9-15. ISSN: 0458-726X
8. MBA, G., & GUEWOU, I. La dévitalisation du patrimoine linguistique en contexte urbain: une analyse de l'alternance codique dans les parlers ghɔmálá'dans la ville de Yaoundé. In: *Journal of the Cameroon Academy of Sciences*, 2016, no.13(3), p.101-118. ISSN : 2617-3948
9. ZANG, P. Acquisition du français par les populations non scolarisées: cas de la ville de Yaoundé, dans Calvet L.-J., Moussirou-Mouyama A. (éd.), *Le plurilinguisme urbain*, Actes du Colloque International de Libreville, ENS Libreville, 25-29 septembre 2000, Collection Langues et Développement, Didier Erudition et Institut de la Francophonie, Paris, p.443-460. ISSN 1151-6615
10. ONGUENE ESSONO, L.M. La ville de Yaoundé: un volcan linguistique actif. In: revue *Sens-Dessous*, 2018, vol.1, n°21, Parole, La Roche- sur- Yon, p.91-103. ISSN :1951-059
11. BITJAA KODY, D.Z. Vitalité des langues à Yaoundé : le choix conscient, dans Calvet L.-J., Moussirou-Mouyama A. (éd.), *Le plurilinguisme urbain*, Actes du Colloque International de Libreville, ENS Libreville, 25-29 septembre 2000, Collection Langues et Développement, Didier Erudition et Institut de la Francophonie, Paris, p.163-182. ISSN: 2617-3948
12. LEVELT, W.J.M. *Speaking: From intention to articulation*. Cambridge: MIT Press, 1989, 584 p. ISBN: 9780262121378
13. GROSS, G. *Manuel d'analyse linguistique, sens et structure*. Villeneuve d'Ascq, Presses Universitaire du Septentrion, 2012. 369 p. ISBN: 978-2-7574-0397-6
14. POTTIER, B. *Images et modèles en Sémantique*. Paris: Champion, 2012, 192 p. ISBN: 2745323504

15. DUBOIS, J., DUBOIS-CHARLIER, F. *Les verbes français*. Paris, Larousse, 1997, 458 p. ISBN: 2033401022
16. PICOCHE, J. Structure sémantique du verbe prendre en français moderne et en moyen français. In: *Linx*, 1991, n° 3, (1), p.161-177. eISSN 2118-9692
17. NOYAU, C., & PAPROCKA, U. La représentation de structures événementielles par les apprenants: granularité et condensation. In: *Roczniki humanistyczne*, 2000, t.XLVIII, z.5, Lublin, [Annales de Lettres et Sciences Humaines, vol.XLVIII, cahier 5, Lublin, Pologne], p.87-121.
18. TALMY, L. Path to Realization: a Typology of Event Conflation. BLS 17, 1991, p.480-519, DOI: https://doi.org/10.3765/bls.v17i0.1620 (visité le 23.11.2021)
19. LÜDI, G. Dénomination médiate et bricolage lexical en situation exolingue In: *Acquisition et interaction en langue étrangère*, AILE 3, Association Ancrage, 1994, p115-146. ISSN: 1243-969X
20. ONGUENE ESSONO, L.M., & ONGUÉNÉ METE, T.N. Construction argumentale en plurilinguisme: essai de théorisation du contexte en acquisition. In: *EISH, Etudes Interdisciplinaires en Sciences Humaines,* Univ. Ilia, 2018, p.171-196. ISSN: 1987-8753
21. VIBERG, Å. Basic verbs in second langage acquisition. In: C. Noyau & M. Kihlstedt, (dir).: *'Acquisition des langues: tendances récentes'. Revue Française de Linguistique Appliquée* (RFLA) 2/2002, p.51-69. ISSN 1386-1204

Données sur l'auteur:
Tony ONGUENE METE, Docteur en Sciences du langage (Psycholinguistique et Grammaire), Université de Yaoundé 1/ MODYCO / CREFSC.
E-mail: tony_onguene@yahoo.fr
ORCID: 0000-0003-2248-263X

Prezentat la 08.12.2021

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2021, nr.10(150)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.97-114

CZU: 81:[165 + 008] DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.5803008

SISTEMATIZAREA INTEGRALISMULUI ȘI RESISTEMATIZAREA ȘTIINȚEI. CONTEXTUALIZAREA TRANSDISCIPLINARĂ (EPISTEMOLOGICĂ) A INTEGRALISMULUI LINGVISTIC*

Lucia MUREȘAN

Centrul Internațional de Aplicații și Cercetare Transdisciplinar-Integrativă

Pentru a extinde impactul coșerianismului asupra întregii culturi/celorlalte domenii ale cunoașterii, este esențială implicarea Transdisciplinarității în studiul Lingvisticii Integrale. Lucrarea propune o privire transdisciplinară asupra modului în care Eugeniu Coșeriu își construiește modelul lingvistic și asupra Lingvisticii Integrale însăși, evidențiind posibilitatea de sistematizare a Integralismului din această perspectivă și, desigur, de implementare a modelului integralist în celelalte domenii ale culturii - activității umane. Implicarea „principiului coșerian al integrării" în actul fundamental al oricărui domeniu de activitate presupune re(cu)perarea dinamicității esențiale integrative, a creativității domeniului respectiv și trece prin formularea unei noi epistemologii, care este tema centrală a lucrării de față.

Cuvinte-cheie*: integralism, transdisciplinaritate, epistemologie, ternarizare, model.*

THE SYSTEMATISATION OF INTEGRALISM AND THE RESYSTEMATISATION OF SCIENCE. TRANSDISCIPLINARY (EPISTEMOLOGICAL) CONTEXTUALISATION OF LINGUISTIC INTEGRALISM

In order to extend the impact of Coserianism to the whole culture, it is essential to involve Transdisciplinarity in the study of Integral Linguistics. The paper proposes a transdisciplinary view on how Eugeniu Coșeriu builds his linguistic model and on Integral Linguistics itself - highlighting the possibility of systematising Integralism from this perspective and certainly, of implementing the integralist model in other areas of culture/human activity. The involvement of the "Coserian principle of integration" in the fundamental act of any field of activity presupposes the (re)habilitation of the essential integrative dynamicity, creativity of that field and goes through the formulation of a new epistemology - which is the central theme of this paper.

Keywords: *integralism, transdisciplinarity, epistemology, ternarization, model.*

Centenarul nașterii lui Coșeriu – moment comemorativ și, în același timp, institutiv pentru științele limbajului și ale culturii – s-a constituit ca șansă de exprimare a „nevoii de Coșeriu" [1] nu doar din interiorul, ci și din afara cadrului lingvisticii. Intenționând o sistematizare a Integralismului coșerian din perspectiva întregii culturi, lucrarea de față prezintă câteva repere esențiale privind extinderea coșerianismului asupra celorlalte domenii ale cunoașterii, *în cheie Transdisciplinară* – situație care trece cu necesitate prin *separarea epistemologică a Integralismului de Lingvistică*; vom raspunde cu această ocazie la întrebarea „*ce este Integralismul?*"

Dat fiind faptul că *Lingvistica este știința pilot a culturii* – Modelul Integralist (coșerian) al Lingvisticii este, prin urmare, *Modelul (Pilot al) Culturii* / Științei Integraliste, de care avem atât de mare nevoie astăzi pentru a redresa civilizația în care trăim în manieră integrativă – adică, pentru a trece de la *fragmentarismul* în care ne adâncim pe zi ce trece (și care este decreativ) la *integralism* (adică, la creativitate) în toate actele noastre umane; căci, așa cum observa Anton Dumitriu, pentru a avea o civilizație funcțională, așadar matură – care să servească omului și nu să îl submineze – avem nevoie de principii organice ale culturii și primele principii organice în cultură avem șansa să fi apărut, iată, în lingvistica integrală.[1]

Implicarea „principiului coșerian al integrării" în *actul fundamental* al oricărui domeniu de activitate, exact așa cum a procedat Eugeniu Coșeriu pentru lingvistică / limbaj, presupune *re(cu)perarea dinamicității esențiale*, integrative, a „materiei" domeniului respectiv și trece inevitabil prin formularea unei noi epistemologii. Această dinamicitate recuperată generic pentru celelalte domenii ale culturii implică fundamental schimbarea / creativitatea, urmând cu exactitate analog modelul coșerian al schimbării lingvistice, astfel că *perspectiva Epistemologică nou constituită servește drept model de reconstrucție a științei / activităților*

---

*Comunicare plenară în cadrul Colocviului Internațional de Științe ale Limbajului „Eugeniu Coșeriu", ediția a XVI-a, Universitatea de Stat din Moldova, Chișinău, 24 septembrie 2021.

[1] Această „greutate" excepțională a Lingvisticii Integrale în cultură este stabilită, într-un fel sau altul, de toți marii discipoli și exegeți coșerieni; pentru faptul că în aceste condiții doctrina integralistă nu este totuși larg cunoscută, vor fi propuse câteva explicații la compartimentul *Miracolul culturii*.

omului la nivel universal. Desigur, vorbim de un tip cu totul nou de știință – *știința de tip integralist* ale cărei principii / postulate le vom prezenta la final – în comparație cu principiile galileene ale științei moderne (fragmentariste).[2]

Dat fiind faptul că subiectul anunțat implică *prezentarea analogă a întregii Lingvistici Integrale*, putem înainta în acest cadru restrâns, doar cu ajutorul unor sugestii, prezentarea unor rapoarte de fapte și (desigur, intuitiv) a modelului Epistemologic complet pe care îl putem deduce urmând traseul indicat, *transdisciplinar*. Etapele prezentării vor fi: 1. Introducerea ideii de Epistemologie Ternară; 2. Transdisciplinaritatea – repere esențiale; 3. Conjugarea Lingvisticii Integrale cu Transdisciplinaritatea – repere; 4. Epistemologia ternară și câteva idei despre importanța Complexității; 5. Implementarea noii epistemologii – cercetarea continuă de tip Integralist-Transdisciplinar-Holomeric/Complex, fundamentul civilizației de tip integrativ.

Perspectiva epistemologică „Integralist-Transdisciplinară" este dezvoltată cu ocazia cercetării doctorale „Un model transdisciplinar al comunicării" [2], în coordonarea domnului Acad. Prof. Dr. Basarab Nicolescu, părintele fondator al transdisciplinarității – unde am tratat fundamental relaţia dintre Lingvistica Integrală și Transdisciplinaritate, constatând treptat până la finalul cercetării complementaritatea surprinzătoare, deplină, a celor două doctrine. Am obţinut astfel *o schiță elementară a contextualizării epistemologice a integralismului coșerian prin intermediul transdisciplinarității* – pe care am sistematizat-o în lucrări și prezentări ulterioare, inclusiv aplicative pentru toate ariile de lucru ale comunității umane – ceea ce atât Lingvistica Integrală cât și Transdisciplinaritatea permit și, de fapt, propun/favorizează.

Introducere simplă în Epistemologia Ternară. Am propus acest model epistemologic sub numele de *„Epistemologie Ternară"* cu ocazia Congresului al III-lea Mondial de Transdisciplinaritate [3], cu toate că tema a fost elucidată sub toate aspectele esențiale[3] încă din perioada tezei doctorale. Cu ocazia acestui Congres am avut însă șansa de a intra în studiul Complexității lui Edgar Morin și de a preciza reperele considerate în raport cu această doctrină despre care am constatat că este analogă Holomerului[4] lui Noica (am susținut cu această ocazie faptul că *Holomerul lui Noica este superlativul Complexității lui Edgar Morin*[5]).

O schiță elementară a Epistemologiei Ternare ar fi aceasta: este un sistem *tridimensional - tridoctrinar*, în care 1. *Integralismul conferă Conceptele universale, ternarii noii culturi*, respectiv, noii civilizații; 2. *Transdisciplinaritatea aduce metodologia demergerii ternare coerente în Realitate*, iar 3. *Holomerul, susține exigențele Complexe ale Realității vis-à-vis de această demergere ternară* – exigențe care se pare ca sunt în întregime de tip relațional.

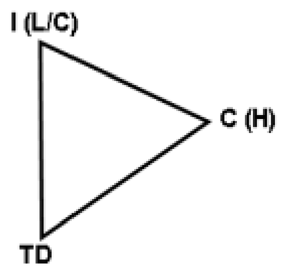

Fig.1. Schița constitutivă a Epistemologiei Ternare (I – Integralism, L/C – Lingvistic/Cultural, TD – Transdisciplinaritate, C – Complexitate, H – Holomer).

---

[2] Tabelul nr.3 din compartimentul *Postulatele științei integraliste* prezintă comparativ aceste corespondențe.

[3] Curajul de a spune că au fost investigate „toate aspectele esențiale" ale temei vine din faptul că am urmărit în cercetare *toate aspectele esențiale ale doctrinei coșeriene* și nu pentru că ar fi posibil, altfel, să „esențializăm" lucrurile și, deci, să prefigurăm un model complet și coerent în vreun domeniu; prin toată această cercetare am realizat faptul că *esențializarea este posibilă exclusiv prin teoria integralistă a limbajului* (de asemenea, „exhaustivitatea" de tip integralist are alte criterii decât cea fragmentaristă, care prin definiție nu poate fi atinsă – în primul rând, nu se adresează totalității sumative). Nu putem avea până la Coșeriu o definiție clară a esențializării, pentru că raportarea esențelor trebuie făcută prin definiție la „întregi" – așadar, la principiile integraliste. Rolul culturii însăși este trecerea de la „întregi" (pe care nu îi vom vedea niciodată) la *principiile integraliste* (cu care putem opera).

[4] „Holomerul", termen creat de filozoful român Constantin Noica, este compus din cuvintele grecești *holos* – întreg si *meros* – parte și se referă la faptul că părțile unui întreg au o relație „autoconsistentă", putem spune azi, cu întregul – toate părțile fiind relaționate între ele și cu întregul însuși, astfel încât „fiecare parte dă seama de întreg". Basarab Nicolescu subliniază mereu ideea că *fiecare particulă cuantică există și este ceea ce este pentru că toate celelalte particule există și sunt ceea ce sunt* – aceasta fiind matricea fundamentală a universului (întregului) căruia îi suntem parte.

[5] Una dintre mizele Congresului, pe lângă prezentarea deschiderilor transdisciplinare pentru dezvoltarea unei noi civilizații, a fost tocmai conceptualizarea relației dintre Transdisciplinaritate (Basarab Nicolescu) și Complexitate (Edgar Morin) – discuție deschisă de câteva decenii și care, în cercetarea proprie, este elucidată *prin introducerea în ecuație a Integralismului Lingvistic*.

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2021, nr.10(150)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.97-114

Acest model este practic un organism viu (ceea ce se observă când îi punem în mişcare / exprimăm capacitatea complexă relațională[6]), în care Integralismul este „mai mult" *organic* (reprezintă organicitatea modelului), Transdisciplinaritatea este mai mult *funcțională* (reprezintă funcționalitatea), iar Complexitatea / Holomerul mai mult[7] relațională (reprezintă relaționalitatea, dimensiunea relațională, în cadrul modelului). Integralismul este mai mult „organic" și nu așa cum ne-am astepta, „funcțional", deoarece, așa cum am sugerat deja, este vorba de singura disciplină (lingvistica) și singurul model cultural (lingvistica integrală) care poate să propună în cultură, *organic,* conceptele efective necesare întregii culturi (şi aferent, întregii civilizații): *acestea nu pot să apară și nu se pot sistematiza în cultură decât printr-o teorie a limbajului, respectiv, o teorie integralistă a limbajului* și orice integrare a aspectelor oricărui alt domeniu, pe care dorim să îl resistematizăm integrativ, are nevoie de ghidajul *organic* al integralismului deja constituit. Nu putem reconstitui un domeniu în afara limbajului domeniului în cauză, respectiv a limbajului universal (coşerian), care este ternar (vorbire universală, limba istorică, discurs personal). *Este necesar ca toate aceste aspecte – repere conceptuale determinante în procesul constituirii lingvisticii integrale să fie respectate analog în demersul constituirii / reconstruirii integrative a oricărui domeniu*. Aceasta este, așadar, o schiță *constitutivă* a Epistemologiei Ternare.

Printr-o schiță de *constituire*, de „*modelare* ternară"[8] însă, putem sugera *circularitatea elementară autconsistentă necesară dezvoltărilor în cadrul constituirii unui Model Epistemologic Ternar* – aşa cum a lucrat şi Coşeriu pentru limbaj (axul fundamental al omenității / culturii), și anume – avem circularitatea relaționării dintre: 1. *noua teorie științifică – Integralismul,* 2. *noua metodologie științifică – Transdisciplinaritatea* și, respectiv, circularitatea elementară dintre acestea două (circuitul mic, în Fig.2) și 3. *explicitarea autoconsistenței universale / universalității care este holomerică sau complexă – Holomerul sau Complexitatea* (circuitul mare din Fig.2). Am ajuns la acest ternar doctrinar observând că, în fapt, *Complexitatea are nevoie de Integralism și Transdisciplinaritate pentru a se valida efectiv, adică Epistemologic ternar, aceasta fiind singura sa constitutivitate*. Complexitatea este validată prin însăși co-participarea creativă a omului la univers / actul universal, care să respecte universalitatea; practic, Complexitatea nu este validată încă, prin participarea activă / vie a omului la Realitate (omul științei moderne a descompus doar, până azi, realitatea, pentru a o lua în studiu); cu alte cuvinte, E.Morin doar o descrie, o pune în esență, pentru recuperarea ei din fragmentarism – ea este oarecum „în așteptare" – iar această validare a complexității universale se poate realiza exclusiv prin, începând cu participarea ternară a omului la Realitate [4, 4-6]. Complexitatea este expresia unui holomer, care arată și modul în care poate fi reperată această forța indestructibilă a apartenenței fiecărei părți la întreg.

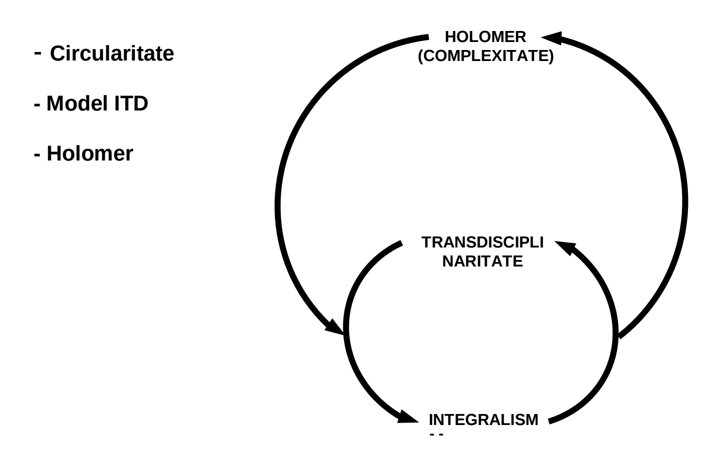

Fig.2. Schema circulară / de constituire a Epistemologiei Ternare (se observă *dinamica* circulară a relaționării, sistemul devenind astfel, în reperele precizate, un holomer – cu alte cuvinte, intră în circuitul universalității pentru care condiția esențială este ca partea să dea seamă de întreg).

---

[6] Așa cum atrag atenția atât E.Coşeriu, cât şi B.Nicolescu, lucrurile sunt, şi în cazul ştiinţei *integralist-transdisciplinare* (principial complexă), precum în cazul științei fragmentarist-disciplinare (principial naturalistă), dependente legitim de observație – experiment.
[7] Acest „conector integrativ" / „factor de integrare" – *mai mult* – ține de consistența specifică a modelului epistemologic ternar.
[8] Expresia „modelare ternară" conține un pleonasm, deoarece pentru modelare este nevoie esențial de 3 termeni, nu există „modelare" binară, ci doar fragmentare (desprindere / decupare din context). Modelul acestei modelări ternare este conceput cu ocazia disertației (1997, nepublicată); *pentru modelare este esențial să trecem la reprezentări circulare.*

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2021, nr.10(150)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.97-114

Putem aprecia că această modelare ternară este modul în care a lucrat însuși Coșeriu pentru obținerea modelului integralist – deși am pus la baza schemei circulare integralismul ca fiind deja constituit; *pentru a-l constitui, el înainta în Realitatea complexă a limbajului respectând Complexitatea reală a limbajului, în modalitate Transdisciplinară* – cunoscând *in nuce*, de la început, Lingvistica Integrală.

Înainte de a trece la prezentarea unor idei extrem de succinte despre Transdisciplinaritate, sunt importante două observații privind Epistemologia Ternară.

Obs 1. În aceasta epistemologie nu ne mai referim principial la ontologie, ci la *deontologie*; așadar, nu doar observăm și fragmentăm / luăm în studiu, analiză, ontologia dată, ceea ce există deja, „natural", ci *Epistemologia Ternară se referă tocmai la trecerea de la existență la devenire* – aspectul caracteristic fundamental pentru ființa umană; coerența instituirilor – constituirilor realizate prin co-participarea discursivă (coerentă) a omului la universalitate este ghidată exclusiv *deontologic*.[9]

Obs.2. O situație importantă, decelabilă mai degrabă din afara lingvisticii integrale – fiind esențială perspectiva altei / altor discipline care necesită analog integrare – este aceea că nici filozofia (umanistă) nu ajută la extragerea Integralismului din Lingvistică, gândirea filozofică (dezvoltarea filozofiei umaniste) fiind „siameză", prin definiție, cu substanța și evenimentele / înțelegerea limbajului (dezvoltarea lingvisticii). Filozofia (umanistă) nu se poate extrage pe sine pur și simplu din această *siamezitate cu lingvistica,* pe care o avem dintotdeauna, fără mijloace cu totul noi, clar definite; așa cum explicitează profesorul Mircea Borcilă într-un interviu cu totul excepțional, „o asemenea disociere este, în realitate, mult mai greu de făcut, în stadiul actual al lingvisticii" [5] dar și al filozofiei, aș preciza, – referindu-se la separarea dintre lingvistică și filozofie. Pentru a înainta cu mijloace actuale într-un astfel de demers este important să luăm în considerare faptul că *universul este complex (fiecare parte din întreg există și este ceea ce este pentru că toate celelalte părți din întreg există și sunt ceea ce sunt) iar Filozofia, pentru a fi „integrală", trebuie raportată la întreaga universalitate (complexitate)* – nu doar la științele culturii; filozofia de factură umanistă nu este și nu poate fi complexă în sine – *ea are nevoie, pentru disocierea de lingvistica (integrală) și pentru a răspunde complexității / a deveni integrală, de intervenția unui al treilea termen – a unui instrument adecvat.*

Oricât ar părea de ciudat la prima vedere, *acest al treilea termen – cheia / instrumentul de operare integrativă în lumea culturii – este adus în scenă de științele naturii*, însă este vorba de această dată de *aportul epistemic al fizicii cuantice*, concretizat într-o nouă metodologie științifică, deplin articulată – ontologic, logic și epistemologic – transdisciplinaritatea.

În fapt, pentru desprinderea Lingvisticii de Filozofie, în procesul dezvoltării fiecăreia dintre ele către integralitate, este necesară, pe de o parte, o nouă metodologie științifică – pe care, iată, Eugeniu Coșeriu o urmează impecabil, el fiind profund transdisciplinar în întregul său demers de constituire a Lingvisticii Integrale – iar, pe de alta, este necesară perspectiva unui domeniu „martor", din afara cadrelor lingvisticii / altul decât lingvistica, un domeniu care tinde și el inevitabil (vital) spre integrare; în opinia mea, acest rol poate fi îndeplinit de medicină – respectiv, *vindecarea integrală* – care conține atât apelul la cultură, cât și la natură, deci reprezintă posibilitatea complexă de a ne recupera integrativ (la toate nivelurile / sub toate aspectele implicate). În cercetarea proprie, vindecarea este axializată deplin de limbaj / discursul integrativ uman, căruia îi răspunde analog în totalitate; putem spune că fiecare cuvânt-termen-concept neclar stagnant generează o afecțiune în timp – de aceea, coerența discursului / conștiinței este esențială în vindecare [6]. În același timp, este important să spunem că pentru a clarifica ideile - conceptele, avem nevoie în fapt de o metodologie ternară [7]. *Metodologia ternară / ternarizării este cheia dinamizării unei discipline / domeniu înspre integrativitate – intuită perfect de Coșeriu atunci când a dezvoltat Lingvistica Integrală.* Prin acest demers de ternarizare (condus epistemic) putem înțelege așadar *ce înseamnă Filozofia (integrală)* și putem intui faptul că *Integralismul,* acest „corp subtil" al Lingvisticii Integrale, *este în fapt tocmai Filozofia (Integrală),* deoarece, pentru a se constitui, Lingvistica Integrală a utilizat atât repere fundamentale din filozofia umanistă, cât și transdisciplinaritatea – articulându-le cu respectarea complexității în demersul integrativ al dezvoltării lingvisticii integrale.[10] *Filozofia este de fapt (trebuie să fie) întotdeauna demersul integrativ, integrativitatea față de partea care suntem / pe care o luăm în considerare, cercetare, la un anumit moment.*

---

[9] Principalele repere ale unei deontologii universale sunt prezentate în Tabelul nr.2 din compartimentul *Deontologie universală*.

[10] Dezvolt tema Filozofiei (integrale) mai pe larg în articolul „Între Peirce și Coșeriu. Incompletitudinea de tip transdisciplinar și completitudinea ternară. Ce este filozofia?", în pregătire pentru publicare în revista Transdisciplinary Journal of Engineering & Science (TJES).

Putem spune din acest motiv că nu avem, până la momentul integralist, doctrine filozofice complete în cultură, sau teorii efective în orice domeniu, ci doar propuneri parţiale. De asemenea, nu a existat o epistemologie completă până în acest moment (ci doar o „atmosferă" epistemologică, de fiecare dată ea neputând fi precizată în toate reperele sale esenţiale). Aşa cum spune profesorul Mircea Borcilă, Eugeniu Coşeriu *re-întemeiază ştiinţele umaniste* prin demersul său de reconstituire a disciplinei limbajului.[11] Putem afirma în acest sens că nu a existat pană acum un model real (complet) în vreun domeniu – epistemologic, desigur, la bază; există doar încercări parţiale de concepte, epistemologii, modelare, până în pragul integralismului; *aspectele fundamentale ale Integralismului sunt astăzi „aspecte prime" în cultură* – și ca atare pot fi implementate în dezvoltarea analogă a aspectelor integraliste în alte domenii. Ele devin unitare, utile – se poate lucra cu ele eficient în spiritul unei noi civilizări, sustenabile – exclusiv susţinand toate rigorile *deontologiei de tip integrativ*.

Ce este, pe scurt, transdisciplinaritatea şi de ce avem nevoie de această nouă metodologie ştiinţifică, pentru contextualizarea epistemologică a Lingvisticii Integrale? Transdisciplinaritatea apare urmare a multiplicării extreme a limbajelor de specialitate, care au evoluat pe tot parcursul dezvoltării lor fără a avea în vedere o posibilitate ulterioară de colaborare. Dacă în anul 1300 existau doar 7 discipline, în anul 1950 numărul lor ajunsese la 54, însă după nu mai mult de 25 de ani erau deja 1845, iar în anul 2011 existau peste 8000 de discipline – un adevărat „Big Bang" disciplinar [8]; putem, desigur, presupune că azi avem mult peste 10.000 de limbaje autonome de specialitate, care însoţesc tot atâtea linii autonome de activitate şi care, desigur, fac absolut imposibilă luarea unei decizii raţionale în baza lor, în situațiile complexe în care ne aflăm.

În acest context apar tendinţe fireşti de punere împreună a cunoştinţelor „autonome", izolate – prin *multidisciplinaritate* (studierea unui obiect prin intermediul mai multor discipline), *interdisciplinaritate* (transferul metodelor dintr-o disciplină în alta), iar în anul 1970 epistemologul Jean Piaget propune termenul *transdisciplinaritate*[12]– interpretat iniţial ca semnificând o regenerare a ceea ce este *în* şi *între* discipline. După 15 ani, odată cu apariţia cărţii „Noi, particula şi lumea", transdisciplinaritatea capătă conturul actual: „Transdisciplinaritatea priveşte, după cum indică prefixul «trans», ceea ce se află în acelaşi timp *între* discipline, ceea ce trece *prin* ele şi ceea ce este *dincolo* de orice disciplină. Finalitatea ei constă în înţelegerea lumii actuale, unul din imperative fiind unitatea cunoaşterii" [9, p.321].

Perspectiva transdisciplinară se constituie sub aspectele *teoretic* (metodologia transdisciplinară), *fenomenologic* (ne raportăm la cunoașterea originară) şi *experimental* (ceea ce înseamnă că doar în Realitate, printr-un act de recuperare-instituire putem avansa cu această cunoaștere de tip transdisciplinar – exact aşa cum Eugeniu Coşeriu a conciliat idealismul cu structuralismul în *Realitatea Limbajului* însăşi cercetarea actului lingvistic efectiv). În transdisciplinaritate ne interesează, aşa cum se poate observa prin complementaritatea celor două doctrine[13], în cel mai precis mod cu putinţă, *Limbajul Realităţii*. Această sintagmă sugerează faptul că este important să acordăm o atenție extrem de mare (dezvoltării) Realităţii, realizabilă exclusiv pe firul limbajului cu sens, adică al alegerilor pe care le facem în şi prin limbaj, între ontologicul şi epistemologicul cercetării – cu alte cuvinte, între ceea ce sunt lucrurile de fapt și ceea ce sunt considerate a fi prin diverse structurări teoretice. Exact aşa cum a înaintat Coşeriu în dezvoltarea proiectului său lingvistic – aşa se înaintează în oricare alt domeniu, pentru reconstituirea dinamică a acestuia – având deja modelul Integralist lingvistic realizat, care este fundamental, pilot – prin reperele sale interne, care devin analoge pentru toată cultura. (Aşa cum am menționat deja, Lingvistica Integrală este modelul pilot al oricărui domeniu din cultură care se dorește a deveni integralist, ghidând dezvoltarea / modelarea integrală a acestuia în sensul unei noi civilizaţii.)

Metodologia transdisciplinară are trei piloni fundamentali: *axioma ontologică* („mai multe niveluri de realitate" – faţă de ştiinţa actuală care ia în considerare un singur nivel, şi anume – cel decelabil prin organele de simţ), *axioma logică* („terţul inclus" – spre deosebire de ştiinţa de tip modern a cărei linie de dezvoltare se bazează pe principiul terţului exclus) şi *axioma epistemologică* („complexitatea" realităţii – spre deosebire de ştiinţa fragmentaristă care decomplexifică / decontextualizează treptat realitatea). Cu ajutorul acestor axiome se pot propune *modele ternare de lucru concrete cu ieşire din binaritate* – analog modului în care E.Coşeriu a transgresat binaritățile limbă-vorbire, sincronie-diacronie – binarități care duc și în alte domenii, analog, la

[11] În teza de doctorat am arătat în continuare că Integralismul poate reîntemeia coerent întreaga cultură (nu doar științele umaniste).
[12] Termenul „transdisciplinaritate" este propus de Jean Piaget cu ocazia colocviului internaţional „Interdisciplinaritatea – probleme de învăţământ şi cercetare în universităţi"; proiectul a fost susţinut de Organizaţia pentru Cooperare Economică şi Dezvoltare (OECD) în colaborare cu Ministerul Francez al Educaţiei Naţionale (Nisa).
[13] Tabelul nr. 1 – congruențele fundamentale între Lingvistica Integrală și Transdisciplinaritate.

aceleaşi cercuri vicioase, confuzii de planuri, paradoxuri incredibile, precum cele semnalate de Coşeriu pentru limbaj. Lingvistica Integrală a fost formulată *între pozitivism și antipozitivism*[14], prin constituirea celebrilor ternari „sincronie, diacronie şi istorie", „sistem, normă şi vorbire", „substanță, formă şi relație". *Având în atenţie în permanenţă realitatea – pe mai multe niveluri, deci şi sub aspect fenomenologic – putem constitui experimental, cu ajutorul demersului specific transdisciplinar, modele ternare tinzând treptat, integrativ, spre discipline (câmpuri disciplinare) integraliste, analoge modelului lingvistic coşerian şi axializate practic de acesta*.

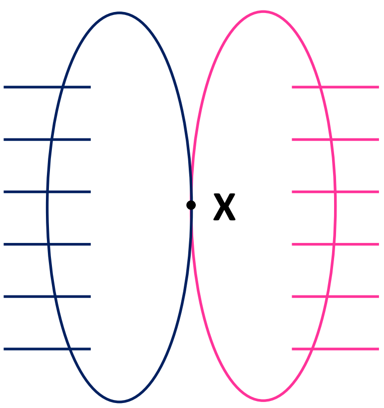

Fig.3. Modelul Transdisciplinar al Realităţii.

În Figura 3 este reprezentat în stânga „Obiectul transdisciplinar" cu nivelurile sale multiple de Realitate, în dreapta – „Subiectul transdisciplinar" cu nivelurile sale multiple de percepţie, iar în mijloc este sugerată intersecția acestora prin intermediul „Terţului Ascuns". Aceste trei elemente definesc Realitatea Transdisciplinară (întotdeauna ternară) şi, totodată, Modelul Transdisciplinar al Realităţii. *„Nivelurile de Realitate" sunt un ansamblu de sisteme aflate fiecare sub actiunea unui număr de legi generale – între niveluri existând o ruptură a legilor şi conceptelor fundamentale* [10, p.28]. Spre exemplu, avem această discontinuitate între legile macrofizicii şi cele ale fizicii cuantice – legile care guvernează lumea cuantică fiind radical diferite de cele cu care suntem obişnuiţi în ştiinţa modernă, galileeană. Și pentru că Realitatea este definită în transdisciplinaritate drept tot ceea ce *„rezistă"* la experienţele, reprezentările, descrierile, imaginile ori formalizările noastre matematice [11, p.27] – cu alte cuvinte, tot ceea ce „insistă" să rămână ceea ce este, dincolo de interpretarea umană / diverse propuneri teoretice, – discontinuităţile între nivelurile de realitate sunt numite *„zone de non-rezistență"*; aceste zone formează, împreună cu fluxurile / „buclele" de informație care traversează coerent nivelurile de Realitate ale Obiectului şi Subiectului Transdisciplinar, „Terțul Ascuns" (termenul „ascuns" se referă la aspectele nedecelabile prin intermediul organelor de simț – aspecte care, prin urmare, nu pot fi abordate de ştiinţa de tip modern / fragmentarist; aşadar, nu este vorba de o metafizică exagerată, ci definim lucrurile prin cuvinte simple, exact așa cum procedează Coşeriu atunci când își formulează doctrina). Avem disponibil, aşadar, acest Model Transdisciplinar al Realităţii în care este integrat, *pe lângă „nivelul de Realitate" perceptibil prin organele de simț, cel puțin încă un „nivel de Realitate" generic, care nu este decelabil prin organele de simț*: astăzi nimeni nu mai poate contesta, spre exemplu, *emoția* (pe care nu o putem intercepta prin gust, miros, pipăit, nu o putem auzi sau vedea) datorită clarificării treptate, prin observație și măsurători, a rolului ei covârșitor, decisiv asupra bolilor / vindecării.

Acest „spaţiu" care aparţine „Terţului Ascuns" (această zonă de promovare a cunoaşterii întemeietoare pe care, iată, suntem nevoiţi să o privim autentic, aşa cum a procedat E.Coşeriu pentru limbaj) *este spaţiul recuperării Subiectului* – transsubiectivităţii, persoanei, explică Basarab Nicolescu – *prin relaționare ternară (deschisă) cu Obiectul transdisciplinar.* Transdisciplinaritatea propune în fapt – prin acest mecanism inedit de modelare-dezvoltare – recuperarea Subiectului şi redresarea omului actual, fragmentat. Este necesar ca persoana (întotdeauna ternară) să stea în centrul faptelor-deciziilor umane; având prin definiţie această *dimensiune trans-personală* – echivalentul principiului ireductibil al alterităţii din limbaj, ea semnifică în acelaşi timp comunitate, respectul comuniunii. Subiectul nu poate fi captat, în complexitatea sa, prin teorii disciplinare fragmentariste; acest „dincolo de discipline" avut în vedere de transdisciplinaritate vizează exact *inter-*

[14] Lingvistica Integrală nu este simplu antipozitivistă, cum este considerată uneori (printr-un reflex binar), ci E.Coşeriu o formulează explicit *transgresând binarul pozitivism-antipozitivism* – adică, printr-un mecanism ternar.

acţiunea dintre Obiect şi Subiect având drept rezultat modelarea „in vivo" a realităţii în care trăim şi care suntem, în acelaşi timp [12, p.327-333]. Desigur, în acest proces se petrece şi o recuperare a Obiectului transdisciplinar, la rândul său având mai multe niveluri de realitate şi răspunzând coerent nivelurilor de percepţie ale Subiectului transdisciplinar – Obiect care a suferit în ştiinţa fragmentaristă o decontextualizare treptată faţă de realitate, prin dezvoltarea unor tipare de lucru simplificatoare; în mod cert însă, această etapă a fost şi este încă un important exerciţiu istoric de înţelegere, care, iată, poate fi transgresată transdisciplinar.[15]

Transdisciplinaritatea se preocupă de dinamica provocată de acţiunea simultană asupra mai multor niveluri de Realitate; discontinuităţii care există între nivelurile de Realitate îi răspunde fluxul de coerenţă care le unifică. *Complexităţii infinite a Obiectului transdisciplinar îi răspunde simplitatea infinită a Subiectului transdisciplinar*, spune Basarab Nicolescu – datorită principiului interdependenţei universale, care atrage după sine simplitatea maximă posibilă pe care Subiectul o poate imagina, ceea ce înseamnă că este posibilă *citirea* lucrurilor „aşa cum sunt". Pe de altă parte însă, Realitatea nu poate fi epuizată astfel, întrucât trebuie să luăm în considerare şi *interacţiunea* Subiectului cu Obiectul, ceea ce semnifică un act potenţial pentru realitatea virtuală – de data aceasta, având în vedere o atitudine transdisciplinară. În condiţiile în care Realitatea aşteaptă să fie și „scrisă" (nu doar „citită", nefiind totul „dat"), avem nevoie de un *realism lingvistic* fără precedent; poate de aceea primul imperativ al atitudinii transdisciplinare este rigoarea limbajului – argumentarea. Este posibilă conjugarea Realităţii Limbajului cu Limbajul Realităţii [13, p.124-177], întrucât limbajul este „frontiera care permite contactul între om şi Realitate, matricea Realităţii, viaţa gândirii în înaintarea sa către semnificaţie" [14, p.310].

Miracolul culturii. Iată de ce, în spirit transdisciplinar, avem nevoie vitală de o *perspectivă integrală asupra limbajului* (pe mai multe „niveluri de realitate", cu tot ce semnifică această nouă viziune *ontologică* sub aspect *logic* și *epistemologic*). Am prezentat în acest an Lingvistica Integrală nu doar ca pe „*un* miracol" ci și ca pe „miracol*ul* culturii" [15, p.11] – așadar, nu doar actuale, ci dintotdeauna. De ce Lingvistica Integrală este în această postură? Iată două explicații esențiale:

– E.Coșeriu reușește, așa cum explicitează profesorul Mircea Borcilă, să realizeze un model complet și coerent – *să reîntemeieze întreaga disciplină a limbajului*, și anume – din perspectiva studiului propriu transdisciplinar – *să o transfere din fragmentarism în integralism.* Este, cu certitudine, *primul astfel de model în cultură* (al unei discipline dar și în general).

– De asemenea, acest model *surmontează teorema lui Gödel*[16], care spune că un sistem nu poate fi complet și coerent în același timp – iată însă această teoremă a „incompletitudinii", care a dat serioase bătăi de cap oamenilor de știință și filozofilor fragmentariști, surmontată prin integralism (ideea lui Gödel ținând exclusiv de gândirea fragmentaristă; *acest lucru însă poate fi observat și afirmat exclusiv din perspectiva integralismului*).[17] Gânditori importanți s-au împotmolit în acest punct pentru că ieșirea din fragmentarism este, totuși, posibilă exclusiv prin intermediul *Transdisciplinarității* ca metodologie (ea este creată special pentru a transgresa binarul „pozitivism-antipozitivism"), dar mai ales al *Lingvisticii Integrale* (al disciplinei pilot care s-a extras deja *transdisciplinar* din binaritate și s-a reîntemeiat pe sine, putând servi în continuare drept pilot / model pentru reconfigurarea ternară a culturii și civilizației) și, de asemenea, este constitutivă doctrinelor menționate / ireductibilă respectarea *Complexității* în acest proces de reproiectare integrativă a unei situații concrete; astfel, aceste trei doctrine pot forma o epistemologie completă – *sunt cele trei „dimensiuni" ale unei noi epistemologii: epistemologia ternară*. Dincolo de mari intuiții integrative, abundente astăzi, *este importantă algoritmarea, esențializarea noului mod de gândire prefigurat de aceste intuiții*, care merg foarte departe în foarte multe discipline.[18] Importanța unei paradigme epistemologice noi vine tocmai din faptul că

---

[15] O sugestie privind semnificația recuperării Obiectului prin transdisciplinaritate avem prin afirmația, probabil singulară în contextul academic actual: „Realitatea este plastică. Suntem parte din această Realitate, care se modifică datorită gândurilor, sentimentelor, acţiunilor noastre. Aceasta înseamnă că suntem pe deplin responsabili de ceea ce este Realitatea. Realitatea nu este ceva exterior sau interior nouă: ea este în acelaşi timp exterioară şi interioară." (B. Nicolescu, în concluzia cărţii „Ce este Realitatea?")

[16] Dezvolt mai pe larg tema surmontării teoremei lui Gödel prin integralism în articolul „Între Peirce și Coșeriu. Incompletitudinea de tip transdisciplinar și completitudinea ternară. Ce este filozofia?" – în pregătire pentru Transdisciplinary Journal of Engineering & Science (TJES); tema a mai fost prezentată în comunicarea „Universalismul coșerian și restaurarea europeană. Modelul transdisciplinar-integrativ al statului de drept", în cadrul Colocviului Internațional Exipora, Mediaș, 2017 (volum în curs de publicare).

[17] Este necesară cunoașterea modelului integralist pentru a constata posibilitățile de conjugare a diferitelor afirmații, supoziții, teoreme cu acest model – procedeu prin care observăm dacă afirmațiile / supozițiile / teoremele respective sunt integrative sau nu („metoda derivării" este prezentată foarte pe scurt în compartimentul *Analogii necesare*).

[18] Regăsim în cercetări actuale elemente de ternarizare, de propunere a complexității, înțelegeri/episteme noi ocazionate de „stranietățile" fizicii cuantice, solicitări privind acuratețea limbajului ș.a.m.d. – și, de fiecare dată, *încercarea de a algoritma „întregul"/integrarea*;

satisface algoritmic toate valențele deschise / libere (deficitare) privind transformările necesare la un anumit moment istoric; pentru momentul istoric actual, în care criza mondializată este dată de epuizarea paradigmei științifice *fragmentariste*, epistemologia integralist-transdisciplinar-complexă configurează, prin doctrinele sale constitutive care răspund fiecare esențial unei dimensiuni necesare (*sine qua non*) pentru a surmonta crizele multisistemice cu care ne confruntăm, instrumentul necesar pentru reproiectarea *integrativă* efectivă, concretă, a sistemelor umane (sub semnul *completitudinii*).

Problema care se acutizează în mod evident la 100 de ani de la nașterea lui Coșeriu este aceea că, la 60 de ani de la concepția doctrinei, Coșeriu nu este cunoscut („răspândit") – nici măcar în propria disciplină. Conferința internațională „Lingvistica lui Coșeriu – origine și actualitate", dedicată centenarului nașterii lui Coșeriu (organizată de echipa prof. J.Kabatek de la Universitatea din Zürich, iunie 2021), se deschide cu întrebarea oarecum retorică enunțată de Prof. Jürgen Trabant (Berlin), unul dintre cei mai importanți discipoli coșerieni: *este Lingvistica Integrală destinată (exclusiv) unor inițiați*? Cei care cunosc Lingvistica Integrală sunt și astăzi, cu foarte puține excepții, cei care s-au format în jurul lui Coșeriu și al principalilor săi discipoli – ceea ce într-adevăr sugerează un aspect/„factor" inițiatic. În cercetarea proprie sugerez faptul că *Integralismul Lingvistic răspunde surprinzător unei metodologii științifice cu totul noi* – există așadar o „*cheie*" care deschide casa / atelierul / laboratorul Lingvisticii Integrale – astfel că răspândirea sa (utilizarea sa ca doctrină) devine posibilă (exclusiv!) prin „găsirea"/utilizarea acestei chei: este vorba, așa cum am arătat și până acum, de metodologia Transdisciplinară. *Compunerea explicită dintre teoria integralistă și metodologia transdisciplinară – desigur, în perspectivă holomerică – am numit-o „Integralism Autonom" respectiv, „Integralism Cultural"* [16, p.178-212]. *Integralismul Cultural* ar fi deja aplicarea *Integralismului Autonom* (Integralismului „pur") în cultură – aceștia sunt însă termeni „mai mult"[19] ideali, esențializați ca atare în *demersul constituirii unei Epistemologii în jurul Lingvisticii Integrale*, care oferă *toate reperele necesare strămutării culturii și civilizației fragmentariste în universalitate*.[20]

Chiar dacă este binevenită în mod evident o „inițiere" în integralism (Coșeriu însuși spunea că este posibil să înțelegi, deprinzi și singur o doctrină novatoare, dar este mult mai sigură, fiabilă înțelegerea ei în proximitatea celui care a creat-o), lingvistica integrală pare a fi închisă într-un triplu „turn de fildeș":

– *Lingvistica însăși* – dat fiind faptul că este *cea mai dificilă disciplină a culturii* (în același timp fiind, însă, și *disciplina pilot a culturii*, ceea ce semnifică faptul că tot ea urmează să „coordoneze" / susțină, analog, implementarea integralismului în celelalte domenii ale culturii-civilizației);

– *Integralismul însuși*, care este „o altă lume" – Transdisciplinară și Complexă în același timp, ceea ce trebuie pus în evidență, pentru a clarifica epistemologic reperele integraliste. O observație devine extrem de importantă în acest punct: *este imposibilă descifrarea și implementarea contribuției coșeriene exclusiv din punctul de vedere al lingvisticii / din perspectiva lingvisticii înseși*; este necesară mai întâi *extragerea sa din lingvistică*, pentru a fi formulată „autonom" – în fapt, ca *filozofie „autonomă" – integrală*; abia apoi *Integralismul* se poate utiliza și în aspectele / dezvoltările care țin de limbaj;

– *Lingviștii înșiși* – aparținând, până în acest moment, lumii fragmentariste – în termeni de investigație disciplinară; *lingviștii nu utilizează în fapt integralismul ca metodă și cadru științific pentru investigația lingvistică*, pentru că, așa cum menționam, aceasta nici nu este posibil (desigur, o astfel de situație este decelabilă mai ușor „din afara" lingvisticii); *integralismul trebuie extras din lingvistică pentru a fi funcțional pentru toate domeniile* – inclusiv pentru lingvistică, domeniul natal al integralismului. Metodologia „extracției" (dar și implementării în alte discipline) este însăși metodologia transdisciplinară, pentru care am argumentat în teză faptul că este constitutivă integralismului – iar „mediul de extracție" (dar și noul mediu al științei-culturii-civilizării *de tip integrativ*) este complexitatea.

---

se întâmplă însă în același timp să fie propuși cu insistență, pe o scară largă, termeni deficitari – aparent favorabili – exemplul cel mai grăitor fiind „holisticul", care nu ține de gândirea ternară (integrare) fiind doar un refugiu / reflex binar – opusul pozitivismului / fragmentarizării; implementarea unei abordări integrative reale în toate situațiile de viață devine astfel necesară / vitală pentru a avea posibilitatea unor alegeri cât mai complete și coerente în dezvoltările pe care le facem la nivel personal, profesional, instituțional.

[19] Am denumit „conector integrativ" acest „*mai mult*" – în sensul că, *în cercetarea de tip integralist*, ne vom „lovi" mereu de acest aspect pe care va trebui, în opinia mea, să îl acceptăm în cele din urmă – faptul că lucrurile nu se pot separa / fragmenta până la „ultime consecințe" (până la o „cărămidă ultimă"): în fața *dimensionalității* este necesar să renunțăm la fragmentare pentru a înțelege „lucrurile cum sunt"; acest *moment epistemologic* în fapt – *dimensionalitatea* – este considerat *prim* în cercetarea expusă cu ocazia Congresului III Mondial de Transdisciplinaritate [17, p.8-9].

[20] În demersul de tip integrativ nu putem separa complet cultura de civilizație, deoarece ele în definitiv conlucrează, deci ideea de *integralism cultural* ar cuprinde, de fapt, *și demersul de regenerare a civilizației*, implementare activă a unei culturi organice (principii organice ale unei culturi mature – A. Dumitriu) în activitățile omului.

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2021, nr.10(150)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.97-114

Esențial, Lingvistica Integrală apare din năzuința de a dinamiza domeniul, astfel încât el să exprime coerent și complet dinamicitatea reală a materiei domeniului[21] – limbajul. Coșeriu observă că actul vorbirii este de asemenea creativ, precum poezia – și restructurează limitele doctrinei saussuriene în acord cu posibilitățile reale (universale) ale limbajului – urmărind realizarea acestuia în *actul* lingvistic propriu-zis. Acest proces de dinamizare / considerare dinamică a limbajului are la bază „marea răsturnare lingvistică”, faptul de a considera primordială vorbirea / respectiv creativitatea în vorbire, și nu limba; chiar și această mare răsturnare trebuie „importată” analog în toate domeniile, deoarece în fragmentarism, în toate domeniile (nu doar în lingvistică) sunt prioritare codurile, producția de abstracții sincronice – raportându-ne astfel la trecut / la fapte consumate – și nu la situațiile vii, dinamice, *actele* concrete ale omului, ghidate de limbaj prin ancorarea noastră în *virtualitatea limbajului* raportat la Obiect / *energeia* raportat la Subiect – adică, în viitor.

Coșeriu descoperă în fapt și teoretizează emergența unui „nou nivel de realitate”, putem spune azi, *traducând situația în termeni transdisciplinari* [18, p.13] – și anume, vorbim de *nivelul virtual, al posibilităților din limbaj*[22] – așa cum B.Nicolescu deduce și notează *emergența* în știință-cunoaștere a unui nou nivel de Realitate din perspectiva fizicii cuantice – pentru științele naturii.[23] Construirea teoriei integraliste este în întregime o ternarizare de tip complex-transdisciplinar – Coșeriu dezvoltând ternarii „Sincronie, diacronie și istorie” pornind de la binarul saussurian *sincronie-diacronie*, „Sistem, normă și vorbire” pornind de la dualitatea consacrată, din nou de la Saussure, *limbă-vorbire* – la care putem adăuga ternarul „Substanţă, formă şi relaţie” pe care îl configurează eludând diversele confuzii ce apar între *formă şi substanţă*, *substanţă şi funcţie*. Avem, desigur, opera majoră „Determinare și cadru”, care aparent este binară, dar care respectă în întregime în interiorul ei ideea ternară (dezvoltarea teoretică realizată cu ocazia cercetării este profund ternară – un regal de explicitare a trecerii de la binar / fragmentarizare la ternar / integrare) și pentru care al treilea termen este, în fapt, o exigență fundamentală a Transdisciplinarității: *coerența*.[24] Vederea tripartită asupra activității lingvistice (vorbire, limbă, discurs – cărora le corespund trei tipuri de ’conţinut’ lingvistic: desemnarea, semnificatul și sensul [19, p.245-246]) semnifică de asemenea posibilitatea conjugării cu metodologia ternară și holomerul / complexitatea.

O sistematizare elementară a Integralismului (a Filozofiei, așa cum am arătat, în cele din urmă) în vederea desprinderii sale de Lingvistică, are în vedere, așadar: marea răsturnare lingvistică pentru inițierea procesului de dinamizare / înțelegere dinamică a limbajului (analog vom importa acest pas esențial în oricare alt domeniu, fiind primul pas către dinamizarea prin creativitate / „schimbare” în sens coșerian a domeniului / sistemelor concrete; desigur, *dezvoltarea-înaintarea Subiectului Transdisciplinar se realizeaza pe firul energeiei așa cum este ea pusă în evidență / recuperată de la Aristotel via Humboldt de Coșeriu – orice activitate umană fiind axializată de limbaj*); ieșirea din binaritatea pozitivism-antipozitivism, cu înaintare transdisciplinară în mediul holomeric/complex al realității – în realitatea limbajului, pentru dezvoltările coerente din limbaj (în orice alt domeniu urmează să se procedeze analog) – cu *formularea Lingvisticii Integrale între pozitivism și antipozitivism*; *această situare a lingvisticii marchează,* în opinia mea, *accesul organic al culturii /civilizației la universalitate,* al treilea termen fiind în acest caz chiar universalitatea, pe care Coșeriu o exprimă diferențiind generalul de universal dar și precizând care sunt universaliile ireductibile ale limbajului; în virtutea sistematizării Integralismului, notăm în continuare, așadar, procesul de ternarizare, universalitatea, dar și sistemologia coșeriană / integralistă și deontologia culturii. Toate acestea definesc *Integralismul* la nivel bazal, fundamental, iar prin conturarea lor sistematică – *desprinderea Integralismului de Lingvistică,* întrucât aceste elemente formează un sistem / model intrinsec, *autonom*; acest model conferă posibilitatea organică de modelare a unui domeniu de la fragmentarism la integralism, iar modelarea este posibilă urmărind actul fundamental al domeniului respectiv în realitatea concretă, așa cum a demonstrat E.Coșeriu pentru limbaj.

---

[21] Am utilizat generic termenul „materie” – câmpul cercetării fiind minat cu aspecte binare, pe care nu le putem depăși decât treptat; este vorba, desigur, de *obiectul* domeniului – numai că în transdisciplinaritate Obiectul și Subiectul au deja consolidat acest *tip nou de relație – ternară*, spre care tindem prin integrare și pe care Coșeriu o configurează intuitiv.

[22] Construcţiile pe care poetul Ion Barbu (de la care pornește Coșeriu cercetarea integralistă) pare să le forţeze în creația sa, *deși nu există în norma limbii române, nu sunt abateri*, ne spune Coșeriu; aceste tipuri de construcții sunt date ca *posibilități* în limba română: *există o creativitate care corespunde virtualităților limbii române* – „ și atunci există o realitate a acestor virtualități” [20, p.13].

[23] „Impactul cultural major al revoluţiei cuantice este, fără îndoială, readucerea în discuţie a dogmei filosofice contemporane a existenţei unui singur nivel de Realitate” [21, p.27]; *emergenţa a cel puţin două niveluri de Realitate diferite în studiul sistemelor naturale este un eveniment capital în istoria cunoaşterii*, afirmă în continuare Basarab Nicolescu.

[24] „Determinare și cadru” respectă complet ideea de *coerență,* însă *acest al treilea element nu putea fi numit / dedus din perspectiva lingvisticii, ci doar a fizicii cuantice*; de aceea sunt necesare aceste compuneri – conjugări între cele două doctrine [22].

Pentru epistemologia ternară, posibilă fundamental exclusiv în perspectiva lingvisticii integrale (doar Transdisciplinaritatea şi Complexitatea nu pot defini o epistemologie, în afara principiilor şi conceptelor extrase din Integralismul Lingvistic, care se conturează pentru prima oara în cultură, în „mediul" științei limbajului), *principiile universale sunt referințe fundamentale,* iar *conceptele integraliste sunt referințe funcționale* (devin organice când modelul este constituit); exclusiv din perspectivă epistemologică ternară (principial-conceptuală) putem observa *completitudinea ternară* (faptul că Integralismul surmontează teorema lui Godel), *istoria de tip ternar* (timpul istoric real pentru om fiind, în cei mai reali termeni, cum spune Coșeriu, viitorul și nu trecutul; de aceea, nu putem învăța din trecut / istorie în sens binar, ca descriere; *omul nu învață din descriere/teorie, ci numai în actul concret, în Realitate*) și, nu mai puțin, faptul că *Integralismul (coșerian) este însăși Filozofia* (putem spune „integrală", dar în acest moment avem doar osatura ei, reperele epistemologice ternare / integrale care o fundamentează: ea poate fi compusă în continuare coerent cu aspecte dezvoltate în tradiția filozofică – așa cum însuși Coșeriu a procedat pentru a constitui Lingvistica Integrală). *În mod special, Filozofia (integrală) răspunde cu necesitate tridimensionalității autoconsistente susținute de Integralism, Transdisciplinaritate și Complexitate (dezvoltărilor de tip Holomeric*); oricare din acești trei termeni definește *Filozofia* fundamental (această regăsire a „întregului"), dar spunem totuși că *Integralismul este Filozofia,* deoarece Integralismul este configurat conceptual organic: modelul deja constituit al Lingvisticii Integrale implică Transdisciplinaritatea și acordă pentru prima oară în cultură atenția cuvenită Complexității. *Așadar, definim filozofia ca regăsire a „întregului" într-o situație concretă dată (fragmentată) – demers care nu se poate referi decât la integrativitate.*

Congruențe. La baza *modelului epistemologic integralist – transdisciplinar (holomeric)* propus (2012) se află primordial surprinderea multiplelor congruenţe dintre Lingvistica Integrală şi Transdisciplinaritate, care acoperă integral câmpul de lucru radical diferit de concepția actuală științifică, fragmentaristă, în cazul ambelor doctrine (modelul fiind „transferabil" / conceptualizabil în orice domeniu, atunci când doctrinele colaborează / intră în conjugare).

Tabelul ce urmează prezintă, foarte schematic, congruenţele dintre Lingvistica Integrală şi Transdisciplinaritate: o congruenţă inedită, unele de constituire, respectiv, constitutive şi congruenţa fundamentală a „materiilor", substanţelor celor două discipline pilot, lingvistica şi fizica: limbajul şi, respectiv, materia – la care am adăugat, față de teză, acum câțiva ani (cu ocazia Colocviului Internațional Exipora, Mediaș, 2017), *congruența de amplitudine* a celor două doctrine (în sensul că amplitudinea ambelor este exact distanța dintre Ontologie și Epistemologie – cu demergere ternară în Realitate).

În mod inedit, prima publicaţie este dedicată de ambii autori lui Ion Barbu, la aceeaşi vârstă de aproximativ 26 ani – definind „in nuce" întreaga doctrină ulterioară; ambii autori se referă la această *dimensiune a creaţiei care excede norma dată şi care totuşi este corectă*, permisă de sistem, de unde: 1. viitoarea diferenţiere între normă şi sistem în cazul lui Coşeriu, respectiv, diferenţierea multiplelor niveluri de realitate în cazul lui Basarab Nicolescu, dar şi 2. dezvoltarea ulterioară a doctrinelor ca atare, în totalitate, pentru fiecare din ei.[25]

Sub aspectul *congruenţelor de constituire* a acestor doctrine, trebuie să menţionăm în cazul amândurora: încadrarea explicită între pozitivism şi antipozitivism (deschiderea „antipozitivistă" debutează ştiinţific în anul 1900, atât pentru ştiinţele exacte: fizică – Planck, cât şi pentru cultura umanistă – Husserl[26]); depăşirea contradicţiilor binare, respectiv, procesul de ternarizare; raportarea explicită la cele patru tipuri de cauzalitate aristoteliene (eficientă, materială, formală şi finală); reconsiderarea Realității – Obiectului de studiu (din perspectiva mai multor niveluri de Realitate), dar şi a Subiectului cercetător (din perspectiva mai multor niveluri de percepţie), acesta aflându-se într-o atitudine nouă, ternară / de ternarizare; de asemenea, avem în ambele cazuri raportare explicită la evenimente majore coerente din tradiţie şi rezerve privind „cărămida ultimă" a lumii fragmentariste.

---

[25] Cele două publicații sunt, în 1948, E.Coșeriu: *Limba lui Ion Barbu (cu câteva considerații asupra semanticității limbilor „învățate")* și, respectiv, în 1968, B.Nicolescu: *Ion Barbu. Cosmologia jocului secund*.

[26] Aceasta situație, dar și sincronicitatea, demonstrează (nu doar sugerează) surghiunul identic în fragmentarism / reducționism al ambelor aspecte ale științei – atât al științelor culturii, cât și al științelor naturii, care, la rândul lor, au avut de suferit: „Ceea ce caracterizează evoluţia fizicii – spunea Plank – este o tendinţă spre unitate, iar unificarea se realizează îndeosebi sub semnul unei anumite eliberări a fizicii de elementele sale antropomorfice şi mai ales de legăturile care o readuc la ceea ce este specific în percepţiile organelor noastre de simţ" [23, p.16]. De altfel, E.Morin atrage atenția că nu este corectă separarea până la ultimele consecințe a științelor culturii de cele ale naturii – în final fiind necesară o colaborare a acestora, desigur, complexă și transdisciplinară. *Cu certitudine însă, diferențierea lor esențială, epistemologică în cele din urmă, realizată de Coșeriu, era necesară tocmai pentru ca ele să poată ulterior colabora.*

Congruenţele propriu-zise/ constitutive ar fi: transgresarea graniţelor disciplinare fragmentariste cu redefinirea obiectului (de studiu) şi, respectiv, a subiectului (cercetător); dinamicitatea – continua creativitate; ternarizarea efectivă (în cazul Lingvisticii Integrale, ca teorie), respectiv, propunerea de ternarizare (în cazul Transdisciplinarității, ca metodologie); universalitatea – respectiv, coerenţa universală; intersubiectivitatea – respectiv, desigur, transsubiectivitatea; şi deloc în ultimul rând înţelegerea complexă a Realităţii Limbajului (de către Lingvistica Integrală), respectiv Înţelegerea complexă a Limbajului Realităţii (de către Transdisciplinaritate). Adăugăm acum, deși am prezentat mereu și acest aspect, congruența dintre *saltul semantic* la E.Coşeriu şi *zona de nonrezistenţa* la B.Nicolescu.

Congruenţa fundamentală – a substanţei sau identităţii – se referă la *coexistenţa contrariilor în mod identic teoretic şi analog faptic*, în ceea ce priveşte „materiile" cu care lingvistica integrală şi fizica subcuantică operează [24, p.170-171]. *Coşeriu evidenţiază imposibilitatea obiectivării clasice a sunetului / fonemei asociate, în timp ce fizica cuantică arată imposibilitatea obiectivării clasice a cuantonului / particulei asociate*; limbajul este un adevărat fenomen cuantic, ne spune B.Nicolescu (şi, de asemenea, Şt.Lupaşcu – epistemologul fizicii cuantice, cel care a ridicat înţelegerea fizicii cuantice în filozofie – înțelegere preluată ulterior, pentru conceperea unei noi metodologii ştiinţifice, de către B.Nicolescu).

În urma observării acestor congruențe fundamentale am constatat complementaritatea deplină a Lingvisticii Integrale (ca teorie) cu Transdisciplinaritatea (ca metodologie), acestea formând împreună bazele unei noi Epistemologii – Integralist-Transdisciplinară. Cu ocazia cercetării doctorale am menționat faptul că *„mediul" noii epistemologii este holomeric* (şi nu simplu „holistic"), iar cu ocazia Congresului al III-lea Mondial de Transdisciplinaritate am specificat situația în contextul Complexității lui Edgar Morin, arătând că aceasta este esențial sinonimă cu Holomerul. Astfel, am obținut *cea de a treia dimensiune a Epistemologiei Ternare – Complexitatea, alături de Transdisciplinaritate și Integralism, fiecare dintre aceste dimensiuni fiind ireductibilă una la cealaltă deși se întrepătrund, în acest mod noua epistemologie fiind axiomatizată / reperată complet, în toate dimensiunile sale minim necesare și suficiente*.

Tabelul 1

Congruențe fundamentale între Lingvistica Integrală și Transdisciplinaritate

Categorie	Congruenţe
Congruenţa INEDITĂ prima publicaţie (26 ani)	E.Coşeriu: *Limba lui Ion Barbu (cu câteva consideraţii asupra semanticităţii limbilor "învăţate")* (1948) B.Nicolescu: *Ion Barbu. Cosmologia jocului secund* (1968)
Congruenţe DE CONSTITUIRE	Încadrarea explicită între pozitivism şi antipozitivism (1900 – Planck/Husserl) Depăşirea contradicţiilor binare (ternarizare) Raportarea la 4 tipuri de cauzalitate (eficientă, materială, formală şi finală) Reconsiderarea Realităţii – obiectului de studiu (mai multe niveluri Realitate) Atitudinea subiectului cercetător (dinamicitate ternară) Raportarea la tradiţie Rezervele privind „cărămida ultimă" a materiei din gândirea fragmentaristă
Congruenţe propriu-zise/ CONSTITUTIVE	Transgresarea graniţelor disciplinare cu redefinirea Obiectului şi Subiectului Dinamicitate – creativitate continuă Ternarizare efectivă (LI) – Terţ inclus (TD) Salt semantic (LI) – zone de nonrezistenţă (TD) Universalitate (LI) – coerenţă universală (TD) Intersubiectivitate – transsubiectivitate Înţelegerea complexă a Realitaţii Limbajului (LI) / Înţelegerea complexă a Limbajului Realităţii (TD)
Congruenţa FUNDAMENTALĂ – a substanţei / identităţii	E.Coşeriu: imposibilitatea obiectivării clasice a sunetului / fonemei asociate Fizica cuantică: imposibilitatea obiectivării clasice a cuantonului / particulei asociate; B.Nicolescu, Șt.Lupasco: „Limbajul este un adevărat fenomen cuantic".

Analogii necesare. Fiind preocupată de înţelegerea dinamicităţii conştiinţei, a modului în care aceasta dă seama de creativitatea, respectiv, dinamicitatea persoanei în comunitate – desigur, instituită esențial prin limbaj / comunicare de tip integralist – am observat că este posibil şi *necesar un sistem de analogii la sistemul*

coşerian, prin care pot fi elucidate: 1. relația dintre discursul prin limbaj şi „om ca eveniment de discurs”[27] – cu alte cuvinte, relaţia dintre *limbaj* și *activitate* (ambele în relație cu conștiința pentru ca omul să fie „eveniment de discurs”) şi 2. modul în care acestea două pot fi articulate integrativ universal.

Am dezvoltat astfel treptat acest *sistem de analogii*, pentru a modela integrativ-transdisciplinar şi alte sisteme disciplinare aflate în fragmentarism, conferindu-le capacitatea de a deveni integrale (spre exemplu, medicina integrală ori vindecarea, sau educația integrală).

Amplitudinea acestei analogii este distanţa dintre obiectul de studiu al lingvisticii integrale, care nu este pur şi simplu „limba” şi nici chiar „limbajul”, ci *creaţia de semnificaţii* şi, respectiv, obiectul de studiu al unui „integralism cultural”, care este (nu poate fi, analog, decât) *creaţia de situaţii semnificative.*

Sub aspectul metodei, am conceput o tehnică pe care am denumit-o „metoda derivării”, în care congruenţele constatate sunt captate prin conjuncţia aspectelor care se dovedesc ireductibil necesare din textura acestor congruenţe, într-o situaţie concretă dată – înspre o propunere finală, care este conjugarea acestor conjuncţii (se petrece în acelaşi timp şi o probă, o verificare a aspectelor ireductibile, deoarece aspectele reductibile nu pot să avanseze în acest fel).

„Derivarea” (integrarea, în cele din urmă – derivarea integrativă, pornind de la situații aflate în multidisciplinaritate) este, aşadar, metoda de re-contextualizare ternară a unui obiect de cercetare, prezentat sub aspect „organic”/ teoretic, multidisciplinar, iar sub aspect „funcţional”/ metodologic, binar (spre exemplu, problema complexă a educației sau a mediului și climei, astazi probleme care sunt tratate fragmentarist-dispersiv); această „ternarizare” se poate realiza în „ateliere de lucru” Integralist-Transdisciplinare, în care se deprind atitudinea de tip transdisciplinar, precum şi exigenţele reale ale Integralismului – respectiv, integrării – în situaţii concrete; astfel, se pot pune bazele unei „re-forme” pe viu, sub toate aspectele / dimensiunile Integralist-Transdisciplinare: cadre, determinare şi coerență universală; în fapt, este vorba de o reproiectare a sistemelor instituționale actuale (dispersive sub toate aspectele, atât timp cât se află sub semnul fragmentării și, prin urmare, al imposibilității de colaborare).

*Termenii analogiei***,** urmând cele trei niveluri ale limbajului diferenţiate de Coşeriu (vorbire, limbă şi discurs), sunt:

1. Faţă de activitatea de vorbire / actul lingvistic – avem activitatea (munca) omului / actul propriu-zis (cultural - civilizatoriu): nivel universal;

2. Faţă de limbă (sistemul disciplinar de „coduri”) – avem omul abstractizat (sistemele disciplinare de coduri), sub toate aspectele vieţii; este necesar să diferenţiem, aşa cum în modelul coşerian au fost diferenţiate cele două niveluri de abstractizare în nivelul limbii (sistemul şi norma), şi în „sistemele” abstractizate disciplinare („limba” specialității / ariei disciplinare respective, formată din liste / dicționare ale specialității / coduri / standarde etc…), de asemenea, două niveluri de abstractizare – un „sistem” şi o „normă”: nivel istoric;[28]

3. Faţă de discursul prin limbaj, respectiv, a vorbi cu sens – avem „discursul” activităţii umane („omul ca eveniment de discurs”), respectiv, activitatea cu sens a omului – ceea ce implică relația cu conștiința: nivel individual / personal.

Deontologie universală. Un alt aspect care necesită cel puțin o prezentare sintetică în contextul articulării unei noi epistemologii aplicabile domeniilor fundamentale ale dezvoltării omului este legat de o posibilă și necesară *deontologie a civilizației universale*. Aceasta este pur și simplu conjugarea dintre „Deontologia coşeriană a culturii” și exigenţele privind o „Atitudine de tip transdisciplinar”, care sunt complet corespondente (nu doar congruente). Pornind, aşadar, de la *deontologia coşeriană a culturii* şi cercetând corespondenţele dintre aspectele fundamentale ale acesteia, care sunt exigenţe prime ale culturii de tip transdisciplinar, şi aspectele fundamentale ale *atitudinii de tip transdisciplinar*, care sunt exigenţe prime ale civilizaţiei de tip integralist, putem dezvolta o reală și simplă, elementară „deontologie a civilizației universale”, integralist-transdisciplinară.

Tabelul sinoptic ataşat Fig. nr.2 relevă corespondența dintre principiile / exigențele fundamentale care au dus la dezvoltarea integralismului lingvistic și, respectiv, exigențele fundamentale care au dus la dezvoltarea transdisciplinarității: 1. *Principiului realismului sau al obiectivităţii,* al absolutei obiectivităţi din Lingvistica

---

[27] Expresie creată de Șt. Afloroaei [25, p.173].

[28] Ulterior tezei am diferențiat un *al treilea nivel de abstractizare*, față de cele două menționate de Coșeriu; cel de al treilea este *dogma*, în sens academic și nu peiorativ. Este necesară reabilitarea culturală complexă a dogmei cel puțin în sens blagian / pe firul acestor scrieri. *Dogma este din această perspectivă un sistem complex, normat ternar – în același timp sistem și normă, având veleități complete și coerente ternare* (articol în curs de elaborare).

Integrală, unde sunt implicate în egală măsură atât aspectele actuale, cât şi cele virtuale ale realităţii limbajului, sub semnul principiului Platon-Coşeriu „A spune lucrurile aşa cum sunt"[29], îi corespunde, în Transdisciplinaritate, exigența respectării Obiectului Transdisciplinar în care sunt implicate „mai multe niveluri de Realitate", sub semnul definirii Realității drept ceea ce „rezistă" unor false reprezentări. Este vorba, așadar, de același a defini lucrurile așa cum sunt, exigența primă a transdisciplinarității fiind aceea de a nu reduce nivelurile de realitate la unul singur, situație în care survine o reducție / deformare epistemologică a Obiectului de studiu real; 2. *Principiului omului sau al cunoaşterii originare* din Integralism, cu referire la Husserl (şi Coşeriu atrage atenția că toți oamenii, numai prin faptul că sunt oameni, au aceeași cunoaștere originară asupra obiectelor de studiu / conceptelor reale pe care le definesc), îi corespunde în transdisciplinaritate „Subiectul Transdisciplinar", cercetător, tot cu referință explicită la Husserl (şi ştim că Subiectul transdisciplinar dispune de niveluri multiple de percepţie, aflate în coerență cu nivelurile multiple de realitate ale Obiectului Transdisciplinar); 3. *Principiul tradiției* joacă același rol în dezvoltarea Modelului Lingvistic Integralist, precum și în dezvoltarea Modelului Transdisciplinar al Realității; sensul este acela de a valoriza atunci când construim un model resursele coerente care există în cercetările autorilor din întreaga cultură; 4. *Principiului antidogmatismului coșerian* îi corespunde o atitudine antidogmatică evidențiată în cercetarea de tip transdisciplinar[30], iar 5. *Principiului etic* integralist – al utilității publice – îi corespunde faptul că activitatea transdisciplinară este întotdeauna aceea a unui subiect în comunitate (sunt necesare unele eforturi de exprimare–implementare a dezvoltărilor realizate).

Tabelul 2

Corespondențe între principiile *deontologiei culturii* (integraliste) și *exigențele transdisciplinare*

Principiile deontologiei culturii	Exigențe transdisciplinare
1. *Principiul realismului sau al obiectivităţii, al absolutei obiectivităţi* Sunt implicate în egală măsură *aspectele actuale şi virtuale ale realităţii limbajului.* „A spune lucrurile aşa cum sunt"	*Respectarea „Obiectului Transdisciplinar"* Sunt implicate *mai multe niveluri de realitate.* „Realitatea este ceea ce rezistă unor false reprezentări"
2. *Principiul omului / al cunoaşterii originare* Referinţă la Husserl Activitatea omului, liberă şi creatoare, este infinită (ancorată fiind în cunoaşterea originară).	*Asumarea „Subiectului Transdisciplinar"* Referinţă la Husserl Subiectul dispune de niveluri multiple de percepţie (coerente cu nivelurile multiple de realitate ale Obiectului Transdisciplinar).
3. *Principiul tradiţiei* Cercetarea tradiţiei este vitală pentru obţinerea Modelului Lingvistic Integralist / modelări integrative.	*Poziţie ireductibilă a tradiţiei* Investigarea tradiţiei e esenţială pentru dezvoltarea Modelului Transdisciplinar al Realităţii / implicarea sa în cercetare.
4. *Principiul antidogmatismului* Cercetarea teoriilor, modelelor similare pentru a vedea în ce sens propria cercetare poate fi îmbunătăţită.	*Atitudine antidogmatică* Sunt cercetate în permanenţă modele şi teorii cu aspecte congruente pentru o poziţionare cât mai corectă în activitate.
5. *Principiul etic* este în acelaşi timp *principiul utilităţii publice* Cercetătorul este privit în perspectiva comunităţii – ştiinţa trebuie împărtăşită adecvat.	*Activitatea transdisciplinară este întotdeauna a unui subiect în comunitate / univers.*

[29] Am propus cu ocazia comemorării a 100 de ani de la nașterea lui Eugeniu Coșeriu, organizată de Asociația Cultural -Științifică „Eugenio Coșeriu" (Cluj-Napoca, 27 iulie 2021), să denumim principiul platonian „A spune lucrurile așa cum sunt", care a susținut în „matca" sa întreg demersul coșerian, – „principiul Platon-Coșeriu".

[30] Termenul (anti)dogmatic este utilizat în această situație de Coșeriu în sens peiorativ – a nu avea șabloane fixe pentru receptarea necunoscutului / înaintarea în cunoaștere.

Postulatele științei integraliste. Pentru a integra expunerea asupra epistemologiei ternare, este necesar să precizăm *postulatele științei de tip integrativ* (ternar), corespondent cu cele ale științei de tip fragmentarist (binar), pe care le-am dedus pornind de la postulatele galileene ale științei moderne, formulate acum aproape 400 de ani.

Cu precizarea că primul postulat galileean al științei moderne (pozitiviste, fragmentariste) trebuie reformulat / sau cel puțin recitit, din perspectivă integralist-transdisciplinară, astfel: „existența legilor generale, cu caracter matematic" (deoarece Galilei tocmai renunțase la universalitate, deducem astăzi, din perspectiva lui Coșeriu)[31] – postulatele științei integraliste pe care le propun sunt, în paralel cu cele fragmentariste / galileene / moderne, după cum urmează:

1. Primului postulat galileean (reinterpretat) – „Existenţa legilor generale, cu caracter matematic" – îi corespunde: *existenţa legilor universale, cu caracter raţional* (nematematizabil în întregime – datorită zonelor de nonrezistență; putem obține aceste legi prin modelare integralist-transdisciplinară, conjugând reperele prime, ternare, ale unei situații-cheie); acest postulat dă seama de / corespunde aspectului / principiului *ontologic* al metodologiei transdisciplinare.

2. Celui de al doilea postulat galilean – „Descoperirea acestor legi prin experienţă ştiinţifică" – îi corespunde: *descoperirea acestor legi exclusiv prin creativitate – înaintare de tip integrativ*; este principiul subiectului, al alegerii absolute și corespunde aspectului / principiului *logic* al metodologiei transdisciplinare (face apel la persoană / transpersonal).

3. Celui de al treilea principiu galilean – „Reproductibilitatea perfectă a datelor experimentale" – îi corespunde: *irepetabilitatea datelor /situațiilor experimentale / experiențiale* („in situ"); complexitatea universală duce la irepetabilitatea vreunei situaţii, fiecare experienţă fiind prin definiţie unică (nereproductibilă); corespunde aspectului /principiului *epistemologic* al metodologiei transdisciplinare (relaţionărilor / re-contextualizării efective).

Tabelul 3

Corespondențe: postulatele științei moderne (fragmentariste) – postulatele științei integraliste (ITD)

Postulatele științei FRAGMENTARISTE (Galileo Galilei /știința modernă)	Postulatele științei INTEGRALISTE (Modelul EITDH/C – propunere)
1. Existența legilor generale,* cu caracter matematic * Galileo Galilei a utilizat termenul „universal", pe care îl consider nepotrivit în context (Galilei tocmai renunțase la universalitate atunci când a formulat aceste postulate)	**1. Existența legilor universale, cu caracter rațional (nematematizabil în întregime – datorită zonelor de nonrezistență; putem obține aceste legi prin modelare integralist-transdisciplinară, conjugând reperele prime, ternare, ale unei situații-cheie);** *Acest postulat dă seama de / corespunde aspectului / principiului ONTOLOGIC al metodologiei transdisciplinare.*
2. Descoperirea acestor legi prin experiență științifică	**2. Descoperirea acestor legi exclusiv prin creativitate – înaintare de tip integrativ;** *este principiul subiectului, al alegerii absolute și corespunde aspectului / principiului LOGIC al metodologiei transdisciplinare (face apel la persoană / transpersonal).*
3. Reproductibilitatea perfectă a datelor experimentale	**3. Irepetabilitatea datelor /situațiilor experiențiale („in situ")** – complexitatea infinită universală duce la irepetabilitatea vreunei situații /„experiențe", fiecare situație fiind prin definiție unică (nerepetabilă / nereproductibilă); *corespunde aspectului /principiului EPISTEMOLOGIC al metodologiei transdisciplinare (relaţionărilor / re-contextualizării efective).*

[31] „Existența legilor universale, cu caracter matematic" – în formularea lui Galileo Galilei. El deducea în fapt niște legi generale, și nu universale (pentru diferențierea general-universal, *a se vedea* Coșeriu [26, p.37]).

Aplicabilitatea epistemologiei ternare. Având în vedere deschiderile propuse de epistemologia de tip ternar, este posibilă în continuare o *reproiectare* a activităților, instituțiilor / funcționalității instituțiilor actuale, sub aspect transdisciplinar-integrativ-complex.

Am intitulat tema prezentată la Congresul al Treilea Mondial de Transdisciplinaritate „Sistematizarea Integralismului şi Resistematizarea Lumii. Repere Integralist -Transdisciplinare pentru Sistemele de educaţie"; de unde acest „curaj" de a vorbi nu despre o nouă „organizare" modială, ci, evident, despre a conferi o nouă *funcţionalitate* actului civilizării umane, a constitui în fapt nuclee/centre/rețele de civilizare integrativă prin implementarea creativă (co-participativă) a celor mai noi dezvoltări științifice capabile să redreseze problemele cu care ne confruntăm (aceasta fiind una dintre temele profunde ale congresului) – tocmai din perspectiva faptului că *Integralismul lingvistic poate servi ca reper conceptual pentru remodelarea tuturor ariilor de interes disciplinare şi, deci, ministeriale – guvernamentale*. Este vorba de o implementare (analogă) a *curajului coşerian al integralismului* – care presupune aceste salturi semantice / semnificative şi redefiniri spectaculoase ale realității concrete a limbajului – a materiei multidisciplinare a obiectelor de studiu / cercetare concrete, în cazul nostru (care nu mai pot fi împărțite pur şi simplu în specialități / departamente, între care nu poate exista, de fapt, colaborarea necesară).

Am constituit din acest motiv, alături de profesionişti importanţi, Centrul Internațional de Aplicații şi Cercetare Transdisciplinar-Integrativă (CIACTI) – tocmai pentru instituirea acestor trans-rețele în diferite domenii de activitate care necesită reproiectare integrativă din situația actuală, dispersivă, în care ne aflăm (oameni, norme, instituții)[32]; intenționăm promovarea unor relaționări cu alte centre importante transdisciplinare din lume în cadrul unor demersuri consistente pentru implementarea transdisciplinar-complexă a integralismului lingvistic coşerian în toate ariile de lucru multidisciplinare şi, desigur, sperăm ca în acest demers să avem o colaborare cât mai deschisă cu personalități ale lingvisticii integrale din întreaga lume.[33]

Implementarea conjugată a Integralismului și Transdisciplinarității în timp real, în situații concrete – adică, în Complexitate – reinstrumentează integrativ situațiile binare în care ne aflăm (şi care sunt prinse tot mai mult în diverse conflicte, paradoxuri, cercuri vicioase). Contradicțiile inerente gândirii binare sunt depășite ternar (așa cum depășea Coşeriu însuşi situațiile opuse), iar această reinstrumentare instituțională este posibilă exclusiv prin instituirea de rețele deschise, transinstituționale, transpolitice și transpartinice, ceea ce duce la „*schimbare*" în sens coşerian (răspândirea inovației); *aceste transformări înaintează exclusiv consensual, chiar dacă sunt promovate activ din perspectiva unor doctrine / instituții* (în principiu, nonguvernamentale).

Discuția în acest punct este importantă și pentru filozofia fragmentaristă (non-complexă) care susține exclusiv importanța științelor umaniste; una dintre formele pe care poate să le ia această filozofie este discredi-

---

[32] În *viziunea* CIACTI, „redresarea civilizației porneşte de la cele mai mici centre de reconstrucție, prin implementarea principiilor fundamentale - universale ale omului în activitate; acestea pot fi astăzi re-articulate pornind de la principiile universale ale limbajului în accepţiune integralistă – prin intermediul metodologiei transdisciplinare. În funcţie de proiectele care se dezvoltă sub acest semn, centrele de reconstrucţie pot conflua la scara comunității la orice nivel – localitate, regiune, stat, continent – inclusiv la nivel planetar". *Misiunea* instituției noastre este „reconstruirea sistematică a civilizaţiei pornind de la principii – şi anume, de la cele mai integre principii culturale universale discutate actual în lume şi validate la nivel academic mondial – oferite de Integralismul Lingvistic şi Transdisciplinaritate". *Scopul* Asociaţiei este „promovarea-implementarea instrumentală a unei noi paradigme epistemologice – Epistemologia Integralist-Transdisciplinară (EITD), rezultată prin conjugarea Integralismului Lingvistic (Eugeniu Coşeriu) cu Transdisciplinaritatea (Basarab Nicolescu) – în toate ariile de activitate umană, pe o scară cât mai largă şi la toate nivelurile comunității umane". (Statutul CIACTI va apărea pe website-ul instituției, actual în construcție [27].)

[33] Am propus aceste rețele trans-instituționale (care sunt niște instituții în sine, chiar dacă mai mult sub aspect funcțional-relațional decât organic), deoarece am constatat imposibilitatea implementării transdisciplinarității și integralismului în formatul instituțional de azi (inclusiv în universități, cu foarte puține excepții) – managerii / miniștrii / președinții instituțiilor actuale, aflați în paradigma fragmentaristă, fiind agajați în activități de tip „*termen scurt*", care răspund inflațional de fiecare dată și, astfel, guvernările actuale ajung să fie copleșite și conflictuale – indirect, distructive. Propunerile pentru „*termen lung*", realizabile exclusiv în baza unor noi paradigme / *viziuni*, nu pot intra în sfera de interes a instituțiilor actuale, pentru că fragmentarismul căruia sunt raliate este prin definiție lipsit de viziune (viziunea este eludată prin definiție din calculul fragmentarist, deoarece ea nu poate fi interceptată „obiectiv" prin cele cinci simțuri) și inflațional (ceea ce înseamnă că activitățile fragmentariste, prin definiție „de termen scurt", ocupă în totalitate timpul / preocupările administrațiilor / guvernărilor actuale). Aceste termene sunt considerate sumativ de instituția fragmentaristă, pentru care obiectivele sunt accidentale / aleatorii (și nu strategice); fragmentarismul consideră, derizoriu, că termenele mediu și lung vor veni oricum și se va constata atunci care sunt provocările – desigur, tot în modalitate de tip termen scurt. Dar în acest mod nu se promovează diferențierile strategice necesare pentru a crea un sens în activitate – pentru a da sens vieții noastre comunitare; este totul redus la jocul semnificare / lipsa de semnificare, în fapt primează lipsa de semnificare (și, prin urmare, de sens). Nu există posibilitatea unei viziuni noi pentru că știința fragmentaristă nu vede o problemă în gândirea (proprie) actuală. Lucrurile se dezintegrează treptat în consecință, și inevitabil, se caută derizoriu vinovați – un alt joc consumptiv binar – când cea care subminează organic societatea / lumea este o paradigmă științifică (epistemologică, la bază) epuizată.

tarea finalității în altă formă decât, ideal, poezia – discreditarea unei finalități eficiente, *dar strategia instituțională – instituirii este, în fond, tot o formă de creație, care implică însă toate principiile culturii / omului considerate de Coșeriu: creativitate, alteritate, semanticitate, istoricitate și materialitate.* Implicarea pe lângă „creația pură” (Coșeriu subliniază că astfel de creație – energeia pură – nu există pentru om) a alterității, semnificativității gestului uman, istoricității sale și, respectiv, materialității, nu mai pot fi discreditate din perspectivă umanistă – și numai pentru faptul că se nasc din perspectiva înțelegerii profunde a științei limbajului și conturează omul deplin, universal. Mai mult, faptul că E.Coșeriu statuează, pentru prima oară în cultură, creativitatea drept universal uman primordial (în integralismul lingvistic orice discurs / act de limbaj este creație, iar pentru epistemologia integralistă orice gest / act uman este creație) implică o responsabilizare umană de tip nou, nu doar pentru educație, ci pentru toate palierele activității umane, în acord cu deontologia universală. Dezvoltarea acestei noi epistemologii prin conjugarea conjuncțiilor congruențelor dintre materie / fizică (cuantică) și limbaj / lingvistică (integrală) ține seama de complexitatea lumii în care trăim și conferă posibilitatea articulării unui nou tip de știință care susține omul universal – știința de tip integrativ.

Câteva concluzii simple

Lingvistica Integrală / Integralismul *constitutiv* implică Transdisciplinaritatea (Integralismul este constituit transdisciplinar), iar Transdisciplinaritatea implică Lingvistica Integrală / Integralismul *institutiv* (Transdisciplinaritatea instituie în demersul său Integralismul).

Prin urmare, *Lingvistica Integrală / Integralismul nu este posibilă în afara Transdisciplinarității* și, de asemenea, Transdisciplinaritatea nu este posibila în afara Lingvisticii Integrale / Integralismului – cele două doctrine fiind complementare.

Nu se poate realiza în totalitate *ce este* Integralismul din interiorul lingvisticii, deoarece Integralismul răspunde, așa cum preciza și Coșeriu, întregii culturi; pentru a observa ce este Integralismul este necesar, pe de o parte, un cadru multidisciplinar diferit de lingvistică și, pe de alta, exercițiul metodologic transdisciplinar.

Metodologia transdisciplinară este momentul epistemic primordial necesar pentru a separa lingvistica (integrală) de filozofie („integrală”, implicit, și ea); științele umaniste au avut și au nevoie de această colaborare cu științele naturii (propusă de transdisciplinaritate), pentru a redeveni funcționale – începând, desigur, cu filozofia (articularea transdisciplinar-integrativă a filozofiei).

Integralismul nu poate fi *sistematizat* în totalitate din perspectiva Lingvisticii. Este necesar să „extragem” mai întâi Integralismul din lingvistică – ceea ce este posibil exclusiv cu ajutorul metodologiei transdisciplinare, căci aceasta este metodologia utilizată intuitiv de E.Coșeriu, așa cum am arătat – și abia apoi se poate aplica și lingvisticii, în demersurile ei actuale.

În final avem un aspect epistemologic esențial atașat lingvisticii (integrale) și un aspect epistemologic fundamental atașat fizicii (cuantice); cele două sunt complementare și deschid un drum nou pentru om / civilizație – cel al (recuperării) complexității. Pentru intrarea în complexitate era necesară o nouă teorie (perspectivă asupra lumii – integralistă, la acest moment istoric) și o nouă metodologie (un nou „logos” al metodelor în care trebuie să ne înscriem pentru a deveni integrativi și nu auto-subminativi – transdisciplinaritatea, în acest moment al dezvoltării științei / omului).

Aceste trei dimensiuni pot alcătui doar împreună o nouă epistemologie, pentru un tip nou de demers, cu reconsiderarea complexă a realității – fiecare dintre aspecte fiind ireductibil la celalalt. *O astfel de epistemologie este în fapt prima posibilă – complet articulabilă – prin intermediul conceptelor Lingvisticii Integrale, Transdisciplinarității și Complexității / Holomerului*, reperabilă deplin, asfel încât să poată fi utilă în mod real unui demers uman (astăzi, de tip integrativ).

Iată că *științele umaniste au avut nevoie de ajutorul (epistemologic) venit din perspectiva științelor naturii, pentru a se dezvolta din punctul în care sunt*, căci o epistemologie completă și coerentă – care să răspundă complexității – provine cu necesitate din și conjugă *toate aspectele realității*, epistemologie însemnând exact aceasta: a înțelege ce avem de făcut, din modul de a fi al realității; deducția elementară, esențială, pentru om, pornind de la ceea ce sunt /pot deveni lucrurile, a lua „modelul” / amprenta realității și a deduce elementar cum putem deveni coerenți cu ea (ceea ce se pare că este un act de creație fundamentală). Epistemologia este, în acest caz, osatura unei filozofii funcționale, „*în act*”, în constituire cvasipermanentă, care înseamnă cu necesitate înțelegerea complexă a ceea ce avem de făcut pentru a deveni „întregi” / integrare – într-o deontologie universală a umanului – de aceea putem vorbi, în acest sens, de o „Filozofie Integrală”, desprinsă din „siamezitatea” cu Lingvistica Integrală, cu ajutorul trasdisciplinarității și respectând exigențele complexității – ea se poate deduce / ne poate însoți activ, „*in vivo*”, în toate situațiile de viață.

Împrejurarea că E.Coșeriu implică intuitiv impecabil transdisciplinaritatea în dezvoltarea modelului integralist al limbajului este în același timp „proba" (complexă a) transdisciplinarității; de asemenea, Transdisciplinaritatea este / poate fi proba, prin verificare directă (complexă), a validității Integralismului – aceste două aspecte complementare fundamentale pentru epistemologia ternară dezvoltandu-se independent. În ce privește Holomerul – el este o „amintire din viitor" impecabilă la acel moment al deducerii sale, iar Complexitatea s-a dezvoltat independent de Transdisciplinaritate, chiar dacă au parcurs o parte din drum împreună, au colaborat „nemiscibil", investigând autentic posibilitatea reală de raliere a conceptelor lor; colaborarea lor deplină devine posibilă abia prin intervenția celui de „al treilea termen", Lingvistica Integrală. Întâlnirea dintre Integralism și Complexitate, respectiv, dintre autorii acestora, a avut loc prima oară în acest an, cu ocazia Congresului de transdisciplinaritate menționat, cand am comemorat 100 de ani de la nașterea lui E.Coșeriu, respectiv, am aniversat 100 de ani de la nașterea lui E.Morin (în aceeași lună iulie 2021); o coincidență grăitoare alături de multe altele, pe drumul constituirii epistemologiei ternare (co-incidențele fiind congruențe ale demergerii transdisciplinare).

Lingvistica Integrală este „miracolul culturii", deoarece pune bazele culturii și dezvoltării complexe a omului pe o fundație științifică nouă, pe care lumea nu a avut-o până acum niciodată. Foarte mulți consideră, abătuți, că știința este doar cea reducționistă, de tip modern, și abandonează lupta, cercetarea autentică, științifică desigur, dar *care răspunde de data aceasta unor valori complexe și nu reducționiste* – realității înseși, în actul fundamental uman, – pentru care axială este re-situarea omului în creativitate / *energeia* și, desigur, pe acest fir, implementarea tuturor principiilor omului sistematizate elementar cu ajutorul lingvisticii de Coșeriu.

Faptul că principiile omului nu au nicio intersecție / congruență cu știința de tip fragmentarist – pentru care „deontologia" este pur și simplu un „corp străin", o juxtapunere benevolă de principii nesistematizate / nesistematizabile din perspectivă fragmentaristă – permite dictatura de tip modern și duce inevitabil la ea, la toate formele de discriminare și exploatare a omului de către om posibile în epoca modernă, unele foarte subtile (aplicarea acestor principii este benevolă atât timp cât nu fac parte constitutivă din știința epocii, astfel că ele nu pot fi introduse fundamental, ci doar aleatoriu în educație și în orice alt tip de dezvoltare). „Dictatura administrativă", atunci când apare, este urmarea „dictaturii pozitiviste" în fond și se dezvoltă istoric fără de veste, prin implicarea treptată, împânzirea în toate activitățile a *fragmentarismului tehnic* (strict aplicativ, noncreativ – noncercetător, nonprincipial); acesta rejectează prin definiție orice principiu uman (cu titlu de glorie – considerând că nu pierde timpul cu „filozofii" / științe, lucruri „slabe"). Există nenumărate capcane și pentru cei care luptă direct (binar, „contra" aspectelor respective) cu aceste aspecte dictatoriale, destul de ascunse, neclare până la relevarea Integralismului; prin simpla binaritate acești opozanți susțin, de fapt, dictatura inedită/subtilă, o întrețin acerb, de aceea este importantă implementarea gândirii de tip ternar – pentru a putea crea un sens nou, transpolitic și transpartinic, conferit congruent de cele trei sisteme de gândire menționate, ireductibile.

Răspândirea Integralismului se poate realiza exclusiv prin implementare coerentă, ternară, așadar (coerența este „minim necesar și suficient" ternară – în binaritate nu este posibilă coerența) și consensuală – analogă raspândirii din schimbarea lingvistică descrisă de E.Coșeriu (care acoperă în totalitate ideea de schimbare a sistemelor, prin urmare nu ne putem aștepta ca lucrurile să se schimbe fără o abordare coerentă – strategic Integralist-Transdisciplinară a sistemelor pe care dorim să le transformăm).

Prin reperele simple și concludente pe care le oferă sub aspectul deschiderii spre o nouă cultură și civilizație – propunerea coșeriană ar trebui asumată transdisciplinar și complex de marile instituții ale lumii – academii și universități dar și sisteme de stat (desigur, ministere ale educației în primul rând) – spre a conferi posibilitatea autentică de schimbare prin colaborare / relaționare transinstituţională, deducerea corectă a instrumentelor minim necesare și suficiente raportate coerent la complexităţile în care ne aflăm – și, consecutiv, co-participarea integrativă la decizii a tuturor celor care înțeleg să se implice (înlocuirea treptată, intențională, a modelului piramidal de organizare și decizie – absolut ineficient și chiar ridicol, la nivelul actual al culturii – cu modelul holomeric-organizațional / integralist-transdisciplinar).

Este necesară impulsionarea acestor discuții prin rețele / grupuri de lucru trans-politice, trans-instituționale și trans-statale, pentru cultivarea unui tip nou de comunitate, cu dezvoltarea identității fiecărei părți implicate; faptul de a împrumuta pur și simplu „modele" de gestionare a ariilor de lucru ministeriale de la un stat (de cultură / istorie majoră) de către un altul (de cultură / istorie minoră, care nu ar fi capabil să se ridice prin sine) este o discuție lipsită de orice fundament. În acest context, nu poate fi vorba de translare de modele acolo unde dorim „unitate în diversitate", ci, tocmai, este vitală cultivarea coerentă a diversității / identității (și,

totuși, este direcția pe care merg analiștii actuali și cei implicați în instituții – dat fiind faptul că nu își pot imagina ce anume poate aduce nou un stat minor; acest lucru semnifică direct faptul că analizele - politicile respective sunt lipsite de sensul fundamental, care este întotdeauna ternar).

Sub aspectul împărţirii occidentale binare a culturilor lumii în culturi „majore" şi culturi „minore" (care nu relevă / susține complexitatea lucrurilor pe niveluri de realitate, deci nici posibilitatea de afirmare prin alegeri autentice, de tip ternar), ar mai fi de menționat faptul că *spaţiul românesc nu aduce contribuții culturale de tip „major" nu pentru că ar fi o cultură „minoră", ci, iată, tocmai pentru că este spaţiul unor înțelegeri / realizări mult mai profunde, care depășesc, de fapt, cadrul binar menționat (inclusiv „cultura majoră") și care țin în mod evident de o „matrice" culturală de tip ternar, universal.*

Referințe:

1. CIFOR, L. Nevoia de Coşeriu. În: *Revista română* (Iași), 1998, nr.3.
2. MUREȘAN, L. *Un model transdisciplinar al comunicării:* teză de doctorat / Coordonator Acad. Prof. Dr. Basarab Nicolescu. Universitatea Babeş - Bolyai, Facultatea de Studii Europene, Şcoala doctorală „Paradigma Europeană". Cluj Napoca, 2012, http://ciret-transdisciplinarity.org/biblio/biblio_pdf/Lucia_Muresan%20_final.pdf
3. MUREȘAN, L. La systématisation de l'intégralisme et la re-systématisation du monde. En: *Repères intégraliste - transdisciplinaires pour les systèmes éducatifs*, conférence au Troisième Congrès Mondial de la Transdisciplinarité, 2021, http://www.tercercongresomundialtransdisciplinariedad.mx/julio-2021/
4. *Ibidem*, p.4-6.
5. BORCILĂ, M. Opera lui Coşeriu a învins deja veacurile. In: *Contrafort:* 10-11, Supliment Contrafort – Modelul Coşeriu. Chişinău, 2003.
6. MUREȘAN, L. *Terapia discursului și discursul terapeutic sau Eonul Blaga. Schiță pentru veacul al doilea:* teză masterală / Coordonator Prof. Mircea Borcilă și Prof. Aurel Codoban, Universitatea Babeş-Bolyai, Cluj Napoca, 1997 (în pregătire pentru publicare).
7. MUREȘAN, L. *Un model transdisciplinar al comunicării:* teză de doctorat http://ciret-transdisciplinarity.org/biblio/biblio_pdf/Lucia_Muresan%20_final.pdf
8. NICOLESCU, B. *Metode generale de cercetare şi metodica elaborării de lucrări ştiinţifice:*curs doctoral, Facultatea de Studii Europene, Universitatea Babeş-Bolyai. Cluj-Napoca, 2008-2009.
9. NICOLESCU, B. *Noi, particula și lumea*. Iaşi: Junimea, 2007, p.321.
10. NICOLESCU, B. *Transdisciplinaritatea. Manifest.* Iaşi: Polirom, 1999, p.28.
11. *Ibidem*, p.27.
12. NICOLESCU, B. *Noi, particula și lumea*, p.327-333.
13. MUREȘAN, L. *Un model transdisciplinar al comunicării:* teză de doctorat, p.124-177.
14. NICOLESCU, B. *Noi, particula și lumea,* p.310.
15. MUREȘAN, L. *La systématisation de l'intégralisme et la re-systématisation du monde*, p.11.
16. MUREȘAN, L. *Un model transdisciplinar al comunicării:* teză de doctorat, p.178-212.
17. MUREȘAN, L. *La systématisation de l'intégralisme et la re-systématisation du monde*, p.8-9.
18. *Ibidem*, p.13.
19. COŞERIU, E. *Lecţii de lingvistică generală*. Chişinău: ARC, 2000, p.245-246.
20. În: SARAMANDU, N. *Lingvistica Integrală*. București: Editura Fundației Culturale Române, 1996, p.13.
21. NICOLESCU, B. *Transdisciplinaritatea*, p.27.
22. MUREȘAN, L. *Un model transdisciplinar al comunicării:* teză de doctorat.
23. PLANK, Max, citat de B.Nicolescu în volumul *Noi, particula și lumea*. Iași: Junimea, 2007, p.16.
24. MUREȘAN, L. *Un model transdisciplinar al comunicării:* teză de doctorat, p.170-171.
25. AFLOROAEI, Ș. Postfață la J-L Chrétien. Fenomenologie și teologie. Iași: Polirom, 1996, p.173.
26. COȘERIU, E. *Lecții de lingvistică generală,* p.37.
27. https://ciacti.eu/

Date despre autor:
Lucia MUREȘAN, doctor în filozofie; membru fondator și Președinte al CIACTI, București, Romania.
E-mail: lucia.muresan@ciacti.eu
ORCID: 0000-0002-1335-1358

Prezentat la 30.09.2021